

არნოლდ ჩიქობავას სახელობის
ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

არნოლდ ჩიქობავას საკითხავები

XXII

ს ე ნ ა კ ი

2011 წლის 7-8 მაისი

თბილისი
2011

მ უ შ ა ო ბ ი ს გ ე გ მ ა

7 მაისი, 10 საათი

სამეცნიერო სესიის გახსნა — სენაკის გამგებელი **თ. ადამია**
მ ი ს ა ლ მ ე ბ ე ბ ი

- ვ. შ ე ნ გ ე ლ ი ა, ფრაგმენტები მოგონებიდან აკადემიკოს არნოლდ ჩიქობავაზე. XLV—L
- შ. ა ფ რ ი დ ო ნ ი ძ ე, არნოლდ ჩიქობავას ენათმეცნიერული ნა-აზრევის ენისა და სტილის შესახებ
- გ. კ ვ ა რ ა ც ხ ე ლ ი ა, ქართული ენის ფუნქციონირების ზოგადი და კონკრეტული პრობლემები
- გ. გ ო გ ო ლ ა შ ვ ი ლ ი, ლინგვისტური შენიშვნები. 2. ზმნისწინ-თა ფუნქციების თაობაზე
- ა. ა რ ა ბ უ ლ ი, ე.წ. საზედაო ქცევის ასახვისათვის განმარტებით ლექსიკონში
- ლ. ს ა ნ ი კ ი ძ ე, წოვა-თუშურის ლექსიკიდან
- მ. რ ო ბ ა ქ ი ძ ე, „ცნობისა“ და „გულის-ვმის“ მნიშვნელობისათვის ძველ ქართულ ენაში (ქართულ-სომხურ ენობრივ ურთიერთობათა შუქზე)
- თ. ღ ვ ი ნ ა ძ ე, ისევ გ უ ლ ქ ა რ თ ლ ი ს შესახებ
- ნ. მ ა ჭ ა ვ ა რ ი ა ნ ი, ცხენი და ცხენთან დაკავშირებული ლექსიკა აფხაზურში (სემანტიკურ-სტრუქტურული ანალიზი)
- თ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე, სინტაქსურ-სტილისტიკური თავისებურებანი მუხრან მაჭავარიანის პოეზიაში
- თ. ბ უ რ ჭ უ ლ ა ძ ე, რთული თანწყობილი წინადადების სტრუქტურა ძველ ქართულში (ზოგადი მიმოხილვა)

- მ. თ ე თ რ ა ძ ე, ლეზგიური ენის ერთმარცვლიან სახელურ ფუძეთა სტრუქტურული ანალიზი
- ნ. ბ ე ნ დ უ ქ ი ძ ე, სინტაქსური შეკავშირების სახეები ქართული, აფხაზური და ადიღეური ენების ატრიბუტულ სინტაგმაში
- ე. ნ ა პ ი რ ე ლ ი, მესამე სუბიექტური მრავლობითი რიცხვის გამოხატვა და კოდთა ურთიერთმიმართების საკითხი ლაგოდების რაიონში

7 მაისი, 16 საათი

- ნ. ქ უ თ ე ლ ი ა, მეგრულისა და ლაზურის ურთიერთმიმართებისათვის
- თ. უ თ უ რ გ ა ი ძ ე, {-ენ} და {-ა} — O^{dp} აფიქსთა გრამატიკული ღირებულებისათვის დიაქრონიული ასპექტი
- დ. მ ე ლ ი ქ ი შ ვ ი ლ ი, არნოდ ჩიქობავა მორფოლოგიური ფაქტის კვალიფიკაციის შესახებ (ქართული ზმნის ჩვენებათა მიხედვით)
- ც. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, ჩრდილოეთ კავკასიაში ენობრივი სიტუაციის შეფასებითი მომენტი
- მ. ს უ ხ ი შ ვ ი ლ ი, ლეჩხუმური გ ე ლ ც მ უ ლ ი ს ეტიმოლოგიისათვის
- თ. მ ა ხ ა რ ო ბ ლ ი ძ ე, კონკრეტული თუ აბსტრაქტული?
- ნ. ჭ ო ხ ო ნ ე ლ ი ძ ე, შუშუტ-სიტყვის ომონიმური ცალეების ისტორიისათვის ქართული ენის დიალექტებში
- ნ. ხ ა ხ ი ა შ ვ ი ლ ი, სვლა ზმნის ერთი მნიშვნელობისათვის
- ქ. მ ა რ გ ი ა ნ ი - ს უ ბ ა რ ი, უღლების ერთი კატეგორიისათვის სვანურ ენაში

- რ. გ ე რ ს ა მ ი ა, სახელთა მრავლობითში ჩართული ლ სონორის ფუნქციის საკითხისათვის მეგრულსა და ლაზურში
- მ. ს ა ლ ლ ი ა ნ ი, ნასესხები მყარი ფრაზეოლოგიური გამონათქვამების, ძველი რელიგიური შინაარსის გამოთქმების, წყევლისა და დალოცვის ფორმულების ანალიზისათვის სვანურში
- ტ. გ უ რ გ ე ნ ი ძ ე, მრავალწევრადემენტებიანი სიმრავლის დახასიათება განსხვავებული ტიპის სემანტიკური დიფერენციალური ნიშნებით
- ნ. ო თ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი, ფრონეს ხეობების ტოპონომასტიკური მასალები. სოფელი აგნევი
- რ. ლ ო ლ უ ა, აბრუპტიულ თანხმოვანთა საკითხისათვის უდიურ ენაში
- ხ. ყ ა ნ დ ა შ ვ ი ლ ი, ფრაზეოლოგიზმი, როგორც სიტყვის განმარტების ერთ-ერთი საშუალება სულხან-საბას „სიტყვის კონაში“

8 მაისი, 10 საათი

- ი. ჩ ა ნ ტ ლ ა ძ ე, სვანური ენის დიალექტური დიფერენცირებისათვის
- მ. ჩ უ ხ უ ა, ბრუნების პრაქართველური სისტემის ზოგი საკითხისათვის
- მ. დ ლ ო ნ ტ ი, სულ-ის ლექსიკურ-სემანტიკური არჩევანი ქართულში
- რ. ფ ა რ ე უ ლ ი ძ ე, ქართულიდან სიტყვათა სესხების ზოგი თავისებურება ქისტურში
- ნ. რ უ ხ ა ძ ე, -უნ სუფიქსის საკითხისათვის უდიურში
- ე. გ ი უ ნ ა შ ვ ი ლ ი, რთული ზმნების კვლევისათვის ეპიგრაფიკულსა და მანიქეურ საშუალო სპარსულში

- თ. გოგოლაძე, როგორ მუშაობდა კ. გამსახურდია ქართულ სიტყვაზე
- ლ. აზმაიფარაშვილი, ეთნოგრაფიული რეალიებით მოტივირებულ კომპოზიტთა შესახებ ქართულში
- მ. ლომია, უარყოფითი და დადასტურებითი ნაწილაკების ფუნქციური განაწილების პრინციპები მეგრულში
- ე. შენგელია, მეგრული შურ-ი „სული; სუნი“ სიკვდილ-სიცოცხლისა და ცხონების სემანტიკის შემცველ ფრაზეოლოგიზმებსა და იდიომატურ გამოთქმებში
- ლ. გიგლემიანი, შორისდებულთა ერთი ჯგუფის ანალიზისათვის სვანურში
- ნ. შავრეშიანი, გინ ἱΑΒΕΕἰΑἸΕἰΟἰΑἸἰἰ Ὀἰἰἰἰ
- ლ. კელაურაძე, საერთოქართველურ ჰარმონიულ კომპლექსთა შესატყვისობათათვის ბურჟუზულ და ბასკურ ენებში. II
- ნ. ფონიავა, თანხმოვანკომპლექსები აფხაზური ენის ერთმარცვლიან ზმნურ ძირებში
- ი. ხარამიშვილი, ინტერფერენციული მოვლენებისათვის მეგრულში

ლ ე ვ ა ნ ა ზ მ ა ი ფ ა რ ა შ ვ ი ლ ი

ეთნოგრაფიული რეალიებით მოტივირებულ კომპოზიტთა შესახებ ქართულში

ქართულ ენაში უხვად მოიპოვება ორცნებიანი კომპოზიტები, რომელთა შემადგენლობაშიც შედის სხეულის ნაწილთა აღმნიშვნელი სხვადასხვა სახელები; ასეთებია, მაგალითად, **ხელ-ფეხი, ტან-ფეხი, მხარ-ბეჭი, გულ-მკერდი, ცხვირ-პირი, წვერ-ულვაში, თვალ-წარბი, გულ-ღვიძლი** და სხვა. ამ ტიპის ზოგიერთი კომპოზიტის გამოყენება საერთო ენაში ამავე დროს რამდენადმე შეზღუდულია, მაგ., **ყელ-ყური, გავა-წელი, კუჭ-ნაწლავი** უმთავრესად მაინც სამედიცინო დარგის კუთვნილი ტერმინებია.

მოიძებნება ანალოგიური აგებულების ისეთი კომპოზიტებიც, რომლებიც დღეს იშვიათად თუ იხმარებიან და სალიტერატურო ქართულისათვის რამდენადმე უჩვეულონი არიან; ამგვარ სიტყვას წარმოადგენს დიალექტებში **ხელ-მხარი**. ხევესურულსა და ფშაურში, მაგალითად, არსებობს მყარი შესიტყვება **ველ-მჭარის ნათვლა, ველ-მჭარს გაინათლავს**. ასე ეწოდება კულტმსახურების ერთ-ერთ წესს: ჯვარ-ხატის მსახური სამსხვერპლო პირუტყვს დაკლავს და მის სისხლს, განწმენდის მიზნით, ხელებზე ისხურებს — „გაინათლება“ (აღ. ოჩიაური, ს. მაკალათია, აღ. ჭინჭარაული...). საინტერესოა, რომ მეგრულშიც დასტურდება „ხელი“ და „მხარი“ კომპონენტებისაგან შედგენილი სიტყვა **ხე-ხუნჯობა**, ზედმიწე. „ხელ-მხრობა“. ამ სახელწოდებით ცნობილია დღეობა, რომელსაც მჭედლები საგანგებოდ აღნიშნავდნენ ახალი წლის წინა დღეს (ი. ქობალია, ს. მაკალათია, ნ. რეხვიაშვილი). საყურადღებოა თავად ლოცვის ტექსტი, რომელიც ხეხუნჯობაზე წარმოითქმოდა: „ხეხუჯი ბედნიერი დო მშვენიერი, ჩქიმი ხე დო ხუჯიში ნაქიმინათ ჩქიმი გური გაახარი, ჩქიმი ხე დო ხუჯიში ჯგირობუას სი ქგმორჩქინე. ხეში ტახუა, ხუჯიში ჭუა მა დო ჩქიმი ჩილ დო სქუას შორიშა ქგმომირაყით „ხელ-მხარი ბედნიერო და მშვენიერო, ჩემი ხელისა და მხრის ნაქნარით ჩემი გული გაახარე, ჩემი ხელისა და მხრის ჯანმრთელობით შენ დამაბერე. ხელის ტეხვა,

მხრის ტკივილი მე და ჩემ ცოლს და შვილს შორის გაგვიქარვე“ (ს. მაკალათია).

ცნობილია, რომ ენაში ორ სიტყვას შორის შესაძლოა გაჩნდეს გარკვეული ასოციაციური მიმართება, თუ მათ ხმარებას ერთმანეთის გვერდით რეგულარული ხასიათი აქვს. ქართულში, მაგალითად, **ია** სიტყვასთან მჭიდროდაა ასოციაციურად დაკავშირებული **ვარდი**, რაც სათანადოდ ასახულია კიდევ ენაში (განსაკუთრებით პოეტურ მეტყველებაში, ფოლკლორულ ტექსტებში...). გარკვეულ ხანაში კი, სპარსული პოეზიის გავლენით, **ვარდი** ასევე უკავშირდებოდა სიტყვას **ბულბული**. ქართულისათვის ბუნებრივია აგრეთვე შეკავშირება **პური** და **ღვინო** სიტყვებისა... იგივე მოვლენა შესამჩნევია ანთროპონიმებშიც: **ბეტრე** სახელთან, მაგალითად, მჭიდრო ასოციაციურ კავშირშია **ბავლე**...

გარკვეული დროის მანძილზე და გარკვეულ პირობებში შესაძლებელია მოხდეს სიტყვათა ამდაგვარი წყვილების გაკომპოზიცია, ანუ მათი ქცევა მყარ ლექსიკურ ერთეულებად. სიტყვათა შორის ასეთი სახის მიმართებათა გაჩენა იმთავითვე შეიძლება შეპირობებული იყოს წმინდა ლოგიკურ-აზრობრივი ფაქტორით, ანდა მხატვრულ-პოეტური აზროვნების ზემოქმედებით. ამ მხრივ მნიშვნელოვანდ განმსაზღვრელია აგრეთვე სათანადო ენაზე მეტყველი ხალხის (ეთნოსის) ეთნოგრაფიულ-ყოფითი სტერეოტიპები; სწორედ ეთნოგრაფიული ყოფის წიაღშია გაჩენილი, მაგალითად, სიტყვათა წყვილები **ფიც-ვერცხლი** (შესიტყვებაში: ფიც-ვერცხლის ჭამა), **კარ-ქვაბი** (შესიტყვებაში: ვარ-ქვაბით შაყრა) და სხვა; ხოლო სიტყვათა წყვილს, როგორცაა **ქალ-ვაჟი** ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში შეიძლება ისეთი კონოტაცია მოეპოვებოდეს, რაც სალიტერატურო ენისათვის არ არის ნიშანდობლივი, მაგ., ხევსურულში კომპოზიტი **ქალ-ვაჟობა** სწორედ ურთიერთობის აღმნიშვნელ ერთ-ერთ სიტყვადაც გვევლინება.

ეთნოგრაფიული ყოფისათვის, ჩვეულებრივ, ნიშანდობლივია ადამიანთა ქცევების, ურთიერთობების, ქმედებების გარკვეული სტერეოტიპულობა, რაც განმტკიცებულია ტრადიციებით. ესა თუ ის სოციალურ-ყოფითი მოვლენა ტრადიციულ საზოგადოებაში ხასიათდება შედარებით მეტი მდგრადობით და ერთი და იმავე სახით მრავალჯერ

განმეორებადობით, რაც სათანადო ასახვას პოულობს ენაშიც: რომელიმე მყარი სტერეოტიპული ქმედება თუ ეთნოგრაფიულ-ყოფითი მოვლენა ტრადიციული საზოგადოების მეტყველებაში, როგორც წესი, მყარი ენობრივი ერთეულით (კომპოზიტი, შესიტყვებით...) არის ხოლმე გამოხატული და სახელდებული.

მნიშვნელოვანია გამოვლენა და შესწავლა ისეთი სიტყვებისა თუ გამოთქმებისა, რომლებიც, თუ შეიძლება ასე ითქვას, მხოლოდ საკუთრივ ეთნოგრაფიული ყოფის რეალიებით არიან შეპირობებული და წარმოქმნილი ენაში. ამჯერად ზოგიერთ მათგანზე ვამახვილებ ყურადღებას.

სიტყვა **დისწულ-დედისძმა** მოიპოვება მთის დიალექტებში. აგებულია მხრივ წარმოადგენს ისეთსავე ტიპის კომპოზიტს, როგორცაა სალიტერატურო ქართულში **და-ძმა, დედ-მამა, ცოლ-ქმარი** და სხვა. ეს სახეობა ნათესაური ურთიერთობისა ჩვენს დღევანდელ ურბანიზებულ ყოფაში აღარ არის მკაფიოდ და საგანგებოდ გამოკვეთილი, მაგრამ აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში, მაგალითად, **დისწულ-დედისძმობა** მეტად მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო. იგი ფართო ინტერესის საგანი გახდა მსოფლიო ეთნოლოგიაში (არაერთი ეთნოსისთვისაა დამახასიათებელი ეს მოვლენა) და მისთვის შემუშავდა სპეციალური სამეცნიერო ტერმინიც – **ავუნკულატი** (ლათ. avunculus „დედის ძმა“).

ნათესაური ურთიერთობის სისტემათა მრავალფეროვნებასა და სიმყარეს ტრადიციულ საზოგადოებაში კარგად ასახავს ასეთი ხევსურული სიტყვებიც: **ქალ-მამისახლობა, დეიდა-მამიდაშვილობა, სიძე-ცოლისდობა, ზალ-ქმრეულობა** (ნ. ბალიაური).

სიტყვა **ქალ-ზალი** მთის კილოებში არის „კრებითი სახელწოდება სოფლის გასათხოვარი და გათხოვილი დედროვანისა“ (თ. ოჩიაური). ეთნოლოგიურ მეცნიერებას ალბათ გაუძნელდებოდა თავად შეექმნა ისეთი სპეციალური ტერმინი, რომელიც უფრო ბუნებრივი და ორგანული შესატყვისი იქნებოდა მთის სოფლის შინაგანი საზოგადოებრივი ყოფისა, ვიდრე კომპოზიტი **ქალ-ზალი**. როგორც ცნობილია, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში მოქმედებდა ეგზოგამიის მკაცრი წესი, რომლის მიხედვით დაუშვებელი იყო ერთი და იმავე სოფლის ქალ-ვაჟის დაქორწინება; ამ წესმა კი სათანადო ასახვა ჰპო-

ვა ენაშიც **ქალი** და **ზალი** სიტყვების დაპირისპირებით: ხევსურეთის სოფელში, მაგალითად, **ზალი** ეწოდებოდა გათხოვილ პირს, რომელიც აუცილებლად სხვა სოფლიდან უნდა ყოფილიყო მოყვანილი; ხოლო **ქალი** ხევსურულში მნიშვნელობით არ არის იდენტური სალიტერატურო ქართულის იმავე სიტყვისა (მდებრობითი სქესის ადამიანი ზოგადად). ხევსურულ სოფელში **ქალი** ერქვა გასათხოვარ პირს, რომელიც იმავე სოფელში იყო დაბადებული და გაზრდილი; გათხოვების შემთხვევაში კი ისიც **ზალი** გახდებოდა, ოღონდ უკვე სხვა სოფელში.

ენათმეცნიერული თვალსაზრისით საინტერესოა ის ფაქტი, რომ სალიტერატურო ქართულში **ქალი** და **რძალი** არ ქმნიან საპირისპირო მნიშვნელობის მქონე სიტყვათა წყვილს, ხოლო მთის კილოებში იგივე სიტყვები, შეიძლება ითქვას, ანტონიმებად გვევლინებიან; ანტონიმად კი მიიჩნევა სიტყვათა რეგულარული (და არა შემთხვევითი) დაპირისპირება, თანაც ისეთი დაპირისპირება, რომელიც ენაში უზუსტით არის დამკვიდრებული და საყოველთაოდ გავრცელებული (ბ. ფოჩხუა). საყურადღებოა, რომ **ქალი** და **ზალი** სიტყვათა რეგულარული დაპირისპირება მთის კილოებში უშუალოდ და განპირობებული მეტყველი კოლექტივის ეთნოგრაფიულ-ყოფითი სინამდვილით.

საპირისპირო მნიშვნელობის მქონე სიტყვებისაგან არის აგრეთვე წარმოებული ხევსურულ დიალექტში კომპოზიტი **მამკლავ-მამკვდრობა**, რომელშიც ანტონიმებად გვევლინებიან **მამკლავი** („მკვლელი“) და **მამკვდარი** („მოკლული“). ამ კომპოზიტით აღინიშნება ადამიანთა შორის ურთიერთობათა და დამოკიდებულებათა, ქცევათა და ქმედებათა მთელი სისტემა, რომელიც ტრადიციულ საზოგადოებაში უკავშირდებოდა მესისხლეობის ჩვეულებას. ფართო გაგებით, **მამკლავ-მამკვდრობა** ჰქვია დაძაბულ მდგომარეობას, რაც მკვლელობის შედეგად სუფევს ორ გვარს შორის.

ამ სახის ენობრივი მასალის მეტი რაოდენობით მოძიებამ და სისტემურმა ანალიზმა ენისა და ეთნოსის ტრადიციულ-ყოფითი კულტურის ურთმიერთმიმართების არაერთ მნიშვნელოვან და საინტერესო საკითხს შეიძლება მოჰფინოს ნათელი.

ავთანდილ არაბული

ე.წ. საზედაო ქცევის ასახვისათვის განმარტებით ლექსიკონში

ცნობილია, რომ ქართული ზმნის ფორმაწარმოებითი სირთულე სპეციფიკურ სიძნელეებს ქმნის შესაბამის ფორმათა და მნიშვნელობათა ასახვისათვის განმარტებით ლექსიკონში და ეს კი ნაირგვარ და წინააღმდეგობრივ მოსაზრებათა არსებობას განაპირობებს.

ერთ-ერთი ამ რიგის საკითხია ქცევის ფორმათა და, კერძოდ, ე.წ. საზედაო ქცევის ასახვა ქველის ზმნურ სტატიათა მნიშვნელობებსა და განმარტებებში. კერძოდ, ამ თვალსაზრისით გასათვალისწინებელია „საზედაო ქცევის“ ფორმათა ოპოზიცია ნეიტრალური (საარვისო) ქცევის ფორმებთან:

ერთი მხრივ: [გადა]-ა-წყობ-ს ა) (ის მას)

ბ) (ის მას მას)

მეორე მხრივ: [ა]-ა-შენებ-ს (ის მას) და [მი]-ა-შენებ-ს (ის მას მას)

როგორც ცნობილია, საზედაო ქცევა (ვ-ა-წერ) პირველად ჰ. შუხარდტმა გამოყო (1895). ა. შანიძემ „ქართული ზმნის საქცევი“ (1926) ამგვარი ფორმები ჩასვა ქართული ზმნის ქცევათა სისტემაში (ა-ტეხ-ს, ა-ტყდებ-ა; მი-ა-შავებ-ს, ა-შავდებ-ა; ა-წყვეტ-ს, ა-ზი-ს...); ეს სისტემა გაზიარებულ იქნა გ. დეეტერსისა (1930) და ჰ. ფოგტის (1936) მიერ.

მაგრამ ა. შანიძემ 1930 წლის „ქართული ენის გრამატიკაში“ საზედაო (და სათანაო) ამორიცხა ქცევის კატეგორიიდან. საბოლოოდ კი „ქართული გრამატიკის საფუძვლებში“ ამ გრამატიკული შინაარსისათვის შეიქმნა სიტუაციის კატეგორია, ანუ დასახელებული ფორმებისათვის მივიღეთ ცნება „საზედაო სიტუაცია“.

არნ. ჩიქობავა ქველის პირველ ტომში („ქართული ენის ზოგად დახასიათებაში“) ქცევის კატეგორიის განხილვისას ამ ფორმებსაც შეეხო:

„კუთვნილებას არ გადმოგვეცემს, მაგრამ სუბიექტ-ობიექტის ურთიერთობას (სივრცეში განლაგების მხრივ) ახასიათებს ა- თავსართი-

ნი წარმოება: ადევს ის მას (მხარზე), აწვება ის მას (გულზე), ახატავს ის მას (კედელზე), დაატეხს ის მას (თავზე) და სხვ. ეს „საზედაო“ შინაარსი ქცევისას არა ხვდება, მაგრამ იმავე რიგისა (ტერმინები: საარვისო, სათავისო, სასუბიექტო, საობიექტო, საზედაო ა. შ ა ნ ი ძ ი ს შემოღებულია)“.

იმის მიუხედავად, რა გრამატიკულ კატეგორიაში იქნება ჩარეცხული ა- პრეფიქსიანი ფორმები, ისინი, როგორც პირიანობით (პირთა მიმართებით) განსხვავებულნი საოპოზიციო ცალეხისაგან, ცალკე განსამარტავ შინაარსებად უნდა იქნეს წარმოდგენილი შესაბამის ზმნურ სტატიებში. რაც მთავარია, განმარტებითი ლექსიკონის სარედაქციო სამუშაოების ამოცანაა თანამიმდევრულობის დაცვა (ან მიღწევა) შესაბამის ზმნურ ფორმათა სავალდებულო კვალიფიცირებისა და სალექსიკონოდ წარმოდგენის დროს.

შ უ ქ ი ა ა ფ რ ი დ ო ნ ი ძ ე

არნოლდ ჩიქობავას ენათმეცნიერული ნააზრების და სტილის შესახებ

1. არნოლდ ჩიქობავას ლინგვისტური ნააზრები ყურადღებას იქცევს არა მარტო აზრის სიღრმით, გამოხატვის სიზუსტითა და ურყევი არგუმენტაციით, არამედ უაღრესად ტევადი და დახვეწილი სტილითაც. ავტორისეულ ფრაზებში აშკარად დაჩნდება გიმნაზიური ლათინურის კვალი: აბზაცების სიუხვე, სენტენციურად მოწოდებული წანამძღვრები და დასკვნები (კლასიკური ნიმუში — თუნდაც „ენათმეცნიერების შესავალი“).

2. თავის ზოგ მონოგრაფიაში ავტორმა ქართული სინტაქსის კარდინალური საკითხები სრულიად ორიგინალურად გადაჭრა, რისთვისაც მას მოუხდა არსებული გრამატიკული ტერმინების გადასინჯვა და განსხვავებული **ლინგვისტური ტერმინების** დანერგვა, მათ შორის: **მიმართულებითი ბრუნვა** (შდრ. მანამდე არსებული ვითარე-

ბითი, გარდაქცევითი); **ნამყო ძირითადი // სრული, ნამყო უსრული** (შდრ. *უწყვეტილი, წყვეტილი*); **ნეიტრალური, სასუბიექტო, საობიექტო ქცევა** (შდრ. *საარვისო, სათავისო, სასხვისო*), რაც ერთიან სისტემას ქმნის **სასუბიექტო** და **საობიექტო** მიმდებარების გამიჯვნისას; იგივე ითქმის **ზმნისა** და მისი **სუბიექტ-ობიექტების** ადგილას ხმარებულ **კოორდინატთა** სისტემაზე (**ძირითადი, დიდი, მცირე კოორდინატები**), **ზმნიზედის** ადგილას **ზმნისართის** ხმარებაზე და სხვ. ავტორისეული გააზრება ცხადყოფს, რომ ეს ტერმინოლოგია თვითმიზნური კი არ არის, არამედ ემსახურება **სისტემის** მიგნებას ფაქტების სიმრავლეში.

3. საყურადღებოა ავტორის „პირადი“ სიტყვაწარმოება, კერძოდ, ისეთი დერივაციული ფორმების ხმარება, რომლებიც თანამედროვე ქართულში სხვა აფიქსური საშუალებებით გამოიხატება (მაგ., **მესამოცე წლები** დღეს გამოყენებული **სამოციანი წლების** ადგილას, უარყოფით მიმდებარებაზე ვითარების -**ად** ნიშნის ადგილას -**ივ** აფიქსის ხმარება (**შეუდარებლივ**; შდრ.: **შეუდარებლად**) და მისთ.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ავტორი უფრო „ჰკერძავს“ ე.წ. ემფატიკურ -**ა** ხმოვნიან ფორმებს თანდებულთა დართვისას (**ამისათვის, იმისაგან, ბრუნვაშიაც**).

4. ავტორისეული ინდივიდუალიზმების ნიმუშებს წარმოადგენს გარკვეული ფონეტიკურ-მორფოლოგიური ფორმები, რომელთაგან ზოგიერთი ეტიმოლოგიური ინტერპრეტაციის საფუძველზე აიხსნება (**შეტომა, შეცთება...**); აღრიდელ ნაწერებში **ო** ხმოვნის მომდევნოდ ფუძისეული **ვ** თანხმოვნის უხმარებლობა (**პოვებს, მოიპოვება...**; **სადაო, უდაოდ**. შდრ.: **პოვებს, მოიპოვება; სადავო, უდავოდ**).

5. ქვემოთ მოყვანილი მაგალითები თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის სინტაქსურ სისტემას მსჭვალავს. საკითხი ეხება თანხმოვანზე ფუძეგათავებულ მსაზღვრელთა გაფორმებას შუა ბრუნვებში აღრე და მოგვიანებით: თუ აღრეულ ნაწერებში ავტორი ნათესაობით-მოქმედებითი დასმულ მსაზღვრელებს, XIX ს-ში გავრცელებული წესისამებრ, ფუძის სახით იყენებდა, მიცემით-ვითარებითი კი, პირიქით — მიცემითის -**ს** ნიშნის დართვით (**ძველს ქართულში, პირველს ჯგუფში...**), დროთა განმავლობაში ავტორმა მსგავსი სიტყვათშეხამებები ამაჟამად მოქმედი ნორმის წესის მიხედვით გამართა.

6. საგანგებოდ უნდა ითქვას თხზული სიტყვების გაფორმების თაობაზეც, რაც ძირითადად ეხება კავშირ-ნაწილაკებისგან შედგენილ შეხამებებს. ავტორის ადრინდელ ნაწერებში ორ სიტყვად იწერება: **თუ კი; არა თუ, არც თუ** და მსგავსი სტრუქტურის სხვა კავშირ-ნაწილაკები, რომლებიც შემდგომ შეერთდა.

7. არნ. ჩიქობავას პუნქტუაციური არსენალიდან დიდი გამომსახველობით გამოიჩინა **ტირე** და **ორწერტილი**, რითაც ავტორი ხშირად უფრო ლაკონურად და, ამასთანავე, ერთგვარი აქცენტირებით აღწევს ეფექტს კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადების ასინდეტურით შენაცვლებისას. ეს უფრო ითქმის მიზეზისგარემოებითი დამოკიდებულის შემცველი ქვეწყობილი წინადადების გადმოსაცემად.

ც ი რ ა ბ ა რ ა მ ი ძ ე

ჩრდილოეთ კავკასიის ენობრივი სიტუაციის შეფასებითი მომენტი

მოხსენებაში განხილულია ჩრდილოეთ კავკასიის ენობრივი სიტუაციის ისტორიული და თანამედროვე ასპექტები. გამოკვეთილია კავკასიის ენობრივი მრავალფეროვნების შენარჩუნების პრობლემები, დაცვის საჭიროება. მოცემულია მცდელობა, განისაზღვროს ამ ენათა სიცოცხლისუნარიანობა და საფრთხის დონეები დღეს არსებული რეალური ენობრივი სიტუაციის მიხედვით. გამოკვეთილია ჩრდილოეთ კავკასიაში ენობრივი პოლიტიკის ძირითადი შტრიხები (რაც რუსეთის ფედერაციის ერთიანი ენობრივი პოლიტიკის ნაწილად წარმოგვიდგება). ამ პოლიტიკის მიხედვით, 80-იანი წლებიდან რეგიონში მშობლიურ ენებზე სწავლება შეწყდა. ახალი ენობრივი პოლიტიკით რუსეთის ფედერაციაში რუსულის, როგორც სახელმწიფო ენის, უფლებები გამყარდა. ჩამოყალიბდა ცალმხრივი ბილინგვიზმი. ნაციონალური ენების ბედი რესპუბლიკების გადასაწყვეტი გახდა. სწორედ ამიტომ, მიგვაჩნია, რომ დესტიმაციურმა (შეფასებითმა) კომპონენტმა ენობრივი სიტუაციის რეგულირებაში გადამწყვეტი როლი უნდა შეასრულოს.

მოხსენებაში მოხმობილი ახალი სტატისტიკური მონაცემების მიხედვით გაანალიზებულია შეფასებითი კომპონენტის მნიშვნელობა მინორიტარული ენების სიცოცხლისუნარიანობის საკითხში. გამოკვეთილია შეუსაბამობა ეროვნულ ენათა ფუნქციონირების იურიდიულ და რეალურ არეალთა შორის.

მოხსენებაში მოცემულია ეროვნულ ენათა სიცოცხლისუნარიანობის წინაშე არსებული საფრთხეების დონეთა განსაზღვრის მცდელობა. თაობათაშორის ენის გადაცემის უწყვეტობის საკითხი განხილულია სტატისტიკური მონაცემების საფუძველზე. გამოკვეთილია აშკარა საფრთხის ქვეშ მყოფი ენები.

ჩრდილოკავკასიურ ენათა სიცოცხლისუნარიანობა და საფრთხეები განისაზღვრება კრიტერიუმებით, რომელთა სტატისტიკური მონაცემების მიხედვით ცალ-ცალკე განსაზღვრა არ არის საკმარისი ენის მდგომარეობის შესაფასებლად. მხოლოდ ყველა კრიტერიუმის ერთად შეჯერებით შესაძლებელი ხდება ენათა სიცოცხლისუნარიანობისა და ენის ფუნქციონირების არეალის განსაზღვრა.

მოხსენებაში ნაჩვენებია ამ ენათა სიცოცხლისუნარიანობის შენარჩუნებისათვის ჩასატარებელი ღონისძიებები და გამოკვეთილია შეფასებითი მომენტის გადამწყვეტი როლი.

ნ ი ნ ო ბ ე ნ დ უ ქ ი ძ ე

სინტაქსური შეკავშირების სახეები ქართული, აფხაზური და ადიღური ენების ატრიბუტულ სინტაგმაში

ქართულში მსაზღვრელ-საზღვრულის სინტაქსური ურთიერთობა, სადაც კარგად განვითარებული ბრუნება გვაქვს, აღინიშნება:

- 1) შეთანხმებით ბრუნვასა და რიცხვში. (მაღალი ხე, მაღალმა ხემ, მაღალს ხეს... ხენი მაღალნი, ხეთა მაღალთა...);
- 2) მართვით (ხის სახლი, სიტყვის ძალა...);
- 3) მართვა-შეთანხმებითა (სახლი ხისა, სახლმა ხისამ...) და
- 4) მირთვით (წინ-წყარო...).

აფხაზურში მსაზღვრელ-საზღვრულს შორის ურთიერთობა სასტიკად არის გამოხატული: ბრუნების უქონლობის გამო აქ გვაქვს ოდენ შეთანხმება კლასსა და რიცხვში და მირთვა.

შეთანხმება კლასსა და პირში: **ჟ-არა ჟ-შეყ** „შენი (მამაკ.) წიგნი“, **ბ-არა ბ-შეყ** „შენი (ქალ.) წიგნი“.

რიცხვსა და კლასში: **ლაჰმ-ცა** ამაჰა-**ცა** „მისი (დედაკ.) დები უფროსები.“

ვითარებითი ზედსართავი სახელი პოსტპოზიციურად მიერთვის არსებით სახელს:

აჟაჰჰ ჰალალ „კაცი კეთილი“

ათაკაჟი რგცჰა „დედაბერი საცოდავი“.

შესიტყვებაში გრამატიკული კავშირის შესუსტება კომპენსირებულია სიტყვათა რიგის როლის ერთგვარი გაძლიერებით. კერძოდ, მართვის უქონლობა აიძულებს აფხაზური ენის მსაზღვრელსა და საზღვრულს კონტაქტურად დალაგდნენ წინადადებაში. ამიტომაც, რომ აფხაზურში არ გვხვდება დისტანციური (გათიშული) მსაზღვრელები.

ქართულისაგან განსხვავებით, აფხაზურსა და ადიღურში ატრიბუტული სინტაგმა ამჟღავნებს ერთ აფხაზურ-ადიღური ენათა ჯგუფისათვის სპეციფიკურ თავისებურებას: ესაა საზღვრულ-მსაზღვრელის ტენდენცია, ისწრაფონ ერთ სიტყვად გააზრებისაკენ. მაგრამ აფხაზურში ეს ტენდენცია ისეთი მკვეთრი არ არის, როგორც ადიღურში. აფხაზურში უფრო შენარჩუნდა სიტყვათა შორის სინტაქსური ურთიერთობის სახეები: შეთანხმება და მირთვა, ხოლო ადიღურში, როგორც ჩანს, აფხაზურისებური ვითარება უკვე განვლილი საფეხურია და ამჟამად ენა განვითარების იმ ეტაპზე გადავიდა, როდესაც საზღვრულ-მსაზღვრელი იმდენად შეერწყა ერთმანეთს, რომ ერთ ერთეულად მოიაზრება.

ატრიბუტული სინტაგმა, მსაზღვრელ-საზღვრული ადიღურში წარმოადგენს ერთ მთლიანობას, რომლის ცალკეული ნაწილები დამოუკიდებლად არ იცვლება.

სიტყვათშეხამება საზღვრული + მსაზღვრელი ფორმდება ერთ სიტყვად. მაგ.: **ჟც** შხიანტა დახა-რ ზედმიწ. „ბალახი მწვანე ლამაზი“. წინადადების სხვა წევრებს ამგვარი ატრიბუტული სინტაგმა

უკავშირდება როგორც ერთი სინტაქსური ერთეული. მაგ.: **ბგრაჰ ფლჟე** „წითელი დროშა“ (ზედმიწ. „დროშა წითელი“) **ბგრაჰ ფლჟეჟერ** მჰზებათჰ „წითელი დროშა ფრიალებს“.

რიცხვისა და ბრუნვის აფიქსები ამგვარ ატრიბუტულ სინტაგმაში მიერთვის მხოლოდ ბოლოს მდგარ სიტყვას იმის მიუხედავად, მსაზღვრელია ის თუ საზღვრული:

ჰალალა ნაჰგ-რ — **წგჰგმ** ილათხ, **ზღლუი** სჰაწგჰგ — **წგჰგზმ** იბჟგხ. „ნათელი ახალგაზრდობა — ადამიანის გაზაფხულია, ჰალარა სიბერე — შემოდგომაა ადამიანისა.“

სხვადასხვა გრამატიკულ კატეგორიათა აღმნიშვნელი პრეფიქსები აფორმებენ არა ცალკე მსაზღვრელს ან ცალკე საზღვრულს, არამედ ორივეს ერთად:

ჟი-თხგლ დაღჟგ-ხა-რ „შენი წიგნები კარგი“.

ადიღურში საზღვრულ-მსაზღვრელი იმდენად ერთ მთლიანობად, ერთ სიტყვად აღიქმება, რომ ამ ერთი მთლიანობის კომპონენტთა შორის რაიმე სინტაქსური ურთიერთობა არა გვაქვს.

თ ე ა ბ უ რ ჭ უ ლ ა ძ ე

რთული თანწყობილი წინადადების სტრუქტურა ძველ ქართულში (ზოგადი მიმოხილვა)

1. რთული წინადადება ენაში ისტორიულად გაცილებით გვიან ჩამოყალიბდა, ვიდრე მარტივი წინადადება. იგი ენის სინტაქსური წყობის შემდგომი განვითარებისა და სრულყოფის მაუწყებელია. საზოგადოდ დამკვიდრებულია მოსაზრება, რომ თანწყობა უფრო აღრინდელია და წინადადებათა ერთმანეთთან გადაბმა-დაკავშირების უფრო პრიმიტიული საშუალებაა, ვიდრე ქვეწყობა (ა. პეშკოვსკი).

ძველ ქართულ ენაში იმთავითვე მარტივი წყობის წინადადების გვერდით ასევე ფართოდაა გავრცელებული რთული თანწყობილი წინადადებებიც.

2. პარატაქსული წყობის წინადადებების აზრობრივი მიმართება ძველ ქართულშივე სხვადასხვაგვარია. მას შეუძლია გამოხატოს: ა) მოვლენათა ერთდროულობა: „და უფროდსნი დღენი ვენაჯთა შრომასა შინა დაყვიან და ყოლადვე მამამათ თანავე იყვის“ (წმ. იოვ. და ექვთ. ცხ.); „ხოლო ყოველნი იგი ერთობით ჳმობდეს სახელთა მათსა და არარად სარგებელი ეყო მას“ (წმ. ნინოს ცხ.); ბ) მოვლენათა თანამიმდევრობას: „წმინდა მამამან აზიარნა იგინი წმიდათა საიდუმლოთა და ესრეთ მიიცვალნეს წინაშე ღმრთისა“; ამიერითგან აქა მელოდენ სიტყუად ესე და თქვენ აწცა ისმინეთ“. (წმ. ნინოს ცხ.) გ) მოვლენათა დაპირისპირება: „მამამან შენმან წმიდანი შემოიხუნა სახიდ თ'სა, ხოლო შენ დევნი შემოიხუნენ“ (შუშან. ცხ.); „არა თქუენ გამოძირჩიეთ მე, არამედ მე გამოგირჩიენ თქუენ“ (ბიბლ.).

3. უნდა აღინიშნოს, რომ გვხვდება ისეთი წყობის პარატაქსული წინადადებებიც, რომლებიც არ შედგება ერთიმეორის მიმართ თანასწორი წინადადებებისაგან: „არს ქალაქსა ამას შინა სამოსელი უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტჳსი და მით იქმნებიან სასწაულნი ესე და კურნებანი“ (წმ. ნინოს ცხ.); „მოკუდა ბალაკ და მეფობდა მის წილიობაბ“ (ბიბლ.). დასახელებული ტიპის წინადადებებში პირველი კომპონენტი წინადადების გარეშე ვერ გაიაზრება მომდევნო წინადადების შინაარსი.

4. ძველ ქართულშივე სამწერლობო ძეგლებში დადასტურებული რთულ თანწყობილ წინადადებებში გვხვდება ისეთი წყობაც, რომელშიც შედის არა ორი დამოუკიდებელი წინადადებება, არამედ — მეტი: „და მას ჟამსა იქმნა განდგომილებაჲ სკლიაროსისა და ჳმელით კერძო ყოველი დაიპყრნა და მეფენი და დედოფალი შეწყუდეულად იყვნეს ქალაქსა შინა დიდითა ჳირითა და იწროებიტა“ (წმ. იოვ. და ეფთვ. ცხ.); „მუნ ჟამადმდე ძნიად უბნობნ ქართულად და ფრიად მწუხარე ვიყავ ამის პირისათჳს, ხოლო მიერითგან დაუყენებლად აღმოდინ უწმიდეს ყოველთა ქართველთასა“ (წმ. გრ. ხანძთ. ცხ.).

რ უ ს უ დ ა ნ გ ე რ ს ა მ ი ა

სახელთა მრავლობითში ჩართული ლ სონორის ფუნქციის საკითხისათვის მეგრულსა და ლაზურში

სპეციალურ ლიტერატურაში მრავლობითი რიცხვის ალომორფები სახელობითი ბრუნვისათვის მეგრულსა და ლაზურში შემდეგნაირადაა წარმოდგენილი:

მეგრული: **-ეფ /-ლეფ**

ლაზური: **-ფე /-ეფე /-ლეფე /-ელეფე**

მათი დისტრიბუცია პოზიციურადაა შეპირობებული: ლაზურში **-ფე** დასტურდება იმგვარი ფუძეების შემდეგ, რომელთაც აუსლაუტში **ა ე ო უ** ხმოვნები მოუდით; **-ეფე - ი** ხმოვნის შემდგომ (ამგვარი ფუძეები წარმოშობით ბოლოთანხმოვნიანია), **ა** ხმოვით დაბოლოებულ რამდენიმე ფუძეს კი მრავლობითის საწარმოებლად **-ლეფე** დაერთვის (გ. კარტოზია); ამასთან ლაზურში **-ფე / -ეფე / -ლეფე** ალომორფთა განაწილების პრინციპი მარცვალთა რაოდენობას ემყარება (გ. კარტოზია).

მეგრულში უგამონაკლისოდ ყველა თანხმოვანფუძიანს დაერთვის **-ეფ**, ხმოვანფუძიანებთან კი სახელთა მხოლოდ მკაცრად განსაზღვრულ რაოდენობაში (მეგრულში ამგვარ მაგალითთა რაოდენობა შეივსო ი. ყიფშიძის შემდგომ და ახალი მონაცემებით სულ 28-ს აღწევს) ჩნდება **-ლეფ** მიმდევრობა. კონკრეტული ფონოლოგიური პოზიციის დადგენა ვერ ხერხდება. უდავოა ინტერვოკალური პოზიცია, სადაც სტაბილურად განსაზღვრულია მხოლოდ მომდევნო ხმოვანი **ე (-ეფ** მორფემის შემადგენელი). რაც შეეხება **ლ-**ს პრეპოზიციას, იგი დასტურდება **ა, ე, უ** ვოკალთა შემდგომ: **#ა-ლ-ეფ, #ე-ლ-ეფ, #უ-ლ-ეფ** და, ლაზურისაგან განსხვავებით, მეგრულში არცერთი მაგალითი არაა **ი** და **ო** ხმოვნებზე დამთავრებულ ფუძეებზე **ლ-**ს დართვისა. მიუხედავად ამგვარი ანალიზისა, **ლ-**ს ფონოლოგიური პოზიციების დადგენა რაიმე კანონზომიერების სახით მაინც ვერ ხერხდება, რადგან ზოგი ფუძე მერყევია და მიდრეკილია მრავლობითის ფუძეთა პარალელური წარმოებისკენ (შდრ. ჩხოუ-ლ-ეფ-ი II ჩხოუ-ეფ-ი „ძროხები“, თუ-ლ-ეფ-ი II თუ-ეფ-ი „გოჭები“), ან კიდევ იმავე პოზიციაში

ლ- საერთოდ არასავალდებულოა (კატუ-ეფ-ი „კატები“, ჟვაბუ-ეფ-ი „ბაყაყები“, კანცხუ-ეფ-ი „დუგები“, კირდ[ე]-ეფ-ი „კლდეები“, მოჯგირ[ე]-ეფ-ი „ნათესავეები“, მაბირ[ე]-ეფ-ი „მომღერლები“ და ყველა ამგვარად წარმოქმნილი სახელი).

თუ მეგრულში **ლ-**სონორჩართულ მაგალითთა რაოდენობა შემოფარგლულია, ლაზურში მისი არე მნიშვნელოვნად გაფართოებულია.

ლაზურისა და მეგრულის მონაცემთა დიაქრონიული ანალიზით **ლ** სონორი რამდენიმე მაგალითში თვით მხოლოდითი რიცხვის ფუძე-შივე აღდგება ეტიმოლოგიურად (***ხელ-**, ***ჯალ-**, *(**მ**)**ჭითალ-**, *(**მ**)**ჭიფელ-**, ***გი/უნძელ-**, ***თი/უთხულ-**, ***ჩი/ურჩულ-**), ხოლო ფუძეთა უმრავლესობაში იგი სხვა ფაქტორით ჩანს შეპირობებული, რაც სვამს საკითხს, შეიძლება თუ არა **ლ** სონორის განხილვა მრავლობითის მაწარმოებელ ელემენტად დანარჩენ **-ეფ** თუ **-ეფე** მიმდევრობებთან ერთად? თუ არა, მაშინ როგორი უნდა იყოს მისი კვალიფიკაცია. ანგარიშგასაწევია დებულება, რომლის მიხედვითაც, ის დიაქრონიულ დონეზე ხმოვნებს შორის ჰიატუსის დასაძლევად გაჩნდა (გამყრელიძე, მაჭავარიანი); თუმცა სინქრონიულ დონეზე ამ დებულების მორგება სხვა ფუძეებისთვის შეუძლებელია, ვინაიდან, როგორც ზემოთაც ვაჩვენეთ, არსებობს პარალელური წარმოებები, სადაც მეზობლად სწორედ რაგვარობით განსხვავებული ხმოვნები უპრობლემოდ თანაარსებობს. სხვა თვალსაზრისით, ადიექტივებში გაჩენილ **ლ** სონორს აქვს „მასუბსტანტივებელი ფუნქცია“ (ლ. ეზუგბაია). საკითხი დამატებით ანალიზს საჭიროებს.

საგულისხმოა, რომ **ლ** სონორი თავს იჩენს ხმოვნით დაწყებულ სადერივაციო აფიქსთა წინაც და დაჩნდება მხოლოდ იმ ფუძეებთან, რომლებიც მრავლობითის წარმოების დროს ფუძესა და **-ეფ** მორფემას შორის **ლ-**ს ჩაირთავენ, ანუ ამ შემთხვევაშიც **ლ-**ს ფონოლოგიური პოზიცია ინტერგოკალტურია. მეგრული: **ქა** „რქა“ — **ქა-ლ-ამ-ი** „რქებიანი“, **თუ** „გოჭი“ — **თუ-ლ-ამ-ი** „გოჭებიანი“, **დიდა** „დედა“ — **დიდა-ლ-ობ-ა** „დედობა“... ანალოგიური წარმოება გვაქვს ლაზურშიც. აღნიშნული საკითხიც ასევე წარმოშობს **ლ-**ს სახელთა მრავლობითის მაწარმოებელ მორფემულ მიმდევრობაში განხილვის ეჭვს.

ჩვენი დასკვნით:

1. **-ლეფ** (II **-ლეფე**) მრავლობითის მაწარმოებელ ალომორფად წოდებული მიმდევრობა დაშლადია **-ლ+-ეფ** ელემენტებად, ეს არის **-S+-CV** ტიპის მიმდევრობა, რომელშიც მრავლობითობის ფუნქცია მხოლოდ **-ეფ** (II-**ეფე**) მორფემას აკისრია. **ლ-**სონორი სინქრონიულ დონეზე ბრუნების მთელ პარადიგმაში უნდა გამოიყოს და მას სხვა კვალიფიკაცია უნდა მიეცეს.
2. მართებული იქნებოდა **ლ-**ს განხილვა ისეთ *ფონეტიკურ ჩანართად*, *ინფიქსურ ელემენტად*, რომელიც არარეგულარულად ვლინდება წარმოქმნილ სახელებში, მათ შორის მრავლობითის ფუძეებში.

ლ ე ლ ა გ ი გ ლ ე მ ი ა ნ ი

შორისდებულთა ერთი ჯგუფის ანალიზისათვის სვანურში

სვანურში, ქართულის მსგავსად, შინაარსის მიხედვით შორისდებულთა სამი ძირითადი ჯგუფი გამოიყოფა: გ რ ძ ნ ო ბ ი ს , მ ო უ ბ რ ი ს ნ ე ბ ა-ს უ რ ვ ი ლ ი ს ა და ფ ი ც ი ლ - ა ლ ე რ ს ი ს გამომხატველი.

როგორც სვანურ მასალაზე დაკვირვებამ გვიჩვენა, ზემოდასახელებული სამი ძირითადი ჯგუფიდან ყველაზე დიდ მრავალფეროვნებას ამა თუ იმ გრძნობის გამომხატველი შორისდებულები წარმოადგენენ. აქ შეიძლება გამოიყოს რამდენიმე ქვეჯგუფი, რომლებიც აღნიშნავენ:

ა) სიხარულსა და აღტაცებას: აჰ|ახ, იჰ|უჰ|გჰ, უაჰ|უჰა!, ცაჰ|ცოჰ!, ჰა მჰდილ, ა! ლგჰეს „რა კარგია!“...

ბ) ნატურას: ნატიალ|ნატლაჟ|ნატაალ|ნატაელ! ეჰ! ოჰ! ეხ! ოხ! ჰჰა-ჰჰა სურეჰ!.. „ნეტავი!“

გ) მოწონებას: ხიადჟოლ! „ყოჩაღ, ბარაქალა!“

დ) მწუხარებასა და დარდს: აბაბჰჰ|აბაბაჰა|აბაბაჰ|აბაბჰჰ|აბაბჰჰ! „ვაი, ვაიმე, ვაიმე!“ უჰა დია! „ვაი დედა!“ ა, უჰა-უჰაჰ, ა!..

ე) დანანება-სიბრალოდობა: აუჰ, ლეჟეედ-ლეჟაჰანე! — დასანანი! აჰ, გადასავარდნ-გადასადგდები, უჟე, შაჟე მი, ა! „ვაი, საწყალი“, მი საბრალ „ვაიმე, მე საბრალო...“

ე) ზიზღის: თფუ! „ფუ!“ ფუ||ფუჰ! „ფუ||ფუჰ!“

ვ) ნიშნის მოგებას: ამჟი, ა! „ასე, აი!“ ღგჯ-ღგჯ! — საჩვენებელი თითის ჩვენებით გამოჯავრება... და სხვა...

მოხსენებაში ცალ-ცალკე გვექნება განხილული როგორც საკუთრივ სვანური, ასევე ქართულიდან შემოსული ამა თუ იმ გრძობის გამო-მხატველი შორისდებულები. ცხადია, მსჯელობა გვექნება საერთო-ქართვლურ მასალაზეც.

ელენე გიუნაშვილი

რთული ზმნების კვლევისათვის ეპიგრაფიკულსა და მანიქურ საშუალო სპარსულში

საშუალო სპარსული, რომელიც პართულთან ერთად განეკუთვნება საშუალო ირანულ ენათა ჯგუფის დასავლურ შტოს, განსაკუთრებული ინტენსივობით შეისწავლება უკანსკნელი ათწლეულების მანძილზე. მისი ევოლუციის საკითხებს მიეძღვნა ვრცელი სამეცნიერო ლიტერატურა (ამ შრომათა ბიბლიოგრაფია იხ. ვ. ზუნდერმანის გრამატიკულ ნარკვევში — W. Sundermann, *Mittelpersisch, Compendium Linguarum Iranicarum*, 1989, Wiesbaden, pp.138-164). მაგრამ, აღსანიშნავია, რომ ამ ენის გრამატიკული სტრუქტურისა და მორფო-სიტაქსის ბევრი მნიშვნელოვანი საკითხი ჯერ კიდევ არ არის სათანადოდ გამოკვლეული.

ყველაზე უფრო მეტად ეს ეხება ზმნის კატეგორიას. ადრესაშუალო სპარსულში და შედარებით გვიანდელ ტექსტებში დადასტურებული ზმნური ფორმები უმთავრესად განიხილებოდა ისტორიულ-ეტიმოლოგიურ ასპექტში, ანუ ძირითადი ყურადღება ეთმობოდა პრეზენსის (აწმყო დროის) ფუძეთა ანალიზს და მათ მიმართებებს ძველ ირანულ პრეზენსის კლასებთან.

დროის, ასპექტის, ვალენტობისა და კილოს გრამატიკული კატეგორიები, როგორც წესი, განიხილებოდა მოკლედ და ზოგადად.

საშუალო სპარსული წერილობითი ძეგლების ახალი კრიტიკული გამოცემები რეალურ საფუძველს ქმნის მისი გრამატიკული რეალიზების ევოლუციური პროცესების ახლებური გააზრებისა და შესაბამისად, მისი ისტორიული განვითარების ახლებური ინტერპრეტაციისთვის.

ანალიტიზში, საშუალო სპარსულის გრამატიკული სტრუქტურის ერთ-ერთი მთავარი მახასიათებელია. ძველი ირანული დრო-ასპექტური სისტემის კომპლექსური მორფოლოგიური ტიპი, რომელიც შედგებოდა ზმნურ ფუძეთა და სათანადოდ ფლექსიურ ფორმათა ტრიქოტომიისაგან (პრეზენსი-აორისტი-პერფექტი), შეცვლილი იყო აწმყო და ნამყო დროის ზმნურ ფუძე და პირიან ფორმათა ბინარული პარადიგმატული ოპოზიციით, რომლებშიც აწმყოს ფორმები ფლექსიურია, ხოლო ნამყოსი ანალიტიკური. პერიფრასტული ზმნური ფორმების საყოველთაო ინტეგრირება შეიძლება განიხილებოდეს საშუალო სპარსულის (და ზოგადად, დასავლური საშუალო ირანული ენების) ინოვაციად.

საშუალო სპარსული ზმნის აღწერითი გრამატიკული ფორმებიდან ცალკე კატეგორიად გამოყოფილია „რთული ზმნები“ (B. C. Растрогуева, 1966; W. Sundermann), რომლებიც შედგება ორი კომპონენტისგან : არსებითი, ზედსართავი ან ნაზმნარი სახელისა და დამოუკიდებელი (უმთავრესად გარდამავალი ტიპის) ზმნებისაგან, როგორცაა *kardan* „კეთება“, *dādan* „მიცემა, ბოძება“, *burdan* „მოტანა“ და სხვ.

უკვე ადრე საშუალო სპარსულ წერილობით ძეგლებში — მანიქურ ტექსტებში (III ს. ჩვ. წ.), ადრე სასანურ წარწერებში (III ს. ჩვ. წ.) და სირიული ფსალმუნის საშუალო სპარსულ თარგმანში (IV ს. ჩვ.წ.) ვლინდება რთული ზმნების თვალსაჩინო მოდელები, რომლებიც კონტექსტების შესაბამისად ან გრამატიკულ ფორმას გადმოსცემს (მაგალითად, *āfrīn kardan* „ხოტბის შესხმა“, რომელშიც *āfrīn* არის პირდაპირი დამატება), ან ზმნური ფრაზეოლოგიზმების შესაბამისია.

მოხსენებაში წარმოდგენილია რთული ზმნების სემანტიკური და დისტრიბუციული ანალიზი III-IV საუკუნეების საშუალო სპარსულში.

ლინგვისტური შენიშვნები

2. ზმნისწინთა ფუნქციების თაობაზე

ახლ ქართულში ზმნისწინებისათვის გამოყოფენ რამდენიმე ფუნქციას:

1. ზმნისწინი აღნიშნავს მიმართულებას,
2. აწარმოებს სრულ ასპექტს;
3. აწარმოებს მომავალ დროს (აწმყოსაგან) და
4. უცვლის ზმნას მნიშვნელობას.

ეს ძირითადი ფუნქციებია. საუბრობენ სხვა ფუნქციებზეც: მკვლევართა ერთი ნაწილის აზრით, **ზმნისწინის ფუნქცია არის მწკრივთა წარმოებაც**; იგულისხმება წერს — და-წერს ტიპის ფორმობრივი დაპირისპირება (ზ. ჭუმბურიძე, ლ. კვაჭაძე, ა. კიზირია); ზმნისწინის ფუნქციად მიიჩნევენ აგრეთვე **„ზმნის პირიანობის ცვლას“** (თ. მახარობლიძე); იგულისხმება ამ ტიპის დაპირისპირებანი:

- დაარღვია** მან ის — **შემოარღვია** მან მას ის,
- დავახვით** მე ის — **შემოვახვით** მე მას ის და მისთანანი.

ამ ორ უკანასკნელ ფუნქციას ძირითადი ფუნქციების ტოლფასად თვლიან; სწორედ ეს მიგვაჩნია სადავოდ:

ზმნურ ფორმათა ანალიზს მივყავართ იმ დასკვნამდე, რომ მწკრივის თეორიის თანმიმდევრული გატარება პირველ სერიაში ახალ ქართულში მყოფადის წრის გამოყოფის საშუალებას არ მოგვცემს (გ. გოგოლაშვილი, „ქართული ზმნა“, 2011); შესაბამისად არ დადგება საკითხი ზმნისწინის მწკრივის მაწარმოებლად გააზრებისა...

რაც შეეხება პირთა მატებასა თუ კლებას, ეს არ არის ზმნისწინის ფუნქცია; ეს შემთხვევები უნდა გაიგივდეს ზმნისწინის მეოთხე ფუნქციასთან — ზმნის მნიშვნელობის ცვლასთან: ზმნისწინი ანიჭებს ზმნას იმ სემანტიკას, რა სემანტიკითაც ერთ შემთხვევაში ორპირიანი ფორმა იწარმოება, სხვა შემთხვევაში სხვა ზმნისწინიანი ვარიანტისაგან — სამპირიანი. რა შინაარსობრივი განსხვავებაც არის სხვადასხვა ზმნისწინით ნაწარმოებ ორპირიან და სამპირიან ზმნებს შორის, ისე-

თივე შინაარსობრივი სხვაობაა შესაბამის ზმნისწინიან სახელზმნებს შორის:

დაარღვევს	შემოარღვევს
დარღვევა	შემოდრღვევა
დამრღვევი	შემომრღვევი
დარღვეული	შემოდრღვეული
დასარღვევი	შემოსარღვევი

ასე რომ, რა მნიშვნელობასაც აძლევს ზმნისწინი პირიან ფორმას, იგივე მნიშვნელობა აქვს მას უპირო ფორმებში...

და კიდევ არსებითი: როცა საუბრობენ პირის მატება-კლებაზე, ამგვარად დაპირისპირებულ ფორმებზე მსჯელობისას, ცხადია, ყველა სამპირიანი ფორმა მოყვანილია „მყოფადის მწკრივში“ ანდა წყვეტილში ზმნისწინითურთ და სამპირიანობა ზმნისწინს „ბრალდება“ : ის მას მას **შემოახვევს, შემოარღვევს...** მან მას ის **შემოახვია, შემოარღვია...** მაგრამ იგივე ზმნები სამი პირის გაგებით უზმნისწინოდაც შეიძლება შეგვხედეს გარკვეულ კონტექსტში: ბაღს ღობეს **არღვევს** და მალე **შემოარღვევს**; უკვე **ახვევს** და მალე **შემოახვევს; არღვია, არღვია** და ძლივს **შემოარღვია; ახვია, ახვია** და ძლივს **შემოახვია...** ფაქტია, მსგავს მაგალითებში (ზმნისწინიან და უზმნისწინო ფორმათა დაპირისპირებაში) ზმნის პირთა რაოდენობა იდენტურია, იცვლება დრო და ასპექტი; სწორედ ესაა დაკავშირებული ზმნისწინთან და არა პირთა რაოდენობა.

როცა ვსაუბრობთ ზმნისწინთა ძირითად ფუნქციებზე, ერთი რამეც უნდა გავითვალისწინოთ: თუ აწმყოს ფორმას რომელიმე ზმნისწინის დართვა მომავლის გაგებას (ან უსრულასპექტიან ფორმას სრული ასპექტის მნიშვნელობას) მიანიჭებს, ამ ფუნქციას იტივრთავს ნებისმიერი ზმნისწინი, რომელსაც ეს ზმნა იგუთებს; მხოლოდ ასეთი ფუნქციები უნდა მივიჩნიოთ ზმნისწინის ძირითად ფუნქციად; ხოლო ისეთი ფუნქციები, როგორცაა უნებურობის გამოხატვა, სიცოტავესიმცირის აღნიშვნა თუ თითობის მინიშნება, ცალკეულ ზმნისწინთა ფაკულტატიური ფუნქციაა, თანმდევი ძირითადი ფუნქციებისა. ეს მნიშვნელობანი ზმნისწინთა, ისევე როგორც მეოთხე ფუნქცია, სემანტიკის სფეროა და არა მორფოლოგიისა (მწკრივთა წარმოება თუ პირთა რაოდენობის ცვლა კი მორფოლოგიის საგანია!).

როგორ მუშაობდა კ. გამსახურდია ქართულ სიტყვაზე

XX საუკუნის დასაწყისიდანვე ქართველი მწერლები უკვე აშკარად გამოკვეთენ საკუთარ როლს და ფუნქციას სალიტერატურო ენის განვითარების საქმეში. ამას ხელი შეუწყო 1929 წელს, საქართველოს მწერალთა ყრილობის ინიციატივით, სახელმწიფო უნივერსიტეტთან შეთანხმებით ქართული მართლწერის შემმუშავებელი კონფერენციის მოწყობის იდეამ. „კონფერენციის სახელმძღვანელო იდეებში“ განსაკუთრებული ყურადღება მწერალმა კ. გამსახურდიამ გაამახვილა პოლემიკაზე „ქართული ენის ამერ-იმერული ბუნების“ შესახებ: „ილიამ ქართულ ენას შესძინა ქართლური ბუნების სიღარიბისლე, ხოლო აკაკიმ იმერულის სიღბო. XX საუკუნის მწერლობამ უნდა მოგვცეს ილიას ქართლურის, აკაკის იმერულის, ვაჟას ფშავურის, მეგრულისა და გურული ენობრივი ელემენტების სრული სინთეზი. აი ეს იქნება იდეალური ლიტერატურული ქართულიო“ — წერდა კ. გამსახურდია.

ამიტომ მწერალი თეორიულ წერილებთან ერთად, ცდილობს მოიძიოს და დაამკვიდროს საკუთარ შემოქმედებაში მისი აზრით, აუცილებელი ლექსიკა: „მე იძულებული გავხდი საკმაოდ ჭარბად შემომეშვა ლიტერატურულ ქართულში ჩემამდე უხმარი სიტყვიერი დოვლათი. რა თქმა უნდა, მომეტებულად ამ შემთხვევაში, როცა ლიტერატურულ ენაში მათი ბადალი არ დამხვედრიაო“ (კ. გამსახურდია).

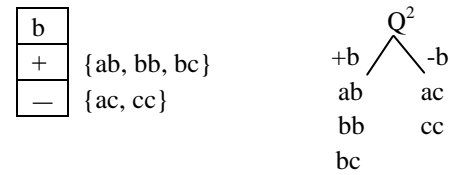
ჰემმარიტი ხალხურობისათვის მწერალი სწავლობდა ქართულ ზეპირსიტყვიერებას (ზღაპარი) და ისტორიულ ქრონიკებს, ძველი ქართული დიალექტურის ბაზისს ემატებოდა მწერლის საკუთარი კომპოზიციებიც. თავის თეორიულ წერილებში კ. გამსახურდია არ კმაყოფილდება ზერეფე მსჯელობით. იგი ცდილობს პრაქტიკული მაგალითებით აჩვენოს, რა არ იყო მშობლიურ ენაში და რა შემოიტანა, საიდან შემოიტანა და დაამკვიდრა. მაგალითისათვის მას მოჰყავს რუსული „კანტის“ შესატყვისი გურულიდან ნასესხები „ჭიდიე“, „კლექჩატის“ შესატყვისად რაჭულიდან „კუბოკრული“ და სხვა: „რაჭულიდან შემოვიღე „შრამელი“, ქართლურიდან „შინაბერა“ — წერს მწერალი. ჩვენთვის საინტერესო აღმოჩნდა ერთი სიტყვის სხვადასხვა სინონიმების გამოყენების მაგა-

ლითები კ. გამსახურდიას მხატვრულ შემოქმედებაში, კერძოდ რომანში „დავით აღმაშენებელი“. ეს სიტყვაა „უქონელი“. ავტორმა ჯერ კიდევ თეორიულ წერილში „სალიტერატურო ქართულისათვის“, მოიძია მისი შესატყვისი მეგრულში: „განვაახლე სიტყვა „მკოდოვანი“ (რუსული „ენ-იმუში“). ამ სიტყვაზე ჩემი ყურადღება მიაქცია ა. ჩიქობავამ. „დავით აღმაშენებელში“ ვიხმარე პირველად“. სიტყვა „უქონელის“ უამრავი სინონიმი აქვს გამოყენებულ კ. გამსახურდიას თავის რომანში: უპოვარი, ღარიბი, არას მქონე და სხვა, მაგრამ რომანის ოცდამეთექვსმეტე თავამდე აღნიშნული სიტყვები გამოიყენება მხოლოდ აღნიშნულ თავში ავტორი ცდილობს, გამოკვეთოს რა მეფის სტუმრობა ქუთაისისაკენ მიმავალ გზაზე, სოფლის მცხოვრებთა დამოკიდებულება პირველად იყენებს მეგრულში მოძიებულ სიტყვას „მკოდოვანი“ და თავსაც ასე დაასათუარებს: „მკოდოვანთა და გლახაკთა მეფე“. მცხოვრებთა უკიდურესი გაჭირვება მხატვრულადაა განსახოვებული ტექსტის ერთ აბზაცშიც: „გულნატყენი გადასცქეროდა დავით ალიზის ლაფში ამოთხვრილ, ჩიყვიან დიაცებს, დაგვალულ ლედვსავით დამზრალ ძუძუებზე მოკიდებულ ბალღებს, დაბეკილ თექებში გამოხვეულ ბერიკაცებს, წვერგაბურღვნილნი, დაწვეზხაცვენილნი პირველ მოციქულებს მიაგავდნენ ისინი...“ და აქვე პირველად, ძალიან შესატყვისად, სტილისტურად საჭიროდ შემოიტანს სიტყვას „მკოდოვანი“: „მიწისძვრებისაგან“ დარღვეულ მონასტრებიდან ცვილივით შეყვითლებულნი გამორბოდნენ ბერნი, თემშარაზე ეცემოდნენ პირქვე, ფსალმუნებს ღიღინებდნენ სხვანი, მკოდოვანი, მწირნი და გლახაკნი უდარაჯებდნენ ხიდის ყურში გზადაგზა“.

დავით აღმაშენებელი გრძნობს თავის დანიშნულებას, ამიტომ ათქმევინებს ავტორი მეფეს: „კურთხეულ იყვენ საძირკველნი იმა სახლისა, რომელნიც შენს სამყოფლოს ქვედაჰაგებიან, კურთხეულ იყოს სამზერნი ციხისა, საიდანაც მზერა შენი შემომეგებება, სულო“ ამა-საც იგი ამბობდა, „მკოდოვანთა და გლახაკთა მეფე“.

მწერლის მიერ აღნიშნული სიტყვის შემოტანა რომანში დატვირთვის თვალსაზრისითაც საინტერესოა და, ალბათ, იმ მიზანსწრაფვის გამომხატველი, თუ როგორ უნდა ამდიდრებდეს შემოქმედი სალიტერატურო ენას. ამიტომ ჟღერს ასე ჰემმარიტად, ღრმად მოქალაქეობრივად კ. გამსახურდიას სიტყვები: „მე კიდევ ვიმეორებ: ყოველ სიტყვას ჩემთვის ოქროს წონა აქვს და მე მათ ისე ვუფ-

რობილდები, როგორც გონიერი მთავარსარდალი თავის ჯარისკაცს. თუ ჩვენ მართლაც გონიერი მთავარსარდლები ვიქნებით, სიტყვები ჩვენი მარჯვე სპანი გახდებიან“.

ტ ა რ ი ე ლ გ უ რ გ ე ნ ი ძ ე

მრავალწევრადღემენტებიანი სიმრავლის დახასიათება განსხვავებული ტიპის სემანტიკური დიფერენციალური ნიშნებით

ჯერ განვიხილოთ ერთწევრადღემენტებიანი $Q^1 = \{a, b, c\}$ სიმრავლე, რომლის ელემენტებია ამოსავალი სიმბოლოები **a** „მე“, **b** „შენ“, **c** „ის“. ამოსავალი სიმბოლოები (resp. მარტივი ელემენტები) **a**, **b** და **c**, რომლებიც აღნიშნავენ შესაბამისად I, II, III პირს მხოლოდით რიცხვში, ერთმანეთს უკავშირდებიან \wedge „და“ ოპერატორით. ვინაიდან „ნორმალურ“ სამეტყველო აქტში ერთზე მეტი მოლაპარაკე პირის მონაწილეობა დაუშვებელია, ამიტომ გამოირიცხება კომბინაცია **aab**. ჩაწერის გამარტივების მიზნით \wedge „და“ ოპერატორი შეიძლება გამოვტოვოთ. \wedge „და“ ოპერატორის კომუტატიურობის თვისებიდან გამომდინარე **ab=ba**, **ac=ca**, **bc=cb**. ეკვივალენტური ელემენტების გამეორების თავიდან ასაცილებლად შემოვიფარგლებით ლათინური ანბანის მიხედვით მოწესრიგებული სიმბოლოების თანმიმდევრობებით. ამგვარად, მივიღებთ ორწევრადღემენტებიან Q^2 სიმრავლეს, რომლის ელემენტებია ამოსავალი სიმბოლოების ორწევრა კომბინაციები:

$Q^2 = \{ab, ac, bb, bc, cc\}$.

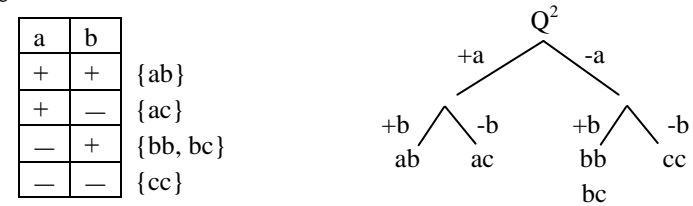
Q^2 სიმრავლე შეიძლება დავახასიათოთ ელემენტში **a**, **b** და **c** სიმბოლოების შესვლა-არშესვლის თვისების მიხედვით:

შეიძლება სხვაგვარადაც დავახასიათოთ Q^2 სიმრავლის ელემენტები, ანუ, ამოსავალ სიმბოლოთა ორწევრა კომბინაციები: **ერთგვაროვანი ~ არაერთგვაროვანი** (resp. **შერეული**). კომბინაციას, რომელშიც გაერთიანებულია მხოლოდ ერთი რომელიმე კონკრეტული პირის სახელები, ვუწოდოთ **ერთგვაროვანი**: $[+x] = \{bb, cc\}$. ამის საპირისპიროდ, კომბინაციას, რომელშიც სხვადასხვა პირის სახელებია გაერთიანებული, ვუწოდოთ **არაერთგვაროვანი** (resp. **შერეული**): $[-x] = \{ab, ac, bc\}$. ამგვარად, **x** ნიშნის მიხედვით Q^2 სიმრავლე დაიყოფა ორ ქვესიმრავლედ:

შესაძლებელია Q^2 სიმრავლე ერთდროულად ორი (a და b) ნიშნით დავახასიათოთ:

Q^2 სიმრავლის ის ელემენტები, რომლებიც შეიცავენ a სიმბოლოს, გაერთიანდება A^2 „ჩვენ“ ქვესიმრავლეში: $A^2 = \{ab, ac\}$; Q^2 სიმრავლის ის ელემენტები, რომლებიც მხოლოდ c სიმბოლოს შეიცავენ, გაერთიანდება C^2 „ისინი“ ქვესიმრავლეში: $C^2 = \{cc\}$; ხოლო დანარჩენი ელემენტები Q^2 სიმრავლისა, რომლებიც არ შევიდნენ არც A^2 და არც C^2 ქვესიმრავლეში, გაერთიანდება B^2 „თქვენ“ ქვესიმრავლეში: $B^2 = \{bb, bc\}$.

იმ ენებში, რომლებიც გრამატიკულ კლასს განარჩევენ სამივე პირში, შესაბამისად გაიზრდება ამოსავალი სიმბოლოების რაოდენობა. თუ მხოლოდ ორი გრამატიკული კლასი განირჩევა, გვექნება ერთ-წევრელებმენტებიანი Q_2^1 სიმრავლე (ქვედა ინდექსი მიუთითებს გრამატიკულ კლასთა რაოდენობაზე):

$Q_2^1 = \{a_1, a_2, b_1, b_2, c_1, c_2\}$. \wedge „და“ ოპერატორის კომუტატიურობის თვისებიდან გამომდინარე:

$$\begin{aligned} a_1b_1 &= b_1a_1 & (a_1b_1 &= b_1a_1, a_2b_2 &= b_2a_2); & b_1b_1 &= b_1b_1 & (b_1b_2 &= b_2b_1); \\ a_1b_2 &= b_2a_1 & (a_1b_2 &= b_2a_1, a_2b_1 &= b_1a_2); & b_1c_1 &= c_1b_1 & (b_1c_2 &= c_2b_1); \\ a_1c_1 &= c_1a_1 & (a_1c_1 &= c_1a_1, a_2c_2 &= c_2a_2); & b_1c_2 &= c_2b_1 & (b_2c_1 &= c_1b_2); \\ a_1c_2 &= c_2a_1 & (a_1c_2 &= c_2a_1, a_2c_1 &= c_1a_2); & c_1c_2 &= c_2c_1 & (c_1c_2 &= c_2c_1). \end{aligned}$$

ეკვივალენტური ელემენტების თავიდან აცილების მიზნით ერთგვაროვან კომბინაციებში (b_1b_1, c_1c_1) შემოვიფარგლებით ინდექსის ზრდის მიხედვით მოწესრიგებული სიმბოლოების თანმიმდევრობებით, ხოლო არაერთგვაროვან კომბინაციებში $(a_1b_1, a_1b_2, a_1c_1, a_1c_2, b_1c_1, b_1c_2)$ — ლათინური ანბანის მიხედვით მოწესრიგებულ სიმბოლოთა თანმიმდევრობებით. ამგვარად, გვექნება:

$$\begin{aligned} a_1b_1 &= \{a_1b_1, a_2b_2\}; & b_1b_1 &= \{b_1b_1, b_2b_2\}; & c_1c_1 &= \{c_1c_1, c_2c_2\}; \\ a_1b_2 &= \{a_1b_2, a_2b_1\}; & b_1b_2 &= \{b_1b_2\}; & c_1c_2 &= \{c_1c_2\}; \\ a_1c_1 &= \{a_1c_1, a_2c_2\}; & b_1c_1 &= \{b_1c_1, b_2c_2\}; & & \\ a_1c_2 &= \{a_1c_2, a_2c_1\}; & b_1c_2 &= \{b_1c_2, b_2c_1\} \end{aligned}$$

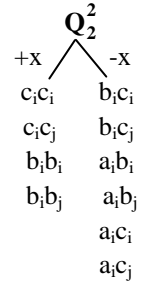
ორწევრელებმენტებიანი Q_2^2 სიმრავლეში გამოიყოფა ათი ქვესიმრავლე:

$$Q_2^2 = \{a_1b_1, a_1b_2, a_1c_1, a_1c_2, b_1b_1, b_1b_2, b_1c_1, b_1c_2, c_1c_1, c_1c_2\}.$$

Q_2^2 სიმრავლე, თუ მის ელემენტებს მხოლოდ x (resp. ერთგვაროვანობის) ნიშნით დავახასიათებთ, ორ ქვესიმრავლედ დაიყოფა:

x
+
-

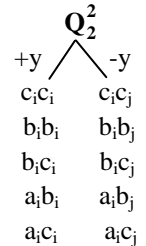
{c₁c₁, c₁c₂, b₁b₁, b₁b₂};
{b₁c₁, b₁c₂, a₁b₁, a₁b₂, a₁c₁, a₁c₂}

კომბინაციას, რომელშიც მხოლოდ ერთი რომელიმე კონკრეტული გრამატიკული კლასის სახელება გაერთიანებული, ვუწოდოთ **ერთკლასოვანი**: $[+y] = \{c_1c_1, b_1b_1, b_1c_1, a_1b_1, a_1c_1\}$; ამის საპირისპიროდ, კომბინაციას, რომელშიც სხვადასხვა გრამატიკული კლასის სახელება გაერთიანებული, ვუწოდოთ **არაერთკლასოვანი** (resp. **მრავალკლასოვანი**): $[+y] = \{c_1c_2, b_1b_2, b_1c_2, a_1b_2, a_1c_2\}$. ამრიგად, y ნიშნის მიხედვით Q_2^2 სიმრავლე დაიყოფა ორ ქვესიმრავლედ:

y
+
-

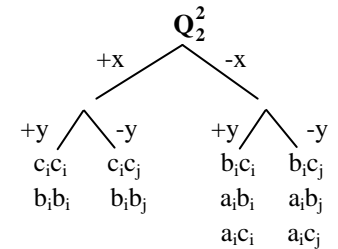
{c₁c₁, b₁b₁, b₁c₁, a₁b₁, a₁c₁};
{c₁c₂, b₁b₂, b₁c₂, a₁b₂, a₁c₂}

შესაძლებელია Q_2^2 სიმრავლე ერთდროულად ორი (x და y) ნიშნით დავახასიათოთ:

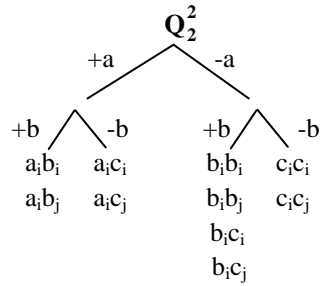
x	y
+	+
+	-
-	+
-	-

{c₁c₁, b₁b₁};
{c₁c₂, b₁b₂};
{b₁c₁, a₁b₁, a₁c₁};
{b₁c₂, a₁b₂, a₁c₂}

ამ შემთხვევაში Q_2^2 სიმრავლეში გამოიყოფა ოთხი ქვესიმრავლე. იგივე Q_2^2 სიმრავლე შეიძლება ერთდროულად I და II პირთა მონაწილეობის მიხედვითაც დავახასიათოთ:

a	b	
+	+	{a _i b _i , a _i b _j }
+	-	{a _i c _i , a _i c _j }
-	+	{b _i b _i , b _i b _j , b _i c _i , b _i c _j }
-	-	{c _i c _i , c _i c _j }

ამ შემთხვევაში Q_2^2 სიმრავლეში ოთხი ქვესიმრავლე გამოიყოფა, მაგრამ ისინი სრულიად განსხვავებული ელემენტებისაგან შედგებიან, ვიდრე ეს გვქონდა წინა მაგალითში.

თ ა მ ა რ ვ ა შ ა კ ი ძ ე

სინტაქსურ-სტილისტიკური თავისებურებანი მუხრან მაჭავარიანის პოეზიაში

მუხრან მაჭავარიანის პოეზია მისი სულის (ტკივილისა თუ აღმადრენის) გამოხატულებაა. ამიტომაც არის პოეტის ყველა ქმნილება უზენაესი შთაგონებით გაჯერებული. შემოქმედს შესწევს უნარი იმისა, რომ თავისი სათქმელი ხალხის გულამდე მიიტანოს; ააღელვოს, დააფიქროს, ჰეშმარიტ პოეზიას აზიაროს მკითხველი.

გამორჩეულია მუხრან მაჭავარიანის პოეტური ენის კანონები: აზრობრივი თუ რიტმულ-რიტმული სამყარო, სიტყვათა შეხამებანი თუ სალექსო ტაქტის ჟღერადობა. მუხრანისეულ ფრაზას მაშინვე ამოიცნობ, ათას სხვა ლექსში გამოარჩევ, შეიყვარებ და გაითავისებ.

ცალკე გამოვყოფთ მუხრან მაჭავარიანის პოეზიისთვის დამახასიათებელ რამდენიმე სინტაქსურ-სტილისტიკურ თავისებურებას. ეს, უპირველეს ყოვლისა, შეეხება პოეტის ფრაზას, რომლის განსაკუთრებულობა სიტყვათა რიგის არაორდინარულ განლაგებაშიც მქლავნდება. მხედველობაში გვაქვს ინვერსიული წყობა დამაკავშირებელი სიტყვებისა. ამ უკანასკნელთ პოეტი ყველაზე ხშირად ზმნა-შემასმენ-

ლისა თუ მსაზღვრელის მომდევნო პოზიციაში მოიხმობს ხოლმე, რითაც გამორჩეულ ეფექტს სძენს პოეტურ მეტყველებას:

„მწარე სინანულს განიცდიან ყველანი ახლა,
ვინც არ ჩააგდო თავის დროზე პოეტი ძალღალდ:
ხონთქარი, — პოეტს არ უბოძა **რომელმაც** კვართი,
მებაღე, — პოეტს არ მიაართვა **რომელმაც** ვარდი,
ქალწული, — პოეტს არ აღირსა **რომელმაც** ხელი,
მეჯოგე, — პოეტს არ ათხოვა **რომელმაც** ცხენი“.

„შუაზე აბობს მდინარე სიცხეს,
თავანწირული ირგვლივ არი სმა.
მოწყენილია თელავის ციხე, —
ვერ იასპინძა **რადგან** კრწანისმა“.
„ურუნა ქათმები,
აბუზულნი ქლიავის ძირას, —
ერიდებოდნენ
კოკისპირულს
რომელნიც წვიმას,
წვიმამ გადილო თუ არა,
მყისვე —
პეპლებს დასდევენ,
წინ და უკან
იწვდიან კისრებს“.

მუხრან მაჭავარიანის ლექსებში არცთუ იშვიათად ვხვდებით ფრჩხილებში ჩასმულ ფრაზას, რომელიც სხვადასხვა სახის დამატებით ინფორმაციას გვაწვდის ამა თუ იმ სალექსო ეპიზოდის შესახებ. მრავალგვარია ასეთ შემთხვევებში წარმოდგენილი სათქმელის სემანტიკა: ზოგჯერ დაზუსტებულია მოქმედების დრო, ვითარება თუ მიზეზი; ხშირად წარმოჩენილია პოეტის დამოკიდებულება ნათქვამის შესახებ. გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როცა ფრჩხილებში მიეთითება ყოფითი სურათის ამსახველი დეტალები და სხვ.

„კაკლის ჩეროში —
მახლობლად ღობის —

ნაფოტები რომ დაყრილა შეშის —
დგას
ქვის მაგიდა.
მაგიდაზეა პატარა გობი.
გობზე
ფრიალა თეფშებით ხელში
(ეს ხდება ხოლმე ივლისის თვეში) —
პარკილობიოს კეპავს მამიდა“.

„როგორც ახალი ნაჭინჭრაქალი, —
ტოკავს ასკილი,
ანდა გრაკალი:
ზუსტად იმგვარი,
ზუსტად ისეთი
(ყველა სიგლახის რაა მიზეზი), —

სუყველაფერზე თავის კატუნი,
საქციელია არაქართული“.

„თუ გაწყრა ღმერთი
და ჩვენი ყანა
მოაკალოვა მეზობლის ღორმა
(რაც არა ერთხელ ხდება),
მამიდა ვინმეს დაინდობს განა?
ფილთაქვასავით იფეთქებს ხოლმე,
„მიწას აყრის“ და
„მარხავს“ მთელ სოფელს
(განსაკუთრებით ახლო მეზობლებს),
მაგრამ არავინ კვდება“.

„არა!
იქნება არ მოგწონს!
კი ნუ გრცხვენია, —
თქვი...“

**(ლაპარაკია ღვინოზე,
როგორც აღნიშნეთ —
წვიმს —
ღვინო კი,
მოგესხენებათ,
კარგია, როცა წვიმს)**“.

„თუ ვერ ჩავატან გემოს
შენს ჰაერსა და ღვინოს!
ღმერთმა შენც შეგარცხვინოს
და შენი შავი ღვინოც!
(გეხუმრე, — არ გეწყინოს)“.

მშობლიური ენის წვდომის იშვიათ უნარს, სათქმელის საოცარ სილადეს, გამორჩეულ იუმორსა თუ ირონიას, ყოფითი მოვლენების ლექსობრივ რეალიზაციას და, რაც მთავარია, ვირტუოზულ პოეტურ ტექნიკას დიდი მუხრანის პოეზიაში, როგორც ჩანს, ხშირად ფრაზის სინტაქსური თუ სტილისტიკური თავისებურებაც განაპირობებს.

მ ა კ ა თ ე თ რ ა ძ ე

ლეზგიური ენის ერთმარცვლიან სახელურ ფუძეთა სტრუქტურული ანალიზი

როგორც ცნობილია, ნებისმიერი ენის ფონოლოგიური სისტემის შესწავლა ფონემური ერთეულების დისტრიბუციულ შესაძლებლობათა ანალიზთანაა დაკავშირებული. აუცილებელია განისაზღვროს ყოველი ელემენტი პოზიციების მიხედვით და ამასთან, დადგინდეს ელემენტების სინტაგამტური და პარადიმატური მიმართება.

ჩვენს საკვლევ მასალას წარმოადგენდა, სტრუქტურული თვალსაზრისით, ლეზგიური ენის ლექსიკური ფონდი. ლეზგიური ენის ფუძეთა ყველაზე დიდი წილი მოდის ერთმარცვლიან სტრუქტურულ ტიპებზე.

ლენგიური ენის ერთმარცვლიან სახელურ ფუძეებში გამოვლინდა შემდეგი სტრუქტურული ტიპები: **CVC, CVCC, CCVC, CCVCC, CV, CCV, VC, VCC**. ფუძეების ანალიზისას არ გამოვრიცხეთ ნასესხები ლექსიკაც, რის გამოც მივიღეთ ასეთი სტრუქტურული მრავალფეროვნება. შეუდარებლად დიდია რიცხვი **CVC** ტიპის სახელებისა (თავისი ნაირსახეობებით **CVCC, CCVC, CCVCC**) დანარჩენ სტრუქტურულ ტიპებთან მიმართებით.

თანხმოვანთა დისტრიბუცია ლენგიურში ძირითადად თავისუფალია, თუმცა გარკვეული შეზღუდვები ეხება პრერეპტივებსა და ლაბიალიზებულ თანხმოვნებს, რომლებიც ძირითადად ანლაუტსა და ინტერვოკალურ პოზიციაში გვხვდება. გარდა ამისა, ლაბიალიზებული თანხმოვნების დისტრიბუციას ზღუდავს ხმოვანთა განაწილება, კერძოდ, ლაბიალიზებული თანხმოვნები ვიწრო ხმოვნებთან არ ფუნქციონირებს, განსაკუთრებით ლაბიალურ **y, yʷ** ხმოვნებთან. ძალიან დაბალია ლაბიალიზებული სისინა სპირანტების დისტრიბუციის ხარისხი: **ʒB** მხოლოდ ანლაუტს მოიცავს, **sv** კი მხოლოდ რამდენიმე ფუძეში გვხვდება ანლაუტში: **свац, свар, свах (сахв//сах** პარალელური ფორმებით).

მართალია, თანხმოვანთა დისტრიბუცია თავისუფალი ჩანს, მაგრამ **C₁VC₂** ტიპის სტრუქტურაში პირველი თანხმოვანი ზღუდავს ხმოვნის მომდევნო თანხმოვნის (**C₂**) თავისუფალ დისტრიბუციას. არ შეიძლება ნებისმიერ **C₁**-ს მოსდევდეს ნებისმიერი **C₂**. მეორე თანხმოვანი განისაზღვრება პირველი თანხმოვნის რაგვარობისა და წარმოების ადგილის მიხედვით. ერთი და იმავე რიგის თანხმოვანი **CVC** ტიპის ფუძეში არ გვხვდება, თუ ეს არაა იდენტური ფონემა. ამ წესს სრულად ემორჩილებიან სპირანტები (ყველა რიგის), ბილაბიალურები; სხვა რიგის თანხმოვნებთან მოქმედებს რიგი შეზღუდვები, რომლებიც განხილული იქნება მოხსენებაში.

ცალკე შეიძლება განვიხილოთ **C₁VC₂** ტიპის ფუძეები, სადაც **C₁** არის ლაბიალიზებული თანხმოვანი. ლენგიურში ორთოგრაფიულად ლაბიალიზებული თანხმოვანი გამოისახება ამგვარად: თანხმოვანს + **B**; **B**-ს დისტრიბუცია ლენგიურში თავისუფალია, მაგრამ არ გვხვდება თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში, სადაც შეგვხდა, ყველა სიტყვა ახალი ნასესხობაა რუსულიდან. ლაბიალიზებულ თანხმოვანს ლენგი-

ურში ფონეტიკური ღირებულება აქვს. ხმოვნის მომდევნო თანხმოვნის დისტრიბუცია შეზღუდულია და ესადაგება **C^o**-ს (ლაბიალიზებული თანხმოვანი) რაგვარობის მიხედვით (თუმცა გვაქვს გამონაკლისებიც). **CVC** ტიპის ფუძეში ხმოვნის დისტრიბუცია შეზღუდულია. შეილება იყოს **a, e, и (и -იშვიათად)**.

როგორც ცნობილია, თანხმოვანთკომპლექსებით დაღესტნური ენები, მათ შორის ლენგიური, მდიდარი არ არის. ორზე მეტი თანხმოვანთმიმდევრობა ერთ ფუძეში არ გვხვდება.

იმ სიტყვების უმრავლესობა, სადაც თანხმოვანთკომპლექსები ფიქსირდება, ნასესხებია. მაინც შეიძლება გამოვყოთ ორი სტრუქტურული ტიპი ერთმარცვლიანი ფუძეებისა, სადაც შეიძლება ვისაუბროთ თანხმოვანთკომპლექსებზე და მათ ადაპტაციაზე ლენგიურში: **CCVC, CVCC**. რაც შეეხება **CCVCC** სტრუქტურულ ტიპს, სულ რამდენიმე სიტყვა შეგვხდა, ყველა ნასესხები. შემოსული ფუძეები კლასიფიცირდება ასევე **CCVC** და **CVCC** სტრუქტურებად, თუმცა გვხვდება ძირეული ფუძეებიც, სადაც დასტურდება **кхь, цт, чк...** კომპლექსები. **C₁C₂VC₃** ფუძეში **C₃** აუცილებლად იქნება სონორი.

ლენგიურ ერთმარცვლიან სახელებში შეგვხდა ასევე ხმოვნით დაწყებული ან დამთავრებული ფუძეებიც. ამ ტიპის სახელები მცირე რაოდენობისაა, მაგრამ სრული სურათისთვის ჩვენ მათაც განვიხილავთ.

სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ხმოვანთა დისტრიბუცია ლენგიურში შეზღუდული არ არის, მაგრამ არა ყველა ვოკალისათვის. **e, a, и, y** გვხვდება ყველა პოზიციაში ინტერვოკალურის გარდა, ხმოვანთა თანმიმდევრობა ფუძეში ლენგიურში (როგორც სხვა კავკასიურ ენებში) აკრძალულია. **VC** ტიპის ერთმარცვლიან სახელური ფუძეების **V** შეიძლება იყოს სწორედ ზემოთ ხსენებული დისტრიბუციულად შეუზღუდავი ხმოვნები (**еб, уч...**) **VCC** ტიპის ფუძეების აბსოლუტური უმრავლესობა ნასესხებია (**арк, акт, альт, арх...**).

CV და **CCV** ტიპის ფუძეები რამდენიმეა. **CV**: **пи** - „ქონი“, „ცხიმი“, **ни** - „სენი“, **CCV**: **тха** - „ბიძა“, **чка** - „მხარე“, **пси** - „ფისო“ (**пси-пси** - კატის დაძახება). დაფიქსირდა ასევე **CCCVC** ტიპის ფუძედ ჩამოყა-

ლიბებული **CTXa** - „ძმა“, რომელიც ადვილად იშლება **c-TXa** (შდრ. **TXa**-ბიძა).

ამგვარად, ლეზგიური ენის ერთმარცვლიანი სახელური ფუძეების აღწერისას გამოვლინდა რიგი ფონოტაქტიკური შეზღუდვები, რომლებიც ეხება როგორც ხმოვნების, ისე თანხმოვნების დისტრიბუციას. ყალიბდება წესები, რომლებიც შეიძლება კვალიფიცირდეს როგორც ენის ინდივიდუალური მახასიათებლები.

ლ ე ვ ა ნ კ ე ლ ა უ რ ა ძ ე

საერთოქართველურ ჰარმონიულ კომპლექსთა შესატყვისობათათვის ბურუშულ და ბასკურ ენებში. II

საერთოქართველურ ძირეულ მორფემათა ანლაუტში დადასტურებული იმ ჰარმონიული კომპლექსების ფარდად, რომელთა მეორე წევრიც ყრუ ფშვინვიერი ველარული სპირანტი ან პოსტველარული ხშულია (/ფხ/, /ფვ/, /თხ/, /თვ/, /ჩხ/...) ბურუშულ ენაში შესაბამისი ყრუ ფშვინვიერი ხშული ბგერები (/ph/, /th/, /čh/) ვლინდება.

ს.-ქართვ. *თხ- > ქართ. და-თხ-ევ-ა, სი-თხ-ე; ზან. (ლაზ.) ო-თხ-ორ-უ „ღებინება“; სვან. ლი-თხ-უნ-ე „პირღებინება“ : ბურ. **thí** „სხმა, დასხმა“;

ს.-ქართვ. *თხამ- > ქართ. თხემ-ი „თავი, თავის ქალას ზედა ნაწილი; მწვერვალი; მეთაური, მთავარი“; სვან. თხჷიმ, თხჷმ „თავი; მეთაური; მთავარი, ძირითადი; თხემი, კენწერო; მწვერვალი“ : ბურ. -**than** „მწვერვალი, წვერი; თხემი“; შდრ.: **tham** „თავადი; მეფე“;

ს.-ქართვ. *თვა- > ქართ. თხა; ზან. (მეგრ.) თხა, (ლაზ.) თხა „თხა“; სვან. დაჯ-ელ „თხა“, ლა-თვ-ირ „სათხე“ : ბურ. **thao** „მთის თხა (ვერძი)“;

ს.-ქართვ. *ფხა- > ქართ. ფხა „თევზის წვრილი ძვალი; ნემსივით წვრილი წანაზარდი თავთავის კილზე; ბასრი პირი მჭრელი იარაღი-

სა“; ზან. (მეგრ.) ხა, (ლაზ.) ფხა; სვან. ფხა „ფხა“ : ბურ. **-pho** (მრ. **-pha-anc**) „მამლის დეზი; კბილი; წვერი (დანის, ფანქრის, მთის)“;

ს.-ქართვ. *ფვიჭ- > ქართ. (მთიულ.) ფვიჭ-ა, ფხიჭ-ა „ყველის მატლი“, (გურ.) ფხიჭ-უა „ხარაბუზა“ : ბურ. **phico** „მუქლი, კოლო“;

ს.-ქართვ. *შხამ-//*ჩხამ- > ქართ. შხამ-ი = (ფშ., მოხ.) ჩხამ-ი : ბურ. **čhemil-ij**, (ი.) **čemel** „შხამი“ (<*čham- „შხამი“ + **mele, mili** „წამალი“ კონტამინაციით?)

ს.-ქართვ. *ჩხა- > ქართ. (გურ., იმერ., ლეჩხ. < ზან. (მეგრ.) ?) ჩხო-ი „გაუცხველი თაველი ღომისა; ღომის მარცვალი“; ზან. (მეგრ.) ჩხი, ჩხგ „გაუცხველი ღომის მარცვლები“, ჩხიშ(ი) კაკალ-ი „ღომის მარცვალი“, ჩხერ-ი „ფეტვი“, ჩხვერ-ი/ე „ღომის (ღომისღომის) მარცვალი; ფეტვი“, ჩხვარა ჭუკი „მეფეტვიე თავი“, (ლაზ.) ჩხვარ-ი, მჩხვარ-ი „ღომი“ : ბურ. **čha** „ფეტვი“;

ს.-ქართვ. *ჩხამ- > ქართ. (ზ. იმერ.) ჩხამ-ა „წვრილი პატარა თევზი“; ზან. ჩხომ-ი „თევზი“ : ბურ. **čhum** „თევზი“;

ს.-ქართვ. *წყალ- > ქართ. წყალ-ი; ზან. (მეგრ.) წყუ „ჭა“, წყურგილი-ი „წყარო“ : ბურ. **chil**, (ი.) **chel, chal** „წყალი“.

გამონაკლისს წარმოადგენს შემდეგი შემთხვევა (სადაც ბურუშულ ფორმაში მოსალოდნელი ყრუ ფშვინვიერის ნაცვლად არაფშვინვიერი ხშული დასტურდება):

ს.-ქართვ. *თხილ- > ქართ. თხილ-ი; ზან. (მეგრ.) თხირ-ი, (ლაზ.) თხირ-/მთხირ-/ნთხირ-ი „თხილი“; სვან. შდიხ : ბურ. **tili** „კაკალი“.

ბასკურში ჯერ-ჯერობით არ გამოვლენილა ისეთი სიტყვები, რომელთა დაკავშირებაც ჰარმონიული კომპლექსებით დაწყებულ საერთოქართველურ ძირეულ მორფემებთან იქნებოდა შესაძლებელი.

გ უ ჩ ა კ ვ ა რ ა ც ხ ე ლ ი ა

ქართული ენის ფუნქციონირების ზოგადი და კონკრეტული პრობლემები

ყოველ ენას (დიდსა თუ მცირეს, ანუ მცირერიცხოვანი ხალხის ენას) აქვს მოქმედების ლინგვისტური სივრცე, რომელიც შედგება როგორც ამ ენაზე მოლაპარაკე ადამიანების საცხოვრებელი მიწა-წყლისაგან, ისე ამ ადამიანების მენტალურ-კულტურულ-მწარმოებლური სფეროებისგან. ლინგვისტური სივრცის პირველი ნაწილი მატერიალურია და გულისხმობს ტერიტორიას, რომელზეც ესა თუ ის ეროვნული ენა ფუნქციონირებს, მეორე — არამატერიალური, უფრო ზუსტად, იმგვარი ოდენობაა, რომელიც ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში აუცილებლობით არ არის დაკავშირებული მაინცდამაინც მიწა-წყალთან. იგი ერის წარმომადგენელთა, ასე ვთქვათ, შიდა მენტალური სივრცეა, მათში მოცემული და მათით განსაზღვრული. თუ პირველი ნაწილი ჰორიზონტალურ განფენილობას, სახელმწიფო საზღვრებში ენის გავრცელებას გულისხმობს, მეორე ვერტიკალურსა და სტრატეფიცირებულ სივრცეს ვარაუდობს, რომელიც ასახავს ენის ფუნქციონირების შედეგს ყველა საზოგადოებრივსა თუ კულტურულ სფეროში და ინახავს ხალხის კოლექტიურ ხსოვნას.

ამა თუ იმ ენის ლინგვისტური სივრცის გაზრდა-შემცირებაზეა დამოკიდებული ენის არა მარტო სრულფასოვანი ფუნქციონირება, მისი გამდიდრება-განვითარება, არამედ ყოფნა-არყოფნაც. ამიტომ ეროვნული ენა, რომელიც ამავე დროს სახელმწიფო ენაც არის და ამდენად სახელმწიფოებრიობის ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ფაქტორიც, სახელმწიფოს მხრივ დაცული უნდა იყოს. დაცვა გულისხმობს იმ ლინგვისტური სივრცის ხელშეუხებლობის სამართლებრივ უზრუნველყოფას, რომელსაც ქმნის ენის „ჰორიზონტალური“ და „ვერტიკალური“ ფუნქციონირება.

შემდეგი მნიშვნელოვანი პრობლემა ენობრივი ურთიერთობის ხარისხის ანუ მეტყველების კულტურის, პრობლემა. იგი გულისხმობს არა მარტო სალიტერატურო ნორმების დადგენასა და დანერგვას, არამედ ენის გამოყენების ფუნქციურ მიზანშეწონილობასა და რაც

მნიშვნელოვანია, ენისადმი გაცნობიერებულ დამოკიდებულებას, უფრო მეტიც, დედაენის სიყვარულსა და მისი სიწმინდის დაცვაზე ზრუნვას როგორც სახელმწიფოს მხრივ, ისე ამ ენაზე მოლაპარაკე ინდივიდთა მხრივაც.

რო მ ა ნ ლ ო ლ უ ა

აბრუბტიულ თანხმოვანთა საკითხისათვის უდიუთ ენაში

უდიუთი ენის შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში აბრუბტიული თანხმოვნების არსებობასთან დაკავშირებით რამდენიმე ურთიერთგამომრიცხავი მოსაზრება გამოითქვა:

ა. ღირი უდიუთ ენაში **ი**, **ყ** და **კ** ბგერებს აღნიშნავს, რომელთაც ქართულ **წ**, **ჭ**, **ყ** და სომხურ **ծ**, **ճ** ასო-ბგერებს ადარებს, ხოლო უდიუთი **ი**, **ყ**, **კ** ბგერები რუსულ **и**, **ы**, **к** ასო-ბგერებთანაა შედარებული, რაც იმას გვაფიქრებინებს, რომ მკვლევარი უდიუთი ენის ფონოლოგიურ სისტემაში სამ აბრუბტიეს და სამ პრერუბტიეს გამოყოფს; სამ აბრუბტიეს (**წ**, **ჭ**, **ყ**) და სამ პრერუბტიეს (**ქ**, **ც**, **ძ**), ან როგორც მკვლევარი უწოდებს — „არაფშვინგვიერ ხშულ-მსკდომებს“, უდიუთი ენის ფონოლოგიურ სისტემაში დ. კარბელაშვილიც იმოწმებს.

ვლ. ფანჩვიძის, ევგ. ჯეირანიშვილის, ვ. გუკასიანის, ტ. სიხარულიძის და უდიუთი ენის ზოგიერთი სხვა მკვლევრის აზრით, ამ ენის ფონოლოგიურ სისტემაში არ დასტურდება პრერუბტიეები და მასში მხოლოდ აბრუბტიეებია წარმოდგენილი: **ბ**, **ტ**, **კ**, **ყ**, **წ**, **ჭ**, **[ჭ]**. ამის გარდა ვლ. ფანჩვიძე აღნიშნავს, რომ უდიუთში დასტურდება ე.წ. ნახევარ-აბრუბტიეები („მეოთხე რიგის ხშულები“; „საშუალი ბგერები“ — **ყ**, **კ**, **პ**, **ტ**),¹ რომლებსაც, ვლ. ფანჩვიძის აზრით, „ჯერ არ მიუღიათ ფონემატური ღირებულება“. ამასთან ერთად, მკვლევრის

¹ წარმოდგენილ ბგერათა ტრანსკრიფცია მოცემულია ვლ. ფანჩვიძის მიხედვით.

მოსაზრებით: „**ბ**, **ტ**, **კ**, **ყ** სმენითი შთაბეჭდილების მიხედვით უდიურში ნაკლებად მკვეთრებია, ვიდრე, მაგალითად, ქართულ-ქართველურში“.

სრულიად განსხვავებული თვალსაზრისი ბ. თალიბოვმა წარმოგვიდგინა. მკვლევრის აზრით, უდიურ ენას საერთოდ არ მოეპოვება აბრუპტივები. იმ პერიოდისათვის (70-იანი წლები), როგორც ბ. თალიბოვი მიიჩნევს, ვართაშნულ კილოში აბრუპტივთა დეგრადაციისა და პრერუპტივებში გადასვლის პროცესი უკვე დასრულებულია, ხოლო ნიჯის დიალექტში — დასრულების სტადიაში იყო.

მოგვიანებით ვ. გუკასიანმა გაიზიარა ბ. თალიბოვის მოსაზრება, თუმცა ამის შემდეგ ვ. გუკასიანი უდიური ენის ფონოლოგიურ სისტემაში ისევ ორ აბრუპტიულ თანხმოვანს (**წ**, **ჭ**) იმოწმებს.

ბ. თალიბოვის მოსაზრება ნაწილობრივ არნ. ჩიქობავამაც გაიზიარა. მკვლევარმა აღნიშნა, რომ: „საყურადღებოა ბ. თალიბოვის დაკვირვება: მკვეთრებს უდიურში პრერუპტივები ცვლის, პრერუპტივებს ნებისმიერ პოზიციაში ვიპოვითო ... კახეთში — სოფ. ოქტომბერში დასახლებული უდიეების მეტყველებას მკვეთრები დაუცავს, ქართული მეტყველება ამას ხელს უწყობდა“.

ჩვენი აზრით, უეჭველია, რომ სოფ. ოქტომბერის უდიურ მეტყველებას შემოუნახავს აბრუპტივები. ჩვენი დაკვირვებით, უფროსი თაობის წარმომადგენელთა მეტყველებაში **წ** და **ჭ** აფრიკატები მკვეთრად გამოითქმის, ხოლო **კ**, **ბ**, **ტ**, და **ყ** ბგერები ზოგიერთ პოზიციაში (ძირითადად — აუსლაუტში) შესუსტებული ჩანს, მაგრამ, არა იმდენად, რომ ისინი პრერუპტივებად მივიჩნიოთ. საშუალო და უმცროს თაობათა მეტყველებაში კი — ყველა აბრუპტივი მკვეთრად გამოითქმის, დაახლოებით ისევე, როგორც ეს არის ქართულში.

საშუალება მოგვეცა დავკვირვებოდით ქ. ოლუზის (ვართაშენი) და სოფ. ნიჯის მეტყველებას.² ჩვენი აზრით, ბ. თალიბოვის მოსაზრე-

² ქ. ოლუზისა და სოფ. ნიჯის მეტყველების ნიმუშთა აუდიოჩანაწერები მოგვაწოდა რუსეთის ფედერაციის მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის მეცნიერ თანამშრომელმა ი. ლანდერმა. ამასთან, აღსანიშნავია, რომ სოფ. ოქტომბერში ჩვენი ძირითადი ინფორმანტი იყო ქ. ოლუზში (მაშინ — ქ. ვართაშენი) დაბადებული ქ-ნი ოლდა ტიგიროვა-ქუმსიაშვილი.

ბა უდავოდ გასაზიარებელია. უფრო მეტიც: ნიჯურში აბრუპტივების პრერუპტივებში გადასვლა დასრულებულია და, ამის გარდა, შეინიშნება ფშვინვიერი—არაფშვინვიერი დაპირისპირების ნეიტრალიზაციის ტენდენცია. თუ ერთ სიტყვაში ფშვინვიერი პრერუპტივთან გვხვდება, მაშინ ფშვინვიერი ამ უკანასკნელს ემსგავსება, თუმცა ეს მოსაზრება, რა საკვირველია, ექსპერიმენტულ დადასტურებას საჭიროებს.

საყურადღებოა, რომ უდიურ ენაში დადასტურებული პრერუპტივები ან სოფ. ოქტომბერის მეტყველებაში შემონახული აბრუპტივები, როგორც წესი, საერთო დაღესტურისათვის და (**წ**/**ან**) საერთო ლეზგიურისათვის პოსტულირებულ ინტენსიურ აბრუპტივებს შეესაბამება, ხოლო საერთო დაღესტურის//საერთო ლეზგიურის მარტივი, არამგარი აბრუპტივები საერთოდ დაკარგულია ან გადასულია **მ**-ში თუ სხვა რომელიმე კონსონანტში.

მ ა ი ა ლ ო მ ი ა

უარყოფითი და დადასტურებითი ნაწილაკების ფუნქციური განაწილების პრინციპები მეგრულში

სტატიაში საუბარია ვა(რ)/ვე „არ“/„არა“, „ვერ“ უარყოფისა და ქო/ქე/ქვ „ქე“/„კი“ დადასტურებითი ნაწილაკების განაწილების პრინციპებზე.

მნიშვნელობათა რაობისათვის

ვა(რ) ნაწილაკი გამოხატავს ჩვეულებრივ და შესაძლებლობის უარყოფას (პოტენციალის ფორმებთან). დადასტურებითი ნაწილაკი გამოხატავს დადასტურებას და გამოიყენება მორფოლოგიური დანიშნულებითაც: აწარმოებს სრულ ასპექტს და მომავალ დროს.

- გამოკო „არ მინდა“; ვამაჰკომე „ვერ შევჭამ“;
- მურქო აშო? „მოდინხარ აქეთ?“
- ვარ. „არა“.
- ქო. „კი“

თქუანს — ქოთქუანს „იტყვის“ — სიტყვასიტყვით: „ქე იტყვის“, მო-
რფოლოგიური დახასიათებით: სრული ასპექტი, მომავალი დრო.

სტატისტიკური მიმართებისათვის

ვა(რ) და ქო ნაწილაკების სიხშირულ განაწილებაზე დაკვირვე-
ბა ცხადყოფს, რომ უპირატესობა ენიჭება სათქმელის გადმოცემას
უარყოფითი ნაწილაკით. ამ მხრივ უარყოფითი ნაწილაკი ფუნქციუ-
რად მეტად დატვირთულია; კერძოდ,

- სამი შესაძლო ვარიანტიდან სიხშირით უარყოფითნაწილაკი-
ანი ჭარბობს, დანარჩენი ორის პროცენტული მონაცემი თითქმის თა-
ნაბარია:

— დიასქანქ **ვამორთუო**? (1) „დედაშენი არ მოვიდა?“

— დიასქანქ **მორთუო** (2) დიასქანქ **ქომორთუო** (3) „დედაშენი მო-
ვიდა?“

- უარყოფითი ნაწილაკი საპირისპირო — დადასტურების
ფუნქციითაა გამოყენებული შემდეგ კონსტრუქციებში:

ა) მა **ვამირტინუაფუდუყო**-და, გლახათი (რ)დუ იში საქმე. „მე
რომ არ გამექცია, ცუდად იყო მისი საქმე“.

ბ) თე ქუა **ვარენო** მა გიშვოგორაფე?! „ეს ქვა არ არის, მე რომ
ამოვარჩევი“.

გ) თინა ამდლა დიკმურს ქართიმე, **ვარო**? „ის დღეს ჩამოდის თბი-
ლისიდან, არა?“

- ვარენო/ვარდუო „არ არის?“, „არ იყო?“ — „წინადადებაში
ჩართული წინადადებების“ (ი. ყიფშიძე) საშუალებით ხდება ფოკუსი-
რებული წევრის ხაზგასმა:

ა) ხენწიფექ **ვარენო** ვარია ქუწუასუნი, თელი ქალაქის მოსპენს
გვერშაპი. „ხელმწიფემ (+არ არის?) უარი რომ უთხრას, მთელ ქა-
ლაქს მოსპობს გველშაპი“.

ბ) ათე მონადირე კოჩი **ვარენო რენი**, თექ იფიქრუ. „ეს მონადი-
რე კაცი (+არ არის?) რომ არის, ამან იფიქრა“.

საინტერესო სურათს იძლევა მეგრულის მონაცემების შედარება
ქართული დიალექტური მეტყველების ნიმუშებთან.

ნაწილაკთა თანხვედრისათვის

ვა(რ) და ქო ნაწილაკები ზმნის აუსლაუტში თანხვედრიან ერ-
თმანეთს, როცა ზმნა ჩაკითხვას გამოხატავს. ცნობილია, რომ კითხვა
მეგრულში მორფოლოგიზებულია -ო ენკლიტიკით: ვაქომორთუო? „ქე
არ მოვიდა?“ უფრო ზუსტად: „არ ქე მოვიდა?“ ვაქაჩუქუო? „ქე არ
აჩუქა?“ ვაქუწუო? „ქე არ უთხრა?“ ამგვარ ლექსემაში „ვა ელემენტი
უნდა განვიხილოთ როგორც დამოუკიდებელი სიტყვა, უარყოფის ნა-
წილაკი, რომელიც არ წარმოადგენს პრეფიქსულ მორფემას და არ
შედის პრეფიქსთა ჯაჭვში. ასეთი ვა არ ექვემდებარება რედუქციის
წესებს და არც ასიმილაციას განიცდის“ (გუდავა, გამყრელიძე).

თუკი ლექსემაში დაჩნდება კითხვითობის ნაწილაკი, მაშინ -ნი
კავშირ-ენკლიტიკისთვის, რომელიც ინტენსიური გამოყენებისაა მე-
გრულში, ადგილი არ რჩება

ქ ე თ ე ვ ა ნ მ ა რ გ ი ა ნ ი - ს უ ბ ა რ ი

უღლებების ერთი კატეგორიისათვის სვანურ ენაში

ვეიდენცილობა ქართველურ ენებში რომ გრამატიკული კატეგო-
რიაა, ეს სპეციალურ ლიტერატურაში საყოველთაოდ მიღებული მო-
საზრებაა. ჩვენი გამოკვლევის მიზანია იმის ჩვენება, რომ **სვანურში
ვეიდენცილობა მორფემის დონეზე გამოხატული უღლების კატე-
გორიაც არის და, სავარაუდოდ, ეს ფორმანტია უფრო არქაულ
(უბრევერბო) ფორმებში გამოვლენილი -უნ სუფიქსი**; ჩვენი აზ-
რით, ერთი და იმავე სუფიქსის გამოვლენა სხვადასხვა მწკრივის
ფორმაში უბრალოდ მატერიალური დამთხვევა როდია, არამედ საქმე
გვაქვს ერთი და იმავე ფუნქციით აღჭურვილ უძველეს მორფემასთან,
რაზეც ამ ზმნების სემანტიკაც მიანიშნებს — მთქმელი ზმნის **-უნ-**
იანი ფორმების გამოყენებით დისტანციამი დგება საკუთარი ნათქვა-
მის ჭეშმარიტების **მტკიცებასთან და ზმნურ ფორმაშივე „ათავ-
სებს“ ინფორმაციას მის მიერ გადმოცემული ინფორმაციის ირიბი
წყაროდან მომდინარეობის შესახებ**;

საანალიზო ფორმები ოპოზიციის ქმნიან პირდაპირვეიდენცი-
ლურ ფორმებთან:

(1) პირდაპირევიდენციალური აწმყო **წ-არ-ი** „წერს“ — ინფერენციული აწმყო **წ-არ-უნ-ი** „ალბათ (შესაძლოა, იქნებ...) წერს“;

(2) პირდაპირევიდენციალური ნამყოუსრული: **წარ-და** „წერდა“ — ინფერენციული ნამყოუსრული: **წ-არ-უნ-რლ** „ალბათ წერდა“;

(3) საზედაო/სახვისო ქცევის პირდაპირევიდენციალური ნამყოუსრული: **წაწერდა** „აწერდა“ — საზედაო/სახვისო ქცევის ირიბევიდენციალური იმპერფექტი: **წ-წ-არ-უნ-ა/ წ-წ-არ-ინ-ა** „თურმე აწერდა“;

(4) საარვისო ქცევის პირდაპირევიდენციალური ნამყოუსრული: **წ-არ-და-ა** „წერდა“ — საარვისო ქცევის ირიბევიდენციალური ნამყოუსრული: **ღემირ-უნ-ე ლი** „თურმე წერდა“;

ყველა საანალიზო მწკრივის სემანტიკაში მთქმელის არაპირდაპირი აღქმა გათვალისწინებული იმ მოქმედებისა თუ მოვლენისა, რომელსაც გვამცნობს. ყველა ეს ფორმა ინფორმაციის ირიბ წყაროზე მიუთითებს;

-უნ- სუფიქსიანი ზმნური ფორმით გადმოცემულია მოქმედება, რომლის შესახებაც მთქმელმა ა) **სხვისგან შეიტყო (თურმეობითობა, გადმოცემითობა) ან შედეგის მიხედვით მსჯელობს (ინფერენცია); ეს ზმნები მხოლოდ მოქმედების უნახაობის აქტს გამოხატავენ ინფორმაციის ნამდვილობის შეფასების გარეშე (3; 4); ბ) მთქმელი მოვლენას თავად ვარაუდობს მისთვის ცნობილი ფაქტების საფუძველზე — ასეთ შემთხვევაში მთქმელის ინფორმაციის წყარო მხოლოდ საკუთარი ინფერენციაა, ამიტომაც ამ უკანასკნელთა სემანტიკა პოტენციურობასა და ალტერნატიულობას გამოხატავს (1; 2).**

ვეიქრობთ, რომ აღნიშნულ ფორმებში **-უნ-** სუფიქსი (რომლის ფუნქციაც სპეციალურ ლიტერატურაში დღემდე აუხსნელია), ევიდენციულობის ნიშანია, მათსადამე **ევიდენციულობა სვანურში უღლების კატეგორიაა, მწკრივის ელემენტია**, სწორედ ამ ელემენტის — **ევიდენციულობის კატეგორიის მორფოლოგიის დონეზე** არსებობა უნდა იყოს ერთ-ერთი საფუძველი სვანურში მწკრივთა სიჭარბისა, თანამედროვე ქართულთან შედარებით.

ნ ა ნ ა მ ა ჭ ა ვ ა რ ი ა ნ ი

ცხენი და ცხენთან დაკავშირებული ლექსიკა აფხაზურში (სემანტიკურ-სტრუქტურული ანალიზი)

ენის ლექსიკის ამა თუ იმ უბანში უკუფენილია ენობრივი ერთობის ყოფის სხვადასხვაობა, რადგან ყოფის სხვადასხვაობა განსაზღვრავს სწორედ იმ თავისებურებებს, რომლებიც სხვადასხვა ენის ლექსიკური ფონდის შინაგან დანაწევრებაში შეიმჩნევა.

აფხაზური ენის ძირითად ლექსიკურ ფონდში ცხენთან დაკავშირებული ლექსიკა განსაკუთრებული სიუხვითა და მრავალფეროვნებით გამოირჩევა.

ზოგადად კავკასიასა და კერძოდ ჩრდილო კავკასიურ კულტურაში ამ ცხოველს ოდითგანვე განსაკუთრებული როლი აკისრია, როგორც გადაადგილების ეფექტურ საშუალებას, როგორც მთის მცხოვრებთა განუყოფელ ნაწილს.

აფხაზურ ფოლკლორში, ანდაზებში, პატივისცემითა და სიყვარულით მოიხსენიება ცხენი: აჩუგ აჩუგ დშა ალოტუპ რჰოდტ „ცხენს ადამიანის სისხლი აქვსო ამბობენ“... ცნობილი აფხაზური ანდაზაა.

ცხენის უყოლობა სირცხვილად ითვლება: მამგადუ — ჩუგდა შაპრაჰა „არასმქონე გულდიდი უცხენოდ ფეხგაწვდილი“ (არის).

სემანტიკური თვალსაზრისით ცხენთან დაკავშირებული ლექსიკა შეიძლება დაიყოს მდებრობითი და მამრობითი სქესის, ნაშიერთა, ცხენის ასაკისა და ფერის მიხედვით განსხვავებულ სახელწოდებებად.

სტრუქტურული თვალსაზრისით ცხენთან დაკავშირებული ლექსიკაში გამოიყოფა სხვადასხვა მოდელები: ოდენ ფუძიანი, აფიქსაციითა და კომპოზიციით ნაწარმოები სახელწოდებანი, ცალკეა გამოსაყოფი ნასესხები ლექსემები.

აჩუგ „ცხენის“ ზოგადი სახელია.

აჩაბა 1.„მამალი ცხენი, ახტა, ვაყა“; 2.„მამალი კვიცი“

-აბ ნახევარსუფიქსი მამრობითობის აღსანიშნავად გამოიყენება. ამ სუფიქსის ამოსავალი მნიშვნელობა არის „მამა“. აჩაბა სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს: „ცხენი მამა“.

აჩაან „ფაშატი, ჭაკი (ცხენი, ვირი და მისთ.)

-ან ნახევარსუფიქსი მდებარეობის გამოსახატავად გამოიყენება. მისი ამოსავალი მნიშვნელობა არის „დედა“: აჩა+ან სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს: „ცხენი დედა“.

აჩაწეს „კვიცი“, აჩაწეს ზედმიწევნით: „ცხენი ჩიტი“, აჩაზ „ქუ-რანი, რასხი, შვინდ-წაბლისფერი ცხენი“, აჩაზა „სისვი, ნისლა, ტრე-დანა, ლურჯა ცხენი“, აჩაჯ „დოლის ცხენი“, აჩაურა „ურა ცხენი“, აჩაღარჯ „თეთრა ცხენი“, აჩაჟარ „იორლა, თოხარიკი ცხენი“, აჩაიქა „შავი ცხენი, შავრა“...

ამ შემთხვევაში აფხაზურ ენაში არსებული მოდელი, საზღვრულ-მსაზღვრელის ხმარებისა, დაცულია. ვითარებითი ზედსართავით გამოხატული მსაზღვარელი მოსდევს საზღვრულს.

მოსხენებაში განხილულია აგრეთვე ცხენის სადგომის, აღკაზმულობის, ხმინაობისა და დაავადებათა აღმნიშვნელი ლექსიკა.

თ ა მ ა რ მ ა ხ ა რ ო ბ ლ ი ძ ე

კონკრეტული თუ აბსტრაქტული?

არსებითი სახელების ტიპოლოგია მრავალ უნივერსალურ კატეგორიას მოიცავს, ერთ-ერთი ასეთია არსებითი სახელების კონკრეტულ და აბსტრაქტულ სახელებად დაყოფა-დაგჯუფება. ამ თემისდმი მიდგომა უნივერსალური უნდა იყოს, მაგალითად: თუ რომელიმე N სემანტიკის არსებითი სახელი კონკრეტულია ქართულში, ის კონკრეტული იქნება ინგლისურსა და ჩინურშიც.

კონკრეტულია ყველა საკუთარი არსებითი სახელი და სახელი, რომელსაც თავისი ბიოქიმიკა გააჩნია. თავისთავად, ის რასაც ბიოქიმიკა აქვს, გრძნობათა ხუთი ორგანოც აღიქვამს. საკუთარი სახელები თავის თავში მოიაზრებს განსაზღვრულობის (იგივე კონკრეტულობის) მაღალ ხარისხს.

გამოვყოფთ არსებით სახელთა სამი ჯგუფს:

1. კონკრეტული სახელები:

I. ნივთიერი ფორმის ხილვადი არსებითი სახელები;

A. მყარი შეხების საგნები (მაგ., კაცი, სკამი ხე და ა. შ.),

B. ნაკლებად ხელშესახები ან შეუხებელი საგნები (მაგ., კრებითი სახელები — ჯგუფი, ფარა, ნახირი, ცა, ჰორიზონტი და ა. შ.),

C. საკუთარი სახელები — ადამიანის სახელი და გვარი, გეოგრაფიულ ადგილთა სახელები;

E. გეომეტრიული ფიგურები (წრეწირი, ხაზი, რომბი, კვადრეტი და ა.შ.)

II. ნაკლები ან ნულოვანი ხილვადობის არსებითი სახელები.

A. შეგრძნების სამი ფორმის დაკონკრეტებული სახელები: გემო, სუნი, ბგერა

B. აქროლადი აირები (მაგ., ჰაერი, გაზი, ქარი, ნიავი და სხვა);

C. დასახელებები ანუ სახელწოდებების აღმნიშვნელი საკუთარი სახელები — ორგანიზაციების და ინსტიტუციების სახელწოდებები;

2. აბსტრაქტული სახელები:

A. დერივაციული აბსტრაქტული არსებითი სახელები: -ობა, -ება, სი-ე, სი-ილ აფიქსებით ნაწარმოები სახელები;

B. საზომი ერთეულების სახელები (წონა, ზომა, განი, მეტრი, ლიტრი, ფორმა და სხვა):

C. შეგრძნების სამი ფორმის ზოგადი, განუსაზღვრელი სახელები: გემო /მადა, სუნი /ყნოსვა, ბგერა და მათთან სემანტიკურად დაკავშირებული ზოგადი, განუსაზღვრელი არსებითი სახელები, მაგ., მელოდია, პოეზია (ზოგადად და არა კონკრეტული რომელიმე ლექსი ან მელოდია);

D. საწყისები (ნაზმნარი არსებითი სახელები ანუ მოქმედების სახელები, მაგ., სიარული, სირბილი, ფრენა, მოვლენა, შემთხვევა და ა. შ.);

E. სხვადასხვა ზოგადი ტერმინი და ცნება:

I. ემოციის ამსახველი არსებითი სახელები (მაგ., სიყვარული, ზიზღი, სიმპთია, შიში, გრძნობა და სხვ.),

II. კონკრეტული ცნებების ამსახველი არსებითი სახელები (მაგ., იდეა, აზრი, გონი, ჭკუა, კონცეპტი, თემა, პრობლემა, ფიქრი და სხვ.),

III. ზოგადი ტერმინები (მაგ., ისტორია, ფიზიკა, კულტურა, ვითარება, გარემოება, სუბსტანცია და სხვა)

3 შუალედური ანუ კონტექსტური ფორმები:

- I. -ობა სუფიქსით ნაწარმოები ფორმები (სტუნდენტობა, ახალგაზრდობა);
- II. გემო, სუნი, ფერი, ადგილი, ბგერა/ხმა, ტკივილი (რაც მხოლოდ კონკრეტულ კონტექსტში ხდება კონკრეტული)

უნივერსალურია აბსტრაქტული სახელების სემანტიკური კლასიფიკაცია:

1. პოზიტიური მახასიათებლებით (თავდადება, ერთგულება, ნდობა, სითამამე, მამაცობა, მეგობრობა, სიხარული, სიკეთე, მაღლი და სხვ.),
2. ნეგატიური მახასიათებლებით (ღალატი, სიზარმაცე, ამპარტავნება, სიცრუე, თავხედობა, მტრობა, შური, უმადურობა, პრობლემა და სხვ.),
3. ნეიტრალური მახასიათებლებით (ფიქრი, ახალგაზრდობა, მოგონება, ვითარება, ცნება და სხვა).

დ ა მ ა ნ ა მ ე ლ ი ქ ი შ ვ ი ლ ი

არნოლდ ჩიქობავა მორფოლოგიური ფაქტის კვალიფიკაციის შესახებ (ქართული ზმნის ჩვენებათა მიხედვით)

1928 წელს არნ. ჩიქობავამ თავის ცნობილ ფუძემდებლურ ნაშრომში დასვა საკითხი ქართული შესიტყვების სინტაქსური სტრუქტურა-მექანიზმის გრამატიკულ ცნება-ტერმინებით აღწერისა და ეს პრობლემა გრამატიკაში ლოგიკის ექსპანსიის საწინააღმდეგოდ გადაწყვიტა.

50 წლის შემდეგ, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ერთ-ერთ მორიგ სესიაზე (1978 წლის დეკემბერში) არნ. ჩიქობავამ იგივე საკითხი წამოჭრა მორფოლოგიურ ფაქტებთან დაკავშირებით. იგი განსა-

კუთრებით გახაზავდა, რომ „ლექსიკურ-სემანტიკურ და სტრუქტურულ-მორფოლოგიურ მონაცემთა ფარდობის უქონლობა ქმნის ძირითად სიძნელეს **ენობრივი სისტემის მეცნიერულად აღწერისათვის ...**“ და „რაც უფრო რთულია ენის მორფოლოგიური სისტემა, მით უფრო რთულ სახეს იღებს ლექსიკურ-სემანტიკური და და სტრუქტურულ-მორფოლოგიური მომენტების ურთიერთობა, ძნელდება... [მორფოლოგიური] ფაქტების **ადეკვატური კვალიფიკაცია**“.

როგორც თეზისებიდან ჩანს, იგი მოხსენებაში ეხებოდა ქართულ, მისი კვალიფიკაციით, „**უგვარო სტატიკურ**“ ზმნათა ნაკვეთელების წარმოებას და, ამასთან დაკავშირებით, გარდამავლობა-გარდაუვლობის საკითხს.

ჩვენს წინამდებარე მოხსენებაში არნ. ჩიქობავას „მეთოდოლოგიური იმანენტიზმის“ მოთხოვნების შესაბამისად განვითარებულია და წარმოდგენილი ამ ტიპის (ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში „მედიოაქტივთა“ კვალიფიკაციით ცნობილ) ზმნათა დიდი ჯგუფის მორფოლოგიური დახასიათება და, შესაბამისად, მათი გრამატიკულად ადეკვატური კვალიფიკაცია. ასევე, დასმულია პოლიპერსონალური ქართული ზმნის „გარდამავლობის“ ცნებისა და მისი ტერმინული გამოხატვის საკითხი.

ე ლ ე ნ ე ნ ა პ ი რ ე ლ ი

მესამე სუბიექტური მრავლობითი რიცხვის გამოხატვა და კოდთა ურთიერთმიმართების საკითხი ლაგოდენის რაიონში

სუბიექტური მესამე პირის **-ნენ** ნიშანი სხვადასხვა ფორმით არის გამოხატული აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართული ენის ნორმის მიხედვით დადგენილია, რომ **დ** — ს შემდეგ (ფუძისეულია თუ ღროის მაწარმოებელი), როგორც უწყვეტელში, ასევე კავშირებით პირველში, წყვეტილში, კავშირებით მეორეში, თურმეობით მეორესა და კავშირ-

ბით მესამეში — ყველგან უნდა გამოიყენებოდეს **-ნენ** დაბოლოება **(აკეთებდნენ, მოვიდნენ, ხატავდნენ...)**.

როგორც გ. გოგოლაშვილი აღნიშნავს, ამ რთული სუფიქსის ჩამოყალიბება ჩვენ თვალწინ მოხდა: ა) დასავლურ დიალექტებში ე. წ. პირდაპირი ობიექტის მრავლობითობის აღნიშვნის მოშლის შემდეგ **-ენ (-ნ)** სუფიქსი ქრება სამივე პირის ფორმიდან; ბ) აღმოსავლურ დიალექტებში იგივე სუფიქსი ქრება I-II პირის ფორმებში; ხოლო III პირის ფორმაში მიუხეობდა მრავლობითობის **-ენ** სუფიქსს **ნ-ენ**“ (გოგოლაშვილი 2009).

კახურში, ისევე, როგორც სხვა აღმოსავლურ დიალექტთა დიდ ნაწილში მესამე სუბიექტური პირის მრავლობითი რიცხვის საწარმოებლად გამოიყენება **-ნენ** სუფიქსი, იმერულში **-ნენ** ფორმანტის ადგილას თხრობითი კილოს ფორმებში ყოველთვის **-ენ** გვაქვს (წერდენ „წერდნენ“, დეიმალენ „დაიმალნენ“), კავშირებითი — **-ნ** (წერენ „წერდნენ“, დეიმალებოდენ „დაიმალებოდნენ“).

ლაგოდეხის იმერელთა მეტყველებაში ისმის **-ენ** სუფიქსიანი ფორმები: **ჩამოდოდენ, იყვენ, ეკუთვნოდენ**, მაგრამ როდესაც ჩვენი რესპონდენტები ცდილობდნენ სალიტერატულო ქართულის კოდზე გადასვლას, მაშინ იყენებდნენ **-ნენ** სუფიქსიანი ფორმებს, მათთვის ასეთი ფორმები სალიტერატურო კოდზე გადართვის ერთ-ერთი მთავარი საშუალებაა. მაგრამ, საკმარისია, კოდური კონტროლი შესუსტდეს, რომ ისინი კვლავ მშობლიურ კოდს უბრუნდებიან და მათთვის ასე დამახასიათებელ **-ენ** სუფიქსს ხმარობენ:

„ჩამოსული იყვნენ, ჩამოსული იყვნენ, გესმის?“ — ოდნავ ქვემოთ კი ამბობს: „მამაჩემს უფრო ეკუთვნიდენ ბიძად და ბიძაშვილად“ (ვალიკო ცქიფორიშვილი, 86 წლის)...

მიუხედავად იმისა, რომ კახელებიც მესამე სუბიექტური პირის მრავლობითობის სუფიქსად **-ნენ**-იან ფორმებს გამოიყენებენ, იმერლები ასეთ ფორმებს მიიჩნევენ არა კახური კოდის მარკერად, არამედ სალიტერატურო კოდის ნიშნად. ამიტომ თუ სურთ კახელებს მსგავსი ფორმებით გამოაჯავრონ იყენებენ **-კე** სუფიქსიანი ფორმებს: **წავიდენკე, მოვიდენკე...** მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ კახელი ასეთ ფორმებთან **-კე** სუფიქსს არ გამოიყენებს. ესენი ე.წ. ფსევდოდიალექტიზმებია, რომელთა არსებობაც სხვა დიალექტური კოდების

ურთიერთობის დროსაც დასტურდება, ასევე საინტერესო ფსევდოდიალექტიზმის (ჰიპერდიალექტიზმის) ნიმუშია თუმი მამაკაცის მიერ სალიტერატურო კოდზე გადასვლისას გამოყენებული ფორმები: **მეე-წონა, მეეტანა...** რომლებიც უცხოა თუშურისთვისაც და სალიტერატურო ქართულისთვისაც; სამაგიეროდ არის თუშურის მეზობელ სამეტყველო კოდში — კახურში. (მ. ბერიძე). ფსევდოდიალექტიზმები არის სამეტყველო კოდის მატარებელთაგან ერთმანეთის მეტყველების ლინგვისტური შეფასების კარგი მაგალითი.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ იმერული კოდის წარმომადგენელი იყენებს **-ენ**-იან ფორმებს მაშინ, როცა ის საკუთარ სამეტყველო კოდზე საუბრობს, სალიტერატურო კოდზე გადასვლისას კი გამოიყენებს **-ნენ** სუფიქსიან ფორმებს, ხოლო თუ სურს, კახელების კოდზე გადავიდეს, მაშინ **-კე** სუფიქსიან ფორმებს გამოიყენებს **-ენ** ნიშნიან ფორმებთან და ასე ახდენენ ისინი კოდიდან კოდზე გადასვლის რეალიზაციას.

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

ფრონეს ხეობების ტომონომასტიკური მასალები. სოფელი ავნევი

სოფელი მდებარებს აღმოსავლეთის — დვანის ფრონეს ხეობის შუა წელზე, მდინარის ორივე ნაპირზე. იგი რამდენიმე ისტორიულ წყაროშია მოხსენებული. ვახუშტი ბატონიშვილს თავის „აღწერაში“ ავნევი დასახელებული არა აქვს, მაგრამ რუკაზე აქვს დატანილი მთავრის საცხოვრებლის სასახლის ნიშნით (ვახუშტი, რუკები). იოანე ბაგრატიონი „ქართლ-კახეთის აღწერაში“ დვანის წყალზე ასახელებს სოფელ ავნევს (ბაგრატიონი ი. აღწერა, 42).

1715 წლის რუისის საეპისკოპოსოს დავთრის მიხედვით ავნევი დიდი სოფელი ყოფილა, სადაც მრავალი გვარის ხალხი სახლობდა

და დღეს თითქმის ძველი გვარებიდან აღარავინ გვხვდება, რაც საველე მუშაობის შედეგად გამოირკვა.

აღრინდელი ანთროპონიმებიდან დღეს აღარ გვხვდება: ნადირაძე, ომანაძე, მედინაძე, ბრეგვაძე, სალარიძე, კოზმანიშვილი, კოხაჯელი, ჩხერელაშვილი, ბერეკაშვილი, მინდობილაშვილი, ხოსიაშვილი, ბეჟუაშვილი, ყუზაშვილი, ზუმბულიძე, ბათხაძე (თაყაიშვილი, 137).

გადაშენებული გვარებიდან დღეს დარჩა ტოპონიმები: ბეგიაანთ მიწები, ბეგიაშვილის გვარის მიხედვით, სოფლის დასავლეთით, მდ. ფრონეს მარჯვენა მხარეს; სულიაშვილის ფერდა, სულიაშვილის გვარის მიხედვით მდინარის მარცხენა მხარეს; დათუაშვილის მინდორი, სოფლის აღმოსავლეთით 10 კმ ტერიტორია.

ზემოხსენებული გვარების ამოწყვეტის მიზეზი ადგილობრივების თქმით შეიძლება ლეკიანობა იყო. ჩვენ დავუმატებდით ტყვის სყიდვას, რომელიც ასე განხორციელებული იყო იმ დროისათვის და მოვიყვანთ ერთ საბუთს, რომელიც შედგენილია 1750 წელს. ნასყიდობის წიგნი მიცემული ზაალ ფალავანდიშვილის მიერ იესე ამილახორიშვილისადმი.

„...ოდეს დაგვეჭირა და მოგყიდეთ ჩვენი სამკვიდროს ბარათის კაცი და მამული ავნევეს კვახაჯელ რაზმა (დავთარშია კოხაჯელი), თავისი შვილითა და მამულითა, კიდევ გოგია ჩხერელაშვილი თავის მამულით კიდევ ჭოლიბულის (ავნევის უბანი) ომანაძის მამული, ...ავიდეთ ფასი სრული“... (დოკუმენტები, გვ. 345).

დღეისათვის სოფელი 400 ოჯახით არის წარმოდგენილი და ძირითადად რაჭიდან და იმერეთიდან არიან ჩამოსულები, ასევე ქართლის სოფლებიდან: კვინიკაძე, ჭილაძე, ტაბატაძე, გელაშვილი, მაჭარაძე, კაპანაძე, ქიმაძე, მაისურაძე, მეტრეველი, დავითიძე, ჭავჭავაძე; გვხვდება ოსების რამდენიმე ოჯახიც.

ზემოხსენებულ დავთარში კარგად, ჩანს თუ რომელი კუთხიდან მოვიდა ესა თუ ის გვარი. კოხაჯელი ჩამოსახლდა იმერეთის სოფელ კოხაჯიდან (ახლა ნასოფლარი), ჩხერელაშვილი საჩხერის სოფელ ჩხერიდან. დურგლიშვილების თავდაპირველი გვარია წიკლაური და მათი შტოგვარი არის წიკლაურიანთი და აბრამაანთი, ხოლო სალოცავი ლომისა, ქსნისა და არაგვის წყალგამყოფ ქედზე. ლომისას ნიში სოფელ ავნევეში ორჯერ ჩამოიტანეს და სალოცავიც ააგეს.

სოფელში უბნებად არიან დასახლებულნი და ასეთი უბნები და შტოგვარები -ანთ მრავლობითობით არის გაფორმებული: დურგლიანთ უბანი (დურგლიშვილი), მარანაანთ უბანი (მარანელი), კვინიკაანთ უბანი (კვინიკაძე), კაპანაანთ უბანი (კაპანაძე), სიქტურაანთ უბანი (სიქტურაშვილი), საძაგლიაანთ უბანი (საძაგლიშვილი). ასევე ფორმდება შტოგვარებიც.

-**იანთ** სუფიქსიან ფორმას შეიძლება **-ებ** სუფიქსიც დაერთოს მრავლობითის აღსანიშნავად: სიკოიანთები, ვანოიანთები, კაკიანთები, გოლაანთები, ტროფინიანთები... (შტოგვარები).

სულ ასამდე ტოპონომასტიკური ერთეული დავადასტურეთ სოფელში, რომელთაგან ყველა საინტერესოა ეტიმოლოგიური თვალსაზრისით.

თვით ტოპონიმ ავნევის შესახებ რამდენიმე მოსაზრებაა გამოთქმული, მათ შორის — ავნაობის შესახებ, ავნეველები ავი ენისანი ყოფილანო (ს. მაკალათია).

ილია აბულაძის განმარტებით ჭავანიშ სოფელია, რაც ადასტურებს ავანის სახელის გაჩენას სოფლური დასახლების აღსანიშნავად.

მ ე რ ა ბ რ ო ბ ა ქ ი ძ ე

„ცნობისა“ და „გულის-ჴმის“ მნიშვნელობისათვის ძველ ქართულ ენაში (ქართულ-სომხურ ენობრივ ურთიერთობათა შუქზე)

1. ქართული ენობრივი ნოეტური ცნობიერების უმნიშვნელოვანესი სიტყვაა „ცნობა“ (ძირი „ცან“), რომელიც პიროვნული და სამყაროსეული (ობიექტური) შემეცნების შინაარსს უკავშირდება, ადამიანის თვითშეცნობასა და გარესინამდვილის გაცნობიერებაზეა ორიენტირებული.

2. „ცნობა“ თავის სიტყვათველში სინონიმად წარმოაჩენს „გულის-ჴუმა“-ს. „ჴუმა“-ს ძველ ქართულში მრავალგანზომილებიანი შინაარსის სიტყვაა და უკავშირდება „მოჴმარება“ (მო-ჴუმ-არ-ება), „აღე-

ბა“, „მიღება“, „სმა“ („დალევა“) მნიშვნელობებს (შდრ. “თუალ-ჭუმა“- “თუალ-ღება).

3. “გულის-ჭუმა“ სულხან-საბა ორბელიანის მიერ განიმარტება (ლექსიკონში შეტა ნილია „გულის-ხმა) როგორც სააზროვნო შინაარსის სიტყვა. მისი დეფინიციით, „ესე არს გონებით ახმა და გულოთა შეღება“. ამ გაგებით „გულის-ჭუმა“ უკავშირდება ადამიანის შინა-სამყაროს ორ უმნიშვნელოვანეს მამოძრავებელ ძალას — „გულსა“ და „გონებას“, რაც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ „გულ“ სიტყვა ქართულ ენა სა და ეროვნულ ცნობიერებაში ემოციების გარდა წარმოაჩენს ნოეტურ (სააზროვნო) სემანტიკასაც.

4. ჩვენს მიერ გაანილიზებული მასალა გვიჩვენებს, რომ „ცნობისა“ და “გულის-ჭუ მის“ სიტყვათველში თავს იყრის ისეთი ცნებები, როგორიცაა „გაგება“, „მიხვედრა“, რაც მოვლენათა „გაცნობიერებას“ უკავშირდება.

5. ძველ სომხურ ენაში „ცნობისა“ და „გულის-ჭუმის“ შესატყვისებად დასტურდება **ի միտ առնուլ** [იმიტ არნულ] და **խնլսմուս լինել** [ხელამუტ ლინელ] კონსტრუქციები (=გონებით გაგება), რომლებიც სტრუქტურულად და სემანტიკურად შეესატყვისება ქართულ ცნებებს. სომხური ენობრივი და ეროვნული ცნობიერება ქართული-საგან განსხვავებით მოვლენათა გაცნობიერებას „გონებას“ უკავშირებს. სომხურ ენაში ამავე შინაარსით დასტურდება **ծան** [წან] resp. **ճան** [„ჭან“] ძირი, რაც ეტიმოლოგი ურად ქართულ „ცანს“ (<ც-ან) უკავშირდება (შდრ. ვიცი <ვ-ი-ცი-ი).

ნ ი ნ ო რ უ ხ ა ძ ე

-უნ სუფიქსის საკითხისათვის უდიურში

1. -უნ სუფიქსი უდიურ ენაში ყველაზე გავრცელებულ სუფიქსთაგანია. გამოიყენება სხვადასხვა ფუნქციით: ა) ნათესაობითი ბრუნვის მაწარმოებლად (ამ ბრუნვის ერთ-ერთი ნიშანია): **ბინიკ-უნ** (თო-

ჯინის), **გურატ-უნ** (პერანგის), **ჭასონ-უნ** (ღრუბლების). შდრ. კავკასიის ალბანური, სადაც -უნ ნათესაობითი ბრუნვის ერთ-ერთი ფორმანტია (რ. ლოლუა); ბ) დერივაციულ აფიქსად: **ტოშ-უნ** (გარეთ), **ოყ-უნ** (დაბლა), **ალ-უნ** (ზემოთა). შდრ. კავკასიის ალბანური, სადაც -უნ აფიქსი დერივაციულია; გ) უდიური ენის ნიჭურ კილოში აბლატივ-კომიტატივის (ზიარი აფიქსი) საწარმოებლად: **ზახ-უნ** (ჩემგან, ჩემით, ჩემთან ერთად), **ადამარახ-უნ** (ადამიანისგან, ადამიანთან ერთად); დ) დროის ზმნისართთა საწარმოებლად (არსებითი სახელის ფუძეზე დართვით): **დამ-უნ** (დილას), **ბიას-უნ** (საღამოს), **ბლაზერ-უნ** (შუადღეს); ე) ბოლოკიდურ ელემენტადაა შეზრდილი ზოგიერთ არსებით სახელთა ფუძეში: **ბუქ-უნ** (მუცელი), **კაბ-უნ** (ვარსკვლავი), **ყორფ-უნ** (უფსკრული), **ქეჯ-უნ** (ტყლაპი)...

2. უდიურ ენაში -უნ სუფიქსით იწარმოება მეორე ტიპის (რთულ-მაწარმოებლიანი) მასდარი: **ბიტეს-უნ** (თესვა), **ფეს-უნ** (თქმა), **ცის-უნ** (ჩასვლა). სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია (ა. შიფნერი, ა. დირი, ვ. ფანჩვიძე), რომ ამ ტიპის ინფინტივ-მასდარის მაწარმოებელი გენეტურად ნათესაობითი ბრუნვის -უნ ნიშანს უკავშირდება. შდრ. კავკასიის ალბანური, სადაც მასდარი II -**ეს-უნ** სუფიქსითაა ნაწარმოები: **მარაკ-ეს-უნ** (ხიფათის, ჭირის ნახვა). უდიურში -უნ სუფიქსით იწარმოება აბსოლუტივი: **ბახ-უნ** (კეთებისას), **უკან-უნ** (თქმისას), **აკან-უნ** (ნახვისას). შდრ. კავკასიის ალბანური, სადაც დასტურდება აბსოლუტივის ორი ფორმა, ნ-უნ რთული სუფიქსით: **ბურ-ინ-უნ** (მოსაკლავად, მოუკლა რა).

რაოდენობით რიცხვით სახელს უდიურსა და კავკასიის ალბანურში -უნ სუფიქსი აწარმოებს: **სა-უნ-ჯი** (პირველი, უდ.), **სერბა-უნ** (პირველი, კავკ. ალბანური), **ხიბ-არ-უნ** (მეორე, კავკ. ალბ.). -უნ სუფიქსი კავკასიის ალბანურში მათემატიკური „და“ კავშირის ფუნქციით გვხვდება: **პეტროსახ უნ იაკობახ უნ იოჰანახ** (პეტრე და იაკობი და იოანე).

3. ნათესაობითი ბრუნვის -უნ სუფიქსი ვლ. ფანჩვიძეს შედარებით უფრო ახალ, თურქულ-აზერბაიჯანულიდან ნასესხებ, იმავე აზერბაიჯანულის გავლენით ნათესაობითი ბრუნვის -ინ დაბოლოებისგან განვითარებულ სუფიქსად მიაჩნდა. აღნიშნულ მოსაზრებას უდიური და კავკასიის ალბანური ენების მონაცემები საეჭვოს ხდიან.

4. ჩვენი აზრით, ნათესაობითი ბრუნვის -უნ დაბოლოება ძველ-ისძველი უდიური მაწარმოებელია, მეტადრე იგი გვხვდება ალბანურ მორფემათა სისტემაშიც (ა.შანიძე, ვ. შულცე, რ. ლოლუა), რასაც თვალსაჩინოს ხდის ზემოთ წარმოდგენილი პარადიგმები.

ლ ა ტ ა ვ რ ა ს ა ნ ი კ ი ძ ე

წოვა-თუშურის ლექსიკიდან

მოხსენებაში წარმოდგენილია ერთი ლექსემა — **ბზუღღუ** იმ სიტყვებიდან, რომლებიც არ არის შეტანილი ცალკე წიგნად გამოქვეყნებულ თუ ამ ენის გრამატიკებზე დართულ წოვა-თუშურის თარგმნით ლექსიკონებში. **ბზუღღუ** სიტყვის მნიშვნელობაა „არაწოვა-თუშურად“, „ქართულად“.

ბზუღღუ ლექსემის გვერდით წოვა-თუშურში გვაქვს **ვაღღუ** || **ვეღღუ** „ჩვენებურად, წოვა-თუშურად“. **ვაღღუ**, **-ეშ**-სუფიქსიანი ზმნისართის ფორმა, კანონზომიერად ნაწარმოებია ზედსართავი სახელისაგან **ვაღღენ** (> || **ვეღღენ**) (მოტა) „ჩვენებური, წოვა-თუშური“ (ენა). **ვაღღენ**-ში გამოიყოფა **ვაღ** („ჩვენ“) ნაცვალსახელის მრ. რიცხვის (ინკლ.) | პირის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა **ვაღ** < ***ვაღ** და ზედსართავის მაწარმოებელი **-ღენ** სუფიქსი.

ვაღღუ სიტყვის ანალოგიური წარმოება ჩანს **ბზუღღუ**: აქაც ზმნისართის მაწარმოებელი **-ეშ** სუფიქსი იჩენს თავს და, უნდა ვივარაუდოთ, იგი (**-ეშ** სუფიქსი) ***ბზუღღენ** („არაწოვა-თუშური“, „ქართული“) ზედსართავი სახელისაგან აწარმოებს ზმნისართს — **ბზუღღუ**. ***ბზუღღენ** წოვა-თუშურში ვერ დავადასტურეთ.

***ბზუღღენ**-შიც უნდა გამოიყოფოდეს **ბზუღ** („ჯარი“) ფუძე და ზედსართავის მაწარმოებელი სუფიქსი **-ღენ** (შდრ. ხუნძ. **ბოლ მაწა** „თემის ენა“, „ჯარის ენა“ — საერთო ენა (არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე).

ბზუღ წოვა-თუშური **ბზე** („ჯარი“) სახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას წარმოადგენს. **ბზე**-სთვის ამოსავალ ფორმად აღდგება ***ბზავ** („ჯარის“ მნიშვნელობით ეს ფუძე, არ არის გამორიცხული, შემონახული გვქონდეს ჩეჩნ. **ბზოვ**, ინგ. **ვზოვ** („სამომარი, სამხედრო

კოშკი“) სიტყვებშიც, მათთვის ამოსავალია ***ბზავ** (ა. ქურქიევი).

ბზე-სთვის ამოსავალ ფორმად შეიძლება აღვადგინოთ ***ბზავ**: **ბზე** < ***ბზად** < ***ბზაშ** < ***ბზავ**. **ბზე**-ს ნათ. ბრუნვის ფორმა **ბზუღ** **ბზუღღენ**-ში მიღებული ჩანს ასე: ***ბზუღ** < ***ბზოშ** < ***ბზაშ** < ***ბზავენ**.

***ბზუღღენ** („არაწოვა-თუშური“, „ქართული“) სიტყვასიტყვით უნდა ნიშნავდეს „ჯარის (ენის)ებური“, **ბზუღღუ** („არაწოვა-თუშურად“, „ქართულად“) — „არაჯარის (ენის)ებურად“.

მ ე დ ე ა ს ა ლ ლ ი ა ნ ი

ნასესხები მყარი ფრაზეოლოგიური გამონათქვამების, ძველი რელიგიური შინაარსის გამონათქვამების, წყევლისა და დალოცვის ფორმულების ანალიზისათვის სვანურში

სვანური ენის ფრაზეოლოგიური გამონათქვამები (იდიომები და ფრაზეოლოგიური შესიტყვებანი), ძველი რელიგიური შინაარსის გამონათქვამები, წყევლისა და დალოცვის ფორმულები დიალექტ-კილოკავთა მასალაზე დაყრდნობით დღემდე გამოწველილვით არავის შეუსწავლია.

ხალხის კულტურა, ზნე-ჩვეულებანი, ყოფითი რეალიები თუ ისტორიული ამბები ამგვარ გამონათქვამებშია ყველაზე კარგად დაცული, სწორედ ამიტომ ამ თვალსაზრისით ენის შესწავლა ხელს უწყობს ამ ენაზე მეტყველი ხალხის გონებრივი თუ სულიერი ცხოვრების თავისებურებათა შეცნობას.

სვანურ პროზაულ ტექსტებსა და ლექსიკონებზე, აგრეთვე, ჩვენ მიერ საველე პირობებში მოპოვებულ მრავალფეროვან მასალაზე დაკვირვებამ გვაჩვენა, რომ სვანური ფრაზეოლოგიების ერთი ნაწილი წარმოქმნილა სხვა ენებიდან სესხების საფუძველზე.

1. ნასესხები ფრაზეოლოგიური გამონათქვამები (იდიომები და ფრაზეოლოგიური შესიტყვებანი)

თხუმ ფაყუისა ხულუა (ლშხ., ჩოლ.) „1. საიმედო მდგომარეობაშია, საშიშროება არ მოელის, არხეინადაა, 2. თავი ქულში აქვს“.

უშკუთე ბჷლთი ლიყუბე (ბზ.) „1. გაჩუმება, ხმის ჩაწყვეტინება, რისავე თქმის საშუალების მოსპობა, 2. პირში ბურთის ჩაჩრა [(„ჩატენვა“), შდრ. საკუთრივ სვან. **პილარისგა ლიფხი** „1. გაჩუმება, ხმის ჩაწყვეტინება („პირ-ში ხელის ჩაველება“)]“.

მაყაუ ლაღემ (ბქ.), **მაყალ ლაღემ** (ლშხ., ჩოლ.) „1. შეეშინდა, 2. შიში ჭამა (შდრ. საკუთრივ სვან. **სისგ ლახშედ, სისგიშ ლიყერ, სისრდა ლიშდე** (ჩოლ.) — 1. შეეშინდა, შეძრწუნდა, შეშინება, შეძრწუნება, 2. შიში შეეყარა, შიშის რაღაღტყმა“.

პასუხ ლახტის (ბქ.) „1. შეეპასუხა, 2. სიტყვა შეუბრუნა („პასუხ-ი დაუბრუნა“)“.

გულღიგუნიდ რიჩხ ანკიდ (ბზ.) „1. შეკრთა, შეცბა, გული შეუტოკდა, 2. გულმა რეჩხი უყო („გაილო“); **შიშდ რიჩხ მავიდ გუს** (ლშხ.) — მაშინვე შეგკრთი, შეგცბი, 2. ხელად რეჩხი მიყო გულმა („რეჩხ-ი დამარტყა გულ-ს“)“.

ლაჩქი ლიფრენი (ლშხ.) „1. სასირცხვილო საქმის ჩადენა, 2. ლეჩქის დახურვა („და-ფარ-ე-ბ-ა“)“ და ა. შ.

გამორიცხული არაა, რომ ზემო დასახელებული ზოგიერთი ფრაზეოლოგიური გამონათქვამი დამოუკიდებელი წარმოშობის იყოს ორივე ენაში ერთნაირი საზოგადოებრივ-ისტორიული პირობების გამო.

2. ძველი რელიგიური შინაარსის გამოთქმები

... ბოფშარ ... ბაჩარს ხორხენხ უმხუარ ი ამჟი ტულის მვე: „**ორიანო-კუირიანო, შენი სუი და შენი ჭამე, ჩუენსას ჭუარი დაგუიწერე!**“ (ლტ., სვ. პრ. ტექსტ., 1967:66:10) „ბავშვები ქვებს ურახუნებენ ერთმანეთს და ყველანი ასე ამბობენ: „ორიანო-კვირიანო, შენი სვი და შენი ჭამე, ჩვენსას ჯვარი დაგვიწერე!“ და სხვ.

3. წყევლის ფორმულები

ბახსოლიანა გუარიშ ლემარ ჭიმკაჲ მგრმი მუტორბელ ი ამჟი ლოქ ოთჷათუნ: „**ახსოლ ბახსოლიანო, არც აშენდი და არც გადაშენდიო!**“ (ლშხ., სვ. პრ. ტექსტ., 1979, 249:9) „ბახსოლიანის გვარის ყოფილა ჭინკას დამჭერი ორბელელი და ასე დაუწყევლია: „ახსოლ ბახსოლიანო, არც აშენდი და არც გადაშენდიო!“

ვერშოკ-ვერშოკლოღუ ოლგენეხი! (ბქ.) „ნაკუწებად ქცეულიყავი („გოჯ-გოჯადმცა და-მ-დგ-არ-ხარ“, შდრ. რუს. **Вершок** „გოჯი“)“ და ა. შ.

4. რაღაღცვის ფორმულები

...კინტო კენსარღ ... ანმწარე: „**აღლო, ათხე ლემზგრენუ ლი, სული სულთან იყოს, უყვარდეს და აქ არ იყოს**“ (ბზ., სვ. პრ. ტექსტ., 1939, 116:12-14) „კინტო კეისარმა სადღეგრძელო თქვა („დალოცა“, შდრ. ძვ. ქართ. „**ზორ-ვა**“): „აბა, ახლა დალოცვილი („დალოცვილიცა“) იყოს („არის“) რის, რვისი სულიც სულთან იყოს, უყვარდეს და აქ არ იყოს“.

შონდო ლაქტისყი ისმი ალ ამბუარ: „**შეიწყააღლოს სული მისი შონდო!**“ (ლშხ., სვ. პრ. ტექსტ. 1979, 10:11) „შესანდობარის თქმის დროს ისმის ასეთი („ეს“) სიტყვები („ამბ-ე-ბ-ი“): „შეიწყალოს სული მისი, შენდობა!“

ათხე ი ერქადნ ხოფანახ ... ჟიჷჷიჷაჲს ემხუ ფაკან ლიცს ი ლაფანაჷი ხოშენდობდახ ამჟი, ერე „**ჟიჷჷიჷას და მის ჷაჷჷუნას შონდო!**“ (იქვე, 252:17) „ახლაც და მანამდეც ერთ ჯამ წყალს წაუღვამდნენ ხოლომე ჟიჷჷიჷას და საკურთხის წადგმისას ასე უგზავნიან შენდობას, რომ „ჟიჷჷიჷას და მის ვაჷჷუნას შენდობა რქონდეთ!“ და სხვ.

საინტერესოა სვანურის ზღაპრის ბოლოს წარმოდგენილი ფინალური ფორმულები, რომლებიც ძირითადად დალოცვითია. საკუთრივ სვანური უნივერსალური მასალის გვერდით ტექსტებში ფიქსირდება ქართულის გზით შემოსული მასალაც. მაგ.:

ბზ. **ჭირ ეჩეუ აგუტუირა, ხინ ამეჩუნ, შაქარი ამეჩუ! ნაჲ ხოჩა ლორდეუ აგუტუნდა ი ლემზგრენუ ლიშდ მავ საერთოდ** (ბზ., სვ. პრ. ტექსტ., 1939, 162:27-28) „ჭირი იქ („იქმცა“) დაგვეტოვებინოს („დაგვიტოვებია“), ლხინი — აქ, შაქარიც — აქ! ჩვენ კარგი დრო („ყოფამც“) გვეტარებინოს („მოგვიტანია“) და საერთოდ ყველანი („ყველა“) დალოცვილები („დალოცვილიცა“, შდრ. ძვ. ქართ. „**ზორ-ვა**“) ვიყოთ („ვართ“)!“

ბზ. **ჭირ ეჩე აგუტუირა, ხინ ამეჩუ აგუტუმრა! ლემზგრენუ ლიშდ!** (იქვე, 113:5) „ჭირი იქ დაგვეტოვოს („დაგვიტოვებია“), ლხინი აქ მოგვემაროს („გვ-ი-ხმარ-ია“)! დალოცვილი („დალოცვილიცა“, შდრ. ძვ. ქართ. „**ზორ-ვა**“) ვიყოთ („ვართ“)!“

ბზ. **ჭირ ეჩე ი ხინ ამე; ხოლა მავ ეჩე, ხოჩა ამჩუ; ხოლემი მუჩუმა ჩიგარ ხოლა, ხოჩემიშ — ხოჩა** (იქვე, 421:16-17) „ჭირი იქა და ლხინი აქა; ცუდი ყველაფერი იქ, კარგი აქ. ცუდის მომქმედნი („მ-ქმ-ნ-ელ-ნ-ი“) ყოველთვის ცუდნი („ცუდი“), კარგის — კარგები („კარგი“)“.

უნდა ითქვას, რომ ნასესხებ **ფრაზეოლოგიურ გამონათქვამთა, ძველი რელიგიური შინაარსის გამოთქმათა, წყევლისა და დალოცვის ფორმულათა** ხვედრითი წონა, როგორც წესი, გაცილებით ნაკლებია საკუთრივ სვანურ მასალასთან შედარებით.

მოსვენებაში წარმოდგენილი იქნება საანალიზო ლექსიკურ ერთეულთა თუ შესიტყვებათა სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი ისტორიულ-ენთოგრაფიული და ფოლკლორული მასალის გათვალისწინებით.

მ უ რ მ ა ნ ს უ ხ ი შ ვ ი ლ ი

ლენხუმური გ ე ლ ც მ უ ლ ი ს ეტიმოლოგიისათვის

ლენხუმური დიალექტის მიხედვით **გელცმულ-ი** „პირუტყვის ჭირია“ (ალავიძე 1998, 143). ეს სიტყვა განიმარტება სხვა ლექსიკონშიც: **გელცმულ-ი** მ გ ე ლ ც ე მ უ ლ ი. პირუტყვის ავადმყოფობაა, ჭირი (დლონტი, 1984) და ამ განმარტებაში წარმოდგენილია სიტყვის ეტიმოლოგიაც: ლენხ. გელცმული < მგელცემული.

ლექსუმურის **გელცმულს** უკავშირდება სვანურის **გელცემ** (ჩოლური კლოკავი) „ოთხფეხის ავადმყოფობაა, ცხოველთა ავი ზნე, „ურჩხი“, უეცარი ციება პირუტყვისა. გადარჩენა შეიძლება ყურის გაჭრით და სისხლის გამოშვებით“ (ლიპარტელიანი 1994, 8); ის დასტურდება ლენტეხურსა (გელცემ/გელცემუ) და ლაშხურშიც (გელცემ/გელცემურ) (გაზდელიანი 2005, 99-100). გამოთქმულია მოსაზრება, რომ სვანურში **გელცემ** ლექსუმურიდანაა გადასული და ამ ნაწესები კომპოზიციის პირველადი მნიშვნელობა სვანურშია შემონახული: „უეცარი მოწამლა, მოშხამვა“, რაც გველის ცემასთან, გველის კბენასთანაა დაკავშირებული; სესხების სქემა ასეთია:

ქართ. გველცემულ-ი > ლეჩხ. გელცმულ-ი > სვან. (ლშხ.) გელცემურ > (ლნტ.) გელცემუ > (ლშხ., ლნტ., ჩოლ.) გელცემ (გაზდელიანი, იქვე).

აქ ერთი რამ შეიძლება ითქვას: ქართულსა და ქართული ენის დიალექტებში ანლაუტის **გვ** კომპლექსის (გველ-ი და მისთ.) და, საერთოდ, უკანანისმიერთა და ბაგისმიერი **ვ** თანხმოვნით შექმნილი კომპლექსები არ მარტივდება და, ამდენად, ლეჩხ. გელცმულ-ის ქართ. გველცემულიდან მომდინარეობა სათუო ჩანს.

სვანური **გელცემ** სიტყვის ქართულიდან ნასესხობის თვალსაზრისით საყურადღებოდ გვეჩვენება სვანურში ქართულიდან ნასესხები გველუშაპ- ფუძის ნაირგვარი კილოური ფონეტიკური ვარიანტებიდან ბალსქვემოურის გელვრშაპ (II გუელეშაპ, გოლერშაპ) ფორმა, სადაც უ-ს დაკარგვა დაფიქსირებული. ჩვეულებრივ, სვანურში თავდაპირველი **გვ** კომპლექსი არ მარტივდება (კვლევის ამ მიმართულებით წარმართვისათვის დამატებითი მასალაა მოსაძიებელი).

თუ სვან. გელცემ < გელცემუ > გელცემურ ფონეტიკურად შეცვლილი ქართ. გველცემულია, ანლაუტში გუ კომპლექსის გამარტივებით (გუ>გ) ფუძეში მომხდარი პროგრესული დისიმილაციით (ლ — ლ > ლ — რ) და შემდგომში ბოლოკიდური მარცვლის ჩამოცილებით მიღებული, მაშინ ლეჩხ. გელცმულ-ი სვან. (ლნტ.) გელცემურ ფორმის უკუნასესობა იქნება — ფუძისეული ე-ს რედუქციით და უკვე პროგრესული ასიმილაციის შედეგად წარმოქმნილი: სვან. (ლნტ.) გელცემურ > ლეჩხ. გელცმულ. ეს საკმაოდ რთული გზაა და ასეთ მტკიცებას სათანადო არგუმენტები სჭირდება. ჩვენი აზრით, რო-

გორც ლეჩხ. გელცმულის, ასევე სვან. გელცემის მგელცემულიდან მომდინარეობის მტკიცება უფრო მართებულია როგორც ფონეტიკური, ასევე სემანტიკური თვალსაზრისით.

ფონეტიკურად სიტყვის ანლაუტში **მ**-ს დაკარგვა ქართულის დიალექტებში ჩვეულებრივი მოვლენაა, ასეა მგელ- სიტყვაშიც: მგელი > გელი.

სემანტიკური თვალსაზრისით უნდა აღინიშნოს, რომ ლექსუმურის გელცმულ-ი კონკრეტულად ნაკბენზე (მგელის, თუნდაც გველის) არ მიუთითებს და ზოგადად „პირუტყვის უეცარ ავადმყოფობას“ აღნიშნავს. ასეა სვანურშიც: გელცემ „ოთხფეხის ავადმყოფობაა, ცხოველთა ავი ზნე“ (ლიპარტელიანი 1997). ა. ლიპარტელიანი გელცემს „ურჩხთანაც“ აკავშირებს (იგივე „ხმელი სისხლი“, „სისხლის გავლა“), რაც მოულოდნელი და, ძირითადად, მაკვდინებელი დაავადებაა: „საქონლის მამსობი ჭირია, მერე სისხლი თავში ოუვარდება, ურჩხიც ქვია, ძან მამნებელია, თუ არ უწამლე, მოგკლავს“ (ქართული დიალექტოლოგია I).

ავადმყოფობის გარეგნული ნიშნების მიხედვით, ლეჩხ. გელცმულ, სვან. გელცემთან (ასევე იმერ. ურჩხთან და ა.შ.) შინაარსობრივად იდენტური ჩანს დაავადება **მიწის მგელი**: საქონლის სენია: ერთბაშად დაეცემა საქონელს და მოკვდება. თუ მიუსწრებენ წყალს დაასხურებენ ბლომად, შეიძლება გადარჩეს (ს. მენტეშაშვილი).

რეალურად ასეთი მტაცებლის არსებობის საკითხი შეიძლება სათუო იყოს. თ. სახოკია წერს: „არსებობს **მიწის მგელი** (მითიური თუ რეალური), რომელიც მოულოდნელად ესხმის საქონელს (და ადამიანს) და ფათერაკს ატეხს თავს. ამიტომ ყოველ მოულოდნელ და უმიზეზო ფათერაკს, ჭირს მიაწერენ — რა მიწის მგელი გამოუხტაო?!“ ამავე მნიშვნელობით დასტურდება სხვა გამოთქმაც: რა მიწის მგელი ეცა?“ („რა უბედურება შეემთხვა?“), რაც ქართულში კომპოზიციის მ გ ე ლ ც ე მ უ ლ - ი რეალურობას ამოწმებს.

დაავადება **მგელცემული**, **მიწის მგელი** ჩვენს ყოფაში დამკვიდრებული მგლის მიერ მიყენებული ზარალის შედეგად გაჩენილი შიშის ჰიპერბოლიზებული სახეა.

ლენხ. გელცემულის იდენტური საქონლის სენი მეგრულშიც აღინიშნება გერცემულ > გერცემ > გერცე ფონეტიკურად სახეცვლილი ვარიანტებით.

მეგრულში გვერცემულიც არის დამოწმებული (ა. ქობალია), რაც ნამდვილად ქართული გველცემულის ნასესხობას წარმოადგენს; ამგვარად:

მეგრ. გვერცემულ-ი < ქართ. გველცემულ-ი

მეგრ. გერცემულ-ი (გერცემ, გერცე) < ქართ. მველცემულ-ი, შდრ., ლენხ. გელცემულ.

ამ ნასესხობას ადასტურებს სესხებისას ფუძეში მომხდარი ფონეტიკური პროცესი: ქართ. ლც > მეგრ. რც (გუდავა, გამყრელიძე 1981).

ვფიქრობთ, რომ ლენხ. გელცემულ-ი ეტიმოლოგიურად მველცემულია; მეგრ. გერცემულ || გერცემ || გერცე და სვან. გელცემ || გელცემუ || გელცემურ ქართული მველცემულის ნასესხობებია.

თ ე ლ ო უ თ უ რ გ ა ი ძ ე

{-ენ} და {-ა} — O^{dp} აფიქსთა გრამატიკული ღირებულებისათვის დიაქრონიული ასპექტით

ძველი ქართულის პირდაპირი ობიექტი ზმნას ორი მოდელით უკავშირდებოდა იმის მიხედვით, ობიექტი -ებ სუფიქსიან მარგლობითში იდგა თუ -ნ სუფიქსიანში. პირველ შემთხვევაში ხორციელდებოდა სიმრავლის ცალმხრივი მარკირება: ზმნის ფორმით გამოიხატებოდა მხოლოდ პირი, ამ პირის სიმრავლე კი — თვით ობიექტის მრავლობითი რიცხვის პარადიგმატული ფორმით. საერთოდ, როცა პირდაპირი ობიექტი მიცემით ბრუნვაში იდგა, მიუხედავად ბრუნვისა და რიცხვის ნიშნებისა (-ებ-ს ან -თ), ძველ ქართულში იგი ყოველთვის ცალმხრივ იყო მარკირებული (გხატავს მეომრებს / მეომართა,

დაგხატა მეომრები, დაგხატა მეომრებს/მეომართა). III სერიის და-გეხატნეს (II თურმ.) ფორმაში -ნ-ეს სუფიქსები პრეფიქტული ფორმის სუბიექტს გამოხატავდნენ.

მეორე მოდელი პირდაპირი ობიექტის სიმრავლეს ზმნის ფორმითაც გამოხატავდა, თუ პირდაპირი ობიექტი -ნ სუფიქსიან მრავლობითში იდგა. ეს მოდელი მოქმედებდა მხოლოდ III სერიის მწკრივებში (დაჰხატენ მეომარნი, დახატნა მეომარნი). უფრო ძველია პირველი მოდელი.

ახალ ქართულ სამწერლობო ენაში სუბიექტის {-თ} სუფიქსი განზოგადდა და პირდაპირი ობიექტის სიმრავლეც ყველგან ამ სუფიქსით გამოიხატება ზმნაში (გხატავთ თქვენ, დაგხატათ თქვენ, დაგხატათ თქვენ, დაგეხატათ თქვენ). მოისპო {-ენ} O^{ლპ} მოდელი და სრულად გაფართოვდა სუბიექტის სიმრავლის {-თ} სუფიქსი ძველ როგორც ცალმხრივ, ისე ორმხრივ მარკირებულ ურთიერთობებში, ამას შედეგად მოჰვა {-თ} -ს ნულოვანი ალომორფი (გხატავთ~~თ~~ ჩვენ თქვენ; შდრ. მე გხატავ-თ ჩვენ).

მოსენებაში წარმოდგენილია ძველი და ახალი ქართული სათა-ნადო პარადიგმები {-ენ} და {-თ} აფიქსთა ღირებულების დავიწროება-გაფართოების ცვლილებათა ფონზე.

რ ო ს ტ ო მ ფ ა რ ე უ ლ ი ძ ე

ქართულიდან სიტყვათა სესხების ზოგი თავისებურება ქისტურში

1. ქართულიდან ნასესხები სიტყვების რაოდენობით ქისტური გამოირჩევა ჩინური ენის ყველა დიალექტისაგან. რა თქმა უნდა, ნათქვამი არ ეხება ქართულიდან ძველ ნასესხობებს ჩინურში. სიტყვათა სესხების კანონზომიერებათა დადგენა, როგორც ცნობილია, მსესხებელი ენის თავისებურებათა გარკვევაში გვეხმარება.

ქისტურ დიალექტში ქართულიდან სიტყვათა სესხებას საგანგებო ნაშრომი მიუძღვნა ნახური ენების ცნობილმა მკვლევარმა დ. იმნაი-შვილმა. ამ ნაშრომით საფუძველი ჩაეყარა აღნიშნული დიალექტის მეცნიერულ შესწავლას (იხ.: იკე, ტ. XI, თბილისი, 1959). შემდგომში აღნიშნულ საკითხს იკვლევდნენ სხვა მკვლევრებიც (ი. ალიროვი, ი. არსახანოვი, ს. გუმაშვილი...). მიუხედავად ამისა, კვლევის მიღმა რჩება არაერთი საკითხი, რომელიც ქართულიდან ქისტურში სიტყვა-თა სესხების კანონზომიერებებს ეხება.

2. ნასესხები ლექსიკიდან ნაშრომში განხილულია **-ნ**-ზე დაბოლოებული სახელური ფუძეები (სესხებისას ქისტურში სახ. ბრუნვის ნიშანი და ბოლოკიდური ხმოვანი იკვეცება).

როგორც ირკვევა, **-ნ**-ზე დაბოლოებული ნასესხები ფუძეები ქისტურში იყოფა ორ ჯგუფად:

ძველ ნასესხობებს მოკვეცილი აქვთ აღნიშნული თანხმოვანი, რის შედეგადაც ქართული თანხმოვანფუძიანი სახელი ქისტურში ხმოვანფუძიანი ხდება. უფრო გვიანდელი ნასესხობები ამგვარ ცვლილებებს არ განიცდიან. შდრ.:

ქართული	ქისტური
ფონ-ი	ფო
გონ-ი	გო
ქონ-ი	ქო
წუნ-ი	წუ
გლან-ი	გლა...

სახელებში **უბან-ი** — **უბ**, **გუთან-ი** — **გუოთ**, **აკვან-ი** — **აკ**, **ქალამან-ი** — **ქალბ** (< *ქალმ < *ქალამ < *ქალამან < **ქალამან-ი**) დაკარგულია ხმოვანიც, რომელიც **-ნ**-ს ჩავრდნის შედეგად ქისტურში ბოლოკიდურ პოზიციაში აღმოჩნდა, ე. ი. ასეთ შემთხვევებში სესხებისას მოკვეცილია მარცვალი.

მაშასადამე, საანალიზო სიტყვებში ქისტურში მარცვალი იხსნება ერთმარცვლიანებში, ორ და მეტმარცვლიანებში **ნ**-ს ჩავრდნის შედეგად გახსნილი მარცვალი ამ ხმოვნის მოკვეცის შედეგად ისევ იხურება. ეს მოვლენა არ მოქმედებს სალ. ჩეჩნურში, სადაც ხმოვანი შენარჩუნებულია როგორც ქართულიდან, ისე სხვა ენებიდან ნასესხებ

-ნ მოკვეცილ ფუძეებში (შდრ.: **აკვან-ი** — **აკ**, **საპონ-ი** — **საპ**, **დუქან-ი** — **დუქა...**).

როგორც ითქვა, ახალი ნასესხობები ქისტურში მსგავს ცვლილებებს არ განიცდიან (შდრ.: **ანბან-ი** — **ანბან**, **მდივან-ი** — **მდივან**, **პირსაბან-ი** — **პირსაბან...**), რაც, ალბათ, განპირობებულია ქისტურზე ქართული ენის გავლენის უფრო მაღალი დონით.

3. მარცვლის გახსნის თავისებურ მოვლენასთან გვაქვს საქმე ქართულიდან ქისტურში ისეთი სახელების სესხებისას, როგორიცაა:

ქართული	ქისტური
იხვ-ი	იხო
ლეღვ-ი	ლელო
ციყვ-ი	ციყო

მაგრამ უცვლელია: **ჩიყვ (ჩიყვი)**, **ვერხვ (ვერხვი)**, **ბრიყვ (ბრიყვი)**, **ძარღვ II ფხა (ძარღვი)**... საინტერესოა, რომ სავარაუდოდ ქართულიდან ნასესხებმა **ხახვ**- ფორმამ ჩეჩნურში მოგვცა **ხჟოხ**.

აღნიშნულ ფონეტიკურ მოვლენას, როგორც ჩანს, უფრო მეტი კანონზომიერი ხასიათი აქვს წოვა-თუშურში. შდრ.:

ქართული	წოვა-თუშური
ფესვ-ი	ფესრ
ძარღვ-ი	ძარღრ
ნესვ-ი	ნესრ

მაშასადამე, აუსლაუტში **ნ** ბგერის პოზიცია ჩეჩნურში სუსტია, რასაც ადასტურებს ქართულიდან ნასესხები სიტყვები ჩეჩნური ენის ქისტურ დიალექტშიც. **ნ**-ს მოკვეცით მარცვალი იხსნება. მარცვლის გახსნის ტენდენცია ჩეჩნურში სხვა შემთხვევებშიც ვლინდება (**-ავ** > **ჟო**: წოვა-თუშ. **ლაგ** „თოვლი“ — ჩეჩნ. **ლჟო...** წოვა-თუშ. **საგ** „ირემი“ — ჩეჩნ. **სად**).

ნ ა თ ი ა ფ ო ნ ი ა ვ ა

თანხმოვანთკომპლექსები აფხაზური ენის ერთმარცვლიან ზმნურ ძირებში

აფხაზური ენის ერთმარცვლიან ზმნურ ძირებში თანხმოვანთკომპლექსები რეალიზდება შემდეგ მოდელებად: **CCV, VCC, CCCVC, CVCCC, CCVC, CVCC, CCVCC, CCCV**. ამათგან ყველაზე გავრცელებულია **CCV**, ყველაზე იშვიათად რეალიზდება სამთანხმოვანი მიმდევრობის შემცველი ძირები.

თავკიდურ პოზიციაში წარმოდგენილი იდენტური თანხმოვანთმიმდევრობები, კერძოდ, **CCV** მოდელში რეალიზებული, მეორეული ჩანს. ისინი მიღებული უნდა იყოს **CVCV** სტრუქტურისაგან მახვილის მოქმედების შედეგად. ერთგვარფონემებიანი მიმდევრობების მეორეულობაზე მიუთითებდა აკად. ქ. ლომთათიძე. აღსანიშნავია, რომ მსგავს კომპლექსებში მონაწილეობს ყველა რიგის თანხმოვანი, გარდა სონორებისა და სონანტებისა.

ლაბიალიზებული თანხმოვნები ძირითადად იდენტურ ლაბიალიზებულ ფონემებთან ქმნიან კომპლექსებს (ა-ძიშია-რა „დაბანა, რეცხვა“). ისინი ბგერათმიმდევრობებში მონაწილეობენ სხვა რიგის თანხმოვნებთანაც, მაგრამ ასეთი კომპლექსების შემცველი ძირები ან ნასესხებია (ა-ტყია-რა „ტყვეობა“ (შდრ. ქართ. ტყვე, ტყვეობა); ან სახელური წარმოშობისა (ა-ციოგა-ხა-რა „გაცუდება, უვარგისობა“).

ლაბიალიზებული ფონემებისაგან განსხვავებით, პალატალიზებული თანხმოვნები კომპლექსთა შექმნის მეტ შესაძლებლობას ავლენენ. ისინი იდენტურ ფონემებთან ქმნიან კომპლექსს (ა-ქი-ღ-ღ-რა „მოფხეკა“), ასევე მონაწილეობენ კომპლექსებში სხვა რიგის თანხმოვნებთანაც ნასესხებ (ა-ცქა-რა „სისუფთავე, სიწმინდე“ (შდრ. ქართ. ცქრიალა) და საკუთრივ აფხაზურ ძირებშიც. ზოგი მათგანი სახელურია. პალატალიზებული ფონემები რეალიზდებიან კომპლექსის პირველ და მეორე წევრადაც.

ინტენსიური თანხმოვნები იდენტურ ფონემებთანაც ქმნიან კომპლექსებს და არაიდენტურთანაც. უფრო გავრცელებული არიან კომპლექსის მეორე წევრად. ისინი პირველ კომპონენტად გვხვდებიან მხოლოდ ნასესხებ ძირებში (ა-რ-შაჰამ-რა „მოწამლვა“).

აფხაზურში საკმაოდ პროდუქტიული ჩანს ხშულთა მომდევნოდ სინა და შიშინა სპირანტები (**ბზ, ბუ, ფს, ფშ, ფშ, ფხ, ფხ, ბღ...**). მათ აკად. ქ. ლომთათიძე პირვანდელ კომპლექსებს უწოდებს. ისინი ქმნიან აღმავალი ლიაობის კომპლექსებს.

ერთმარცვლიან ძირებში შეიმჩნევა დამავალი ლიაობის კომპლექსებიც (**სკ, სყ**), მაგრამ უფრო ბუნებრივი აფხაზურისთვის აღმავალი ლიაობა ჩანს.

ბოლოკიდურ პოზიციაში დასტურდება ნ, ლ, მ სონორებით დაწყებული ბგერათმიმდევრობები: **ნტ** (ა-ბუნტ-რა „აჯანყება, აბუნტება“ ← რუს. **бунт**), **მპ** (ა-შტამპ-რა „შტამპის დასმა“ ← რუს. **штамп**), **ლტ** (ა-ჩანტ-რა „ფარცხვა“ ← ქართ. ჩელტ-ი), **ნდ** (ა-ხანდ-რა „შრომა, გარჯა“ ← მეგრ. ხანდა), ამ კომპლექსების შემცველი ყველა ძირი ნასესხებია.

აფხაზურში ქართულისთვის დამახასიათებელი რამდენიმე ჰარმონიული კომპლექსიც დასტურდება: **ჰყ** (ა-ჰყა-რა „დაჩემება, დაყინება, შფოთვა, ბორცვა“ (შდრ. მეგრ. ჰყია||ჰყიაფი „ჰყივილი“), **წყ** (ა-წყა-რა „მუცლის მოშლა, გადაღლა“ (შდრ. მეგრ. რწყიალა|| რწყია „რწყევა, გულის რევა“), **ტყი** (ა-ტყია-რა „ტყვეობა“). ეს კომპლექსები მხოლოდ ქართველური წარმოშობის ძირებში რეალიზდება, გარდა **პყ**-სი (ა-პყა-რა „ცემა“). ამ უკანასკნელის ამოსავლად ქ. ლომთათიძეს მიაჩნია **ბყ** (ბყა-რა), რომელიც აბაზურმა შეინახა.

ქართულისთვის დამახასიათებელი აქცესიური კომპლექსებიდან აფხაზურში გამოვლინდა: **ბგ, ცქ, წკი, ჩხი**.

ხშულთა და სპირანტთა მომდევნოდ წარმოდგენილია **ლ** სონორიც (ა-კგ-დ-შგხლ-აა-რა „გათხუბვნა“), მაგრამ ამ ძირთა წარმომავლობაზე დაბეჭდვით რამის თქმა რთულია. ასეთი კომპლექსების პირვანდელობას ეჭვქვეშ აყენებს აკად. ქ. ლომთათიძე.

ერთმარცვლიან ძირებში რეალიზებულია სამწევრა თანხმომავან-თმიმდევრობებიც, მაგრამ ისინი ნასახელარია (ა-ბზა-ხა-რა „გაკარგება“). სონორის შემცველი სამწევრა კომპლექსები კი ნასესხებია (ა-ნჯნგ-ხა-რა „ინჟინრად გახდომა“ ← რუს. инженер).

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, აფხაზურს ისტორიულად არ ახასიათებდა თანხმომავანთა მიჯრა, მაგრამ ზმნურ ძირებშიც კი, სადაც ყველაზე მეტადაა შენახული ამოსავალი ვითარება, საკმაოდ მრავალფეროვანი კომპლექსია რეალიზებული. ამის მიზეზი უნდა იყოს ენაში დამკვიდრებული ნასესხობები და დროთა განმავლობაში საკუთრივ აფხაზურ ძირებში მომხდარი ცვლილებები.

ნ ა თ ე ლ ა ქ უ თ ე ლ ი ა

მეგრულისა და ლაზურის ურთიერთმიმართებისათვის

საენათმეცნიერო სივრცეში მოვლენები ისე განვითარდა, რომ ყოველგვარი მეცნიერული და ლოგიკური დასაბუთების გარეშე მეგრული და ლაზური დამოუკიდებელ ენებად გამოცხადდა.

დღეს მე არაფერს ახალს არ ვიტყვი, უბრალოდ ერთხელ კიდევ მინდა შევახსენო საზოგადოებას და, კერძოდ, საენათმეცნიერო საზოგადოებასაც იმ ლინგვისტური კვლევის შედეგების შესახებ, რომლებსაც აწარმოებდნენ ბოლო წლების განმავლობაში, ერთი მხრივ, პროფ. ტ. გუდავა და აკად. თ. გამყრელიძე მეგრულის მიმართ, ხოლო, მეორე მხრივ, თქვენი მონა-მორჩილი ლაზური ფონოლოგიური სტრუქტურის დადგენის თვალსაზრისით.

ჯერ კიდევ 1936 წელს აკად. არნ. ჩიქობავამ თავის შრომაში „ჭანურის გრამატიკული ანალიზი“ მკაფიოდ ჩამოაყალიბა თავისი კონცეფცია ლაზურ-მეგრული ენობრივი ერთიანობის შესახებ: „ჭანურის ფონეტიკური სისტემის მიმოხილვა, ბრუნებისა და უღვლილების ანალიზი, წინადადების სინტაქტური კონსტრუქციის გათვალისწინება — მეგრულთან შედარებით — ცხადჰყოფს, რომ არ არის არც ერთი

ფონეტიკური დებულება, მორფოლოგიური თუ სინტაქსური კატეგორია, რომლის მიხედვითაც შეიძლებოდა ჭანური დავუპირისპიროთ მეგრულს, როგორც ორი თავისთავადი ენა.

შემდგომი განვითარება ამ იდეამ ჰპოვა აკად. თ. გამყრელიძის და პროფ. გ. მაჭავარიანის შრომაში „სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში (1965 წ.). წარმოდგენენ რა საერთო ქართველური ენის დიფერენციაციასა და ქართველურ დიალექტთა ურთიერთმიმართების დიაგრამას, მიზანშეწონილად მიიჩნევენ **კომპარატივისტული თვალსაზრისით ირელევანტურად ჩავთვალოთ მათ შორის არსებული სხვაობები, ვინაიდან „მეგრული და ჭანური (resp. ლაზური) მათი დამოუკიდებელი ევოლუციის პერიოდშიც დიდ მატერიალურ და სტრუქტურულ სიახლოვეს ინარჩუნებენ...“**.

1981 წელს გამოქვეყნდა ტ. გუდავასა და თ. გამყრელიძის შრომა „თანხმომავანთ კომპლექსები მეგრულში“; სადაც პირველად იქნა წარმოჩენილი მეგრული კონსონანტური სინტაგმატიკის წესები და მათი მოქმედების შედეგები ენობრივი იერარქიის ფონოლოგიურ და მორფოლოგიურ დონეზე.

1986 წელს ჩემს მიერ წარმოდგენილ შრომაში „ლაზურის ფონემატური სტრუქტურა“ — განხილული იყო ფონემათა ინვენტარი და მათი პარადიგმატური და სინტაგმატური მიმართებანი. სხვადასხვა სიდიდის ვოკალურ და კონსონანტურ სინტაგმათა გარდაქმნები და ფონოტაქტიკის წესები, რაც საშუალებას გვაძლევს შევადაროთ მეგრულ და ლაზურ ფონემათა სინტაგმატიკის სტრუქტურულ კანონზომიერებათა შედეგები.

ნებისმიერი ენა ვითარდება ორი ერთმანეთის საწინააღმდეგო ტენდენციების ზეგავლენით: დიფერენციისა და უნიფიცირების. უნიფიცირების პროცესს განიცდის როგორც ერთიანი საზოგადო ენა, რომელიც მოქმედების გარკვეულ სივრცეში და ყველასათვის გასაგები უნდა იყოს, ასევე მისგან უკვე დიფერენცირებული ენობრივი ერთეული, რომელიც უნიფიცირდება თავის თავში.

ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდით, ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისში ლაზ-მეგრულებს ჯერ კიდევ ჰქონდათ შენარჩუნებული ტერიტორიული მთლიანობა. შემდეგ ერთ-ერთი ქართველ ტომთაგანი შეიჭრა შიგნითა გულში, რასაც მოჰყვა მეგრულებისა და ლაზების დაცილება და

ერთიანი ენობრივი სივრცის გათიშვა. ლაზურის შემდგომ დიფერენციაციას ხელი შეუწყო არა მარტო გათიშვამ, არამედ თურქ-ოსმალთა გაბატონებამ წინა აზიაში. კომუნიკაცია მეგრულსა და ლაზურს შორის უკიდურესად გართულდა და მე-20 საუკუნის 20-იანი წლებიდან სრულად შეწყდა.

ლაზებმა შეინარჩუნეს ტერიტორიული და ეთნიკური მთლიანობა და რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, ენა. მიუხედავად ისტორიული გზების სხვადასხვაობისა, ლაზურისა და მეგრულის ფონოლოგიური სტრუქტურის მოდელი იდენტურია: პარადიგმატული და სინტაგმატური მიმართებანი, ძირეული მორფემის სტრუქტურა და ფონოტაქტიკა. მაგრამ ისიც ცხადია, რომ ლაზურმა ვოკალურმა სისტემამ განიცადა ტრანსფორმაცია.

ენა, რომელზედაც ლაპარაკობენ, განიცდის ენობრივი სისტემის უწყვეტ ტრანსფორმაციას დროში. ლაზურმაც განიცადა ცვლილებები და დღეს ეს ცვლილება აისახა ენობრივი იერარქიის ისეთ მყარ და გამძლე დონეზე, როგორცაა ფონოლოგიური სისტემა. ფაქტია, რომ გამოიყოფა ახალი, მეორეული წარმოშობის ვოკალური სინტაგმები რეალურად არსებულ სტრუქტურებში, რაც უცხოა როგორც მეგრულისთვის, ისე ქართულისთვის.

„ყოველი ხალხი ხალხია, თუ აქვს ეროვნული კულტურა, ისე როგორც საკუთარი ენა“. მე-18 საუკუნის ცნობილი გერმანელი განმანათლებლის იოჰან გოტფრიდ ფონ ჰერდერის ამ გამონათქვამს თანამედროვე სოციალურ ანთროპოლოგიაში მომუშავე ზოგი ევროპელი მეცნიერი პოლიტიკური მიზნით იყენებს და აცხადებს: „ჩრდილო აღმოსავლეთ თურქეთში მცხოვრები ლაზები აშკარად გამოკვეთილ ცალკე ლინგვისტურ კატეგორიას მიეკუთვნებიან, ამის საფუძველზე ისინი შეიძლება ცალკე ეთნიკურ კატეგორიად ჩამოყალიბებულიყვნენ“. ამ მოსაზრების ავტორი უფრო შორს მიდის და ქართველებს უპირისპირებს მეგრულებსა და ლაზებს და სხვადასხვა ეთნიკურ ჯგუფად წარმოაჩენს მათ. ტერიტორიული დიალექტი ენაა, რამდენადაც საკომუნიკაციო ფუნქციის მატარებელია სხვადასხვა სიდიდის სოციუმში, მაგრამ ეთნიკური იდენტიფიკაციის საფუძველად ეს არ გამოდგება.

ქართველთა ტომების ენობრივ არეალს კულტურულ-ისტორიული თვალსაზრისით უნდა მივუდგეთ, ვინაიდან ის მოითხოვს გეოგრაფიულ-პოლიტიკური და ეთნიკური ნომენკლატურის შესწავლას „დიდი კომნიენტის იმპერიაში“ (resp. ტრაპიზონის იმპერიაში), სადაც მოსახლეობის დიდი ნაწილი არაბი, სპარსი, თურქი ქრონისტების აღწერილობით, „ლაზები, ჭანები და სხვა ქართველური ტომები არიან“. არსებული ენობრივი სიტუაციის არაადეკვატური ინტერპრეტაცია ხელს შეუშლის სწორად განისაზღვროს ქართველურ ენა-კილოთა განვითარების გზები და ინტერფერენციის პროცესის დინამიკა, რაც თავის მხრივ შეაფერხებს ქართველურ ენა-კილოთა ისტორიული განვითარების შინაგანი კანონების მოქმედებათა სწორ სოციო-ლინგვისტურ კვალიფიკაციას.

საგულისხმოა, რომ XIII-XV საუკუნეების მუსლიმი ქრონისტები ტრაპიზონის იმპერიის მოსახლეობას ბერძნებს არ უწოდებენ და არც რომაელებს (al-zūm, zumī). სპარსულ და არაბულ ქრონისტიკაში ტრაპიზონი ჭანთა ქვეყანაა, ხოლო ტრაპიზონის ბასილიევსები სპარსულ წყაროში მოხსენიებული არიან — malik jānīt „მეფე ჭანთა“. ამასვე უკავშირდება ჭანთა დიდი ფეოდალური საგვარეულოს პატრონიმი „ჭანიხიტები“, „ჯანიხიტები“.

თ ი ნ ა თ ი ნ ღ ვ ი ნ ა ძ ე

ისევ გ უ ლ ქ ა რ თ ლ ი ს შესახებ

„ქუთაისური საუბრების“ IV სიმპოზიუმზე (1997 წლის 2-4 მაისი), რომლის ძირითადი თემა იყო ადამიანთა ურთიერთობები (ეთნოსი, ერი, ტომი, თემი, გვარი) — ლინგვისტური, ეთნოლოგიური, ფოლკლორული ასპექტებით, პლენარულ სხდომაზე (2.V) მქონდა მოხსენება „რას ნიშნავს გულქართლი“. იგი აქამდე არ არის გამოქვეყნებული. გავლილმა დრომ განაპირობა ამ საკითხზე კვლავ საუბრის საჭიროება.

ქეგლ-ის II ტომის წინა გამოცემაში (1951 წ., რედ. გ. წერეთელი) ჩემთვის საინტერესო რთული სიტყვა დამოწმებული იყო ერთადერთი ილუსტრაციით გ. ლეონიძის პოემიდან („მამა **გულქართლი** კაცია, სძულს პურაძვირის ქაჯობა“). ამ ილუსტრაციის მიხედვით, ეპითეტი **გულქართლი** უპირისპირდება **პურაძვირის ქაჯობას** და, ბუნებრივია, მის ძირითად მნიშვნელობად ნაჩვენებია **გულუხვი, პურადი**. წერტილ-მძიმის შემდეგ კი დამატებულია: **გულკეთილი, გულმართალი, წრფელი**. ეს სიტყვა სხვა ლექსიკოლოგებთანაც ძირითადად **გულუხვის, პურადის, გამმეტებლის** მნიშვნელობით არის განმარტებული (ა. შანიძე, ალ. ღლონტი, თ. რაზიკაშვილი, ალ. ნეიმანი...). სტეფანე მენტეშაშვილს „ქიზიყურ ლექსიკონში“ (1943 წ.) იგი ილუსტრაციის გარეშე აქვს დამოწმებული ასეთი განმარტებით: **მართალი, წრფელი გულის, გულკეთილი** ადამიანი.

გასული საუკუნის 90-იანი წლებისთვის ლექსიკოლოგიის განყოფილების უფროსი მეცნიერი თანამშრომლის მ. მესხიშვილის მიერ შედგენილ **ქეგლ**-ის დამატებითი ტომის მასალაში აღმოჩნდა **გულქართლის** გამოყენების რამდენიმე შემთხვევა სხვადასხვა ავტორთან (გ. ლეონიძე „ნატვრის ხე“, ლ. გოთუა, თ. ბიბილური, მ. კახიძე, ნ. წულუესკირი, ნ. ჯალაღონია, ე. ქურდიანი...). საკმაოდ მრავალფეროვანი, საინტერესო ილუსტრაციების მიხედვით ნათელი გახდა ამ ეპითეტით **გულუხვი, პურადი, გამმეტებელი, გულკეთილი, გულმართალი, წრფელი** ადამიანის გარდა **გულმტკიცე, გულმამაცი** ადამიანის აღნიშვნის შესაძლებლობაც. აღმოჩნდა, რომ მან თანდათანობით გაიფართოვა მნიშვნელობაც, გამოყენების არეალიც და ქართულ სალიტერატურო ენაში დამკვიდრდა.

ქეგლ-ის მეორე ტომის ახალ (2010 წ.) გამოცემაში **გულქართლი** დადასტურებულია (როგორც მოსალოდნელი იყო) მეტი ილუსტრაციით (გ. ლეონიძის გარდა გ. ხორგუაშვილისა და ე. ქურდიანის ილუსტრაციებით), ზმინსართის ფორმითაც, **გულქართლად** (= **გულმართლად**, წრფელად) მ. კახიძის ილუსტრაციით. ცალკე ერთეულადაა **გულქართლობა**, როგორც **გულუხვობა, გულკეთილობა, გულმართლობა** (თ. ბიბილურისა და მ. ელიოზიშვილის ილუსტრაციებით). ნათლად გამოჩნდა **გულქართლი** სიტყვის უფრო ხშირად გამოყენებისა და მისი მნიშვნელობის გაფართოებით მოხმარების ტენდენციაც.

აკად. არნ. ჩიქობავას დიდი ხნის წინ მიუქცევია ყურადღება ამ კომპოზიციის პირველი კომპონენტისათვის რთულ სიტყვებში მისი ხშირად ხმარებულობის გამო არა მარტო ქართულში, არამედ მთელ ქართველურ ენებში წმინდა ენობრივის გარდა ფსიქოლოგიური თვალსაზრისითაც (1938 წ.). ქართულში ხომ **გულ** ფუძე (**ქეგლ**-ის მიხედვით) 150-ზე მეტ რთულ სიტყვასა და გამოთქმაში მონაწილეობს. ბ-ნი არნოლდი შენიშნავს: „ამ სიტყვებისა და გამოთქმების შინაარსის მიხედვით ცხადია, რომ **გულ**-ი წარმოდგენილია აზროვნებითი პროცესების ცენტრად, გრძნობების წყაროდ, ტემპერამენტ-ხასიათის განმსაზღვრელად და ორგანული შეგრძნებების ამთვისებლად. ამდენად მას ეკისრება ტვინის, გულის, კუჭისა და, ნაწილობრივ, პერიფერიული ნერვული სისტემის მაგივრობა გასწიოს — სიცოცხლის მატარებელი გულია! ჩანს ძველი ადამიანის ყურადღება ადრე მიიპყრო ამ ორგანომ, რომლის საქმიანობა ასე მნიშვნელოვანიც იყო და თვალსაჩინოც“ (გვ. 66).

გულ- სიტყვის განსაკუთრებული სემანტიკურ-ფსიქოლოგიური დატვირთულობის შესახებ აღნიშნული ჰქონდა შ. ნუცუბიძეს (1937 წ.); შემდგომში ეს თვალსაზრისი გაზიარებულია ფსიქოლოგ ა. ფრანგიშვილის მიერ (1945 წ.) და დიმ. უზნაძის განწყობის თეორიის მიხედვით უამრავი ენობრივი მასალის ანალიზის საფუძველზე გაკეთებულია დასკვნა: „პიროვნების ფსიქოლოგიური თვისებები, პიროვნების არსიც, მისი ინდივიდუალურობაც ქართულში **გულ** სიტყვის მნიშვნელობასთან კავშირში გამოითქმის“ (გვ. 475). **გულ**-ს უკავშირდება ემოციური განცდის **სიწრფელი, ნამდვილობა, სიღრმე, ხანიერობა...**, ე. ი. პიროვნების მთელი შინაგანი სამყარო.

კომპოზიციის მეორე კომპონენტი **ქართლი** ცალკე ძველი ქართულის მიხედვით მოიაზრება „ფრიალი ქვეყნის“ მნიშვნელობით (გიორგი მერჩულე). ამასვე მოწმობენ გამოთქმები: **მოქცევად ქართლისად, ქართლის ცხოვრება, მათიანე ქართლისად, ქართლის კირი...** სპეცი-ალურ ლიტერატურაში ეს საკითხი დამაჯერებლად არის შესწავლილი (ს. ჯანაშია, ნ. ბერძენიშვილი, გ. მელიქიშვილი, დ. მუსხელიშვილი...). თანამედროვე ქართულის მიხედვით კი **ქართლი** ძირითადი მნიშვნელობით არის „1. საქართველოს ერთ-ერთი კუთხე, მისი შუა ნაწილი და 2. ძვ. მთელი საქართველო“ (**ქეგლ**, VII ტ., სვ. 263).

ჩვენთვის საინტერესო კომპოზიციის მეორე ნაწილად ვერ ვივარაუდებთ ამ სიტყვას ვერც ერთი ამ მნიშვნელობით. **გულქართლ**ში **ქართლი** არ უნდა ნიშნავდეს არც საქართველოს ერთ-ერთ კუთხეს (როგორც უფიქრია თედო სახოკიას, 1979 წ., გვ. 120) და არც მთლიან საქართველოს, ვინაიდან ეს ეპითეტი პიროვნების ფსიქოლოგიური თვისებების გამომხატველია და გეოგრაფიული სახელი ასეთი დანიშნულებით ვერ გამოდგებოდა. უფრო სარწმუნო და ფონეტიკურადაც სასესებით შესაძლებელია ამ კომპოზიტი მეორე კომპონენტად ვივარაუდოთ წარმომავლობის სახელი: **ქართლი** ← **ქართველი** ← **ქართველი** ← **ქართული**. ასეთ შესაძლებლობას დასაშვებად მიიჩნევს ს. ჯანაშია (1952 წ.). წარმომავლობის სახელის შეკუმშული ვარიანტი უნდა იყოს ილიასთან **„ქართველის** დედა“. ამ ვარაუდის სასარგებლოდ მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ (ა. ჭინჭარაულისა და ა. არაბულის ცნობით) ხევსურულში **გულქართლის** მნიშვნელობით იხმარება გამოთქმა **ქართლი კაცი** (= ხელგამილი, გულკეთილი, პურადი, სტუმართმოყვარე (ა. ჭინჭარ., 2005).

ამდენად, **გულქართლი** საზღვრულ-მსაზღვრელის ნაერთია. უნდა მომდინარეობდეს ფორმიდან **გულქართველი**. ეს რთული სიტყვა ყოველთვის ადამიანის პიროვნული ღირსებების აღმნიშვნელია. მასში დახასიათებულია ქართველი პიროვნულ-ფსიქოლოგიური დადებითი თვისებებით: **გულუხვი, პურადი, გულალალი**, მოყვასისათვის გაჭირვებისას **ხელის გამწოდებელი, გულწრფელი, გულკეთილი...** ახლად გამოვლენილი შესიტყვებები: **გულქართლად მითხრა, გულქართლი მხედარი, გულქართლობა გვმართებს** და მისთანები გვაფიქრებინებს, რომ ეპითეტი **გულქართლი** აღნიშნავს **გულდია, გულმედგარ, მამაც, გამბედავ, ერთგულ, პირდაპირ** ადამიანსაც. ეს კომპოზიტი არ უნდა იყოს მე-19 საუკუნეზე ადრინდელი და მისი შექმნა განპირობებული უნდა იყოს ამ პერიოდის ისტორიული ვითარებით, კერძოდ, ეროვნული და ეთნოკულტურული მდგომარეობით.

დასასრულ, უნდა აღინიშნოს, რომ ეპითეტი **გულქართლი** სასესებით შეესაბამება აკად. არნოლდ ჩიქობავას და ვარლამ თოფურისა — როგორც **პიროვნებებს, მოქალაქეებს, მეცნიერებს**. მათი კოლეგებისა და მოწაფეების მოგონებები ამას უდავოდ ადასტურებს.

მ ე დ ე ა ლ ლ ო ნ ტ ი

ს უ ლ-ის ლექსიკურ-სემანტიკური არჩევანი ქართულში

სულ-ის ლექსიკურ-სემანტიკურ ბუდეს შეადგენს ქართული **სულ**-ი და მისგან წარმოებული 300-მდე ლექსიკური ერთეული, რომლის 80% კომპოზიტებია.

კვლევა სამი საანალიზო მიმართულებით ხორციელდება.

1) ლექსიკურ-სემანტიკური ანალიზი:

ა) **სულ**-ის ლექსიკური მარაგი შემდეგი მაგისტრალური სემანტიკური მიმართულებებით გადანაწილდა:

I. **„ყოველივე ზეციური, უხილავი“** (ძვ. ქართ. **სული** „სული, სამშვინველი; ანგელოზი; ქარი, ჰაერი“, **სული წმიდა** „სამების ერთ-ერთი ჰიპოსტასი“ და სხვა);

II. **„სუნი, სურნელი / ყროლა“** (ძვ. ქართ. **სული** „სუნი“, ძვ. ქართ. **სულოვა** „ყროლა“ და სხვა);

III. **„სუნთქვა“** (ძვ. ქართ. **სულ-თქუმა, სულის-თქმა** „სუნთქვა“, ძვ. ქართ. **სულის-კუთა** „უკანასკნელი ამოსუნთქვა“, ძვ. ქართ. **სულშეუქცეველად, უსუნთქებლივ**, „ამოუსუნთქავად, შეუსვენებლად“, **სასულე** „სასუნთქი (მილი)“ და სხვა);

IV. **„არსებობა, სიცოცხლე, ცოცხალი არსება“** (ძვ. ქართ. **სული** „ადამიანი; სიცოცხლე“, **სულიერი** „ცოცხალი(არსება); კაცი; სულის მქონე“, ძვ. ქართ. **სულდგმული** „ქმნილება; სულიერი; ვისაც ან რასაც სული უდგას; მოცოცხლებული“ და სხვა);

V. **„სიკვდილი, სულის ამოსვლა“** (ძვ. ქართ. **სულის/სულთა აღმოსვლა** „სიკვდილი“, ძვ. ქართ. **სულის მიღება** „მოკვლა“, ძვ. ქართ. **სულთა მკვდელი** „მკვლელი“, **სულთმობრძავი** „სიკვდილის პირას მყოფი“, ხევს. **სულმოსული** „სულის ამოსვლაში მყოფი“, კახ., ფშ. **უსულადო** „უდანოდ, უსისხლოდ მკვდარი (საქონელი, ფრინველი)“ და სხვა).

VI. **„საკულტო“** (ხევს. **სულის ბეპელა** „სააქოს მოვლენილი მიცვალებულთა სული“, მოხ. **სულდგმული** „ხატისთვის შესაწირი ხარი ან მოზვერი“ და სხვა);

VII. „ხმა/დუმილი“ (ძვ. ქართ. **სულღება** „უხმოობა, სიჩუმე“, **სულღანაბული** „გაჩუმებული“, ხევს. **სულე!** „სუ, გაჩუმდი!“ და სხვა);

VIII. „წყევლა-ლოცვა, ფიცელი, ლანძღვა, კნინობით-ალერსობითი“ (ჩემმა **სულმა** „ჩემმა სიცოცხლემ“, **შენმა სულმა იხაროს**; **სულკრული**, **სულაყეფებული**, **სულიკო**, **სულე** და სხვა);

IX. „თვისება-რაგვარობა“ (ძვ. ქართ. **სულშეზავებული** „სულშიმდით შეზავებული, ღვთაებრივი“, ძვ. ქართ. **სულთმოყუარე** „მოყვარული“, ძვ. ქართ. **სულწუებული** „ცოცხალ-მკვდარი“, ძვ. ქართ. **სულშემოსული** „ავსულიანი“, **უსული** „ლამაზი, მოხდენილი, შნოიანი“, **სულწაწყმედილი** „ავი, ბოროტი“ და სხვა);

X. „ფაუნა და ფლორა“ (ფშ. **სულღუმი** „ზღაპრული ფრინველი“, იმერ., რაჭ., ლეჩხ. **უსული** „ადამიანის პარაზიტი ჭია, სოლიტერი; ჭიანჭველა, ჭია“, **სულიანი მხალი** „საზაფხულო მხლის ჯიშა“, და სხვა).

როგორც ვხედავთ, **სულ**-ის ათ მაგისტრალურ სემანტიკურ მიმართულებათაგან ცხრა „უხმოობის ან აბსტრაქტულობის“ სემანტიკით ერთიანდება, ხოლო მეთექვსმეტე მდგომად რჩება.

ბ) განისაზღვრა **სულ**-ის ლექსიკური მარაგის სემანტიკური ველები.

გ) დადგინდა, რომ **სულ**-ის ლექსიკური მარაგის პოლისემიურობა შედარებით მაღალი იყო ძველ ქართულში. **სულ**-ის ათეულამდე სემანტიკური ველი დღემდე ლექსიკურ-სემანტიკური გადმონაშთის სახითაა შემორჩენილი (მაგ.: „ჰაერი“, „ქარი“ და სხვა).

სულ-ის ლექსიკურ-სემანტიკურ ბუდეში მაღალი პოლისემიურობით გამოირჩევა საკუთრივ **სულ**-ი — 30-მდე სემანტიკური ველით, შდრ.: „სული“, „სულიწმიდა“, „სული ბოროტი“, „სამშვიდველი“, „სუნთქვა“, „სიცოცხლე“, „ცხოვრება“, „ჰაერი“, „ქარი“, „სუნი“, „სურნელი, სურნელება“, „ცოცხალი არსება“, „გონება“, „ქმნილება“, „ადამიანი“, „კაცი“, „გვამი“, „უსხეულო“, „სულიერი“, „სულადობრივი, ერთი სული“, „ვინმე“, „პირი“, „თავი“, „თავისთავი“, „ხმა“, „დუმილი, მღუმარება“, „სინდისი“.

2) **სულ**-ის ეტიმოლოგიური ინფორმაცია და სემანტიკური განვითარების საფეხურები:

ქართ. **სულ**- „სუნის გამოცემა, სუნვა“; „სული, სამშვიდველი, სუნი“; „ქარი“;

მეგრ.-ჭან., ლაზ. **შურ**- „სუნის გამოცემა, სუნვა“ < **შურ**-ი „სული,

სუნი“ (არნ. ჩიქობავა); „სული, სუნი“; „სული“; **შურ-უ-ა // ო-შურ-უ** „სუნთქვა“;

სვან. **შურ-**, **ლი-შურ-იელ** „ამოოხვრა“, შდრ.: ს.-ქართვ. ***სუნ-** „დასვენება“ — ქართ. **სუნ-** „დასვენება“, ზან. **შვან-** „ამოოხვრა“, სვან. **შუემ-** < ***შუნ-** „დასვენება“ (მ. ჩუხუა).

X საუკუნემდე „სუნის“ მნიშვნელობას მხოლოდ ქართ. **სულ**-ი შეიცავდა. ქართ. **სუნ**-ი მნიშვნელობით „სუნი“ პირველად შეატბერდის კრებულშია დადასტურებული.

ქართ. **სუნ-** მიჩნეულია ქართ. **სულ**-ის ალტერნატად (მ. ქურდიანი), რომლის დროსაც უთითებენ ქართველურ ენებში არსებულ ალტერნაციასზე — ზმნური **ნ**-/სახელური **ლ**- (ა. არაბული).

ქართ. **სულ**-ის კანონზომიერი შესატყვისია მეგრ.-ჭან. **შურ**-ი. ვარაუდობენ, რომ მეგრ.-ჭან. **შურ**-ის შესატყვისი უნდა იყოს სვან. **შურ**- (***შულ-**), შდრ. სვან. **ლი-შული**-ი „ქოშინი“ (ფენრიხი-სარჯველაძე).

აღდგენილია საერთოქართველური:

***სულ**- „სული, სუნი“ (გ. კლიმოვი);

***სურ**-, რომლიდანაც მომდინარეობს: ქართ. **სულ**-, **სუნ**-, ზან. **შურ**-, **შუნჯ**-, სვან. **ქუნ**-, **ქუინ** (ზ. ჭუმბურიძე);

***ს1** „სული“ (მ. ქურდიანი).

3) მოხმობილია **სულ**-თან დაკავშირებული საღვთისმეტყველო მასალა ეკლესიის წმიდა მამათა თარგმანებაზე დაყრდნობით.

ს ა თ უ ნ ა ყ ა ნ დ ა შ ე ი ლ ი

ფრაზეოლოგიზმი, როგორც სიტყვის განმარტების ერთ-ერთი საშუალება სულხან-საბას „სიტყვის კონაში“

1. სალექსიკონო ერთეულების განმარტებისას სულხან-საბა, როგორც წესი, უპირატესობას ანიჭებს ანალიზურ წარმოებას, მაგალითად: „**უბორჯლა**“ — „**ნიშნის დადება**“. იქ, სადაც მოსალოდნელი იყო მყარი ფრაზეოლოგიური შესიტყვება, საბა მას აღწერითი

წარმოებით ცვლის მაინც: „**შეშინება**“ — „**შიშის მიცემა**“ და არა „**შიშის დაცემა**“.

2. როცა საქმე გვაქვს პოლისემია-ომონიმასთან, სულხან-საბა სალექსიკონო ერთეულის სწორედ ძირეულ მნიშვნელობას ანიჭებს უპირატესობას, და შესაბამისად მას ანალიზური ფორმით განმარტავს: „**შურის-გება**“ ნიშნავს „**შურის მიცემას**“ და არა „**შურის ძიებას**“. ანალიზურ ფორმათა უპირატესობა ხშირ შემთხვევაში განაპირობებს ამგვარი წარმოების ხელოვნურობასაც, რაც აშკარად თვალში საცემია: „**ელირსა**“ — „**ღირსი მიეცა**“ და არა „**ღირსი გახდა**“.

3. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში მაინც გვხვდება მიცემა/დაცემა ზმნასთან დაკავშირებული ისეთი ფრაზეოლოგიური შესიტყვებანი, რომელთა სალექსიკონო ერთეულიც მარტივი ნასახელარი ზმნაა:

„**ეფიცა**“ ანუ „**ეფიცი მისცა**“

„**შეეშინა**“ ანუ „**შიში დაეცა**“

როგორც წესი, ამ ტიპის შესიტყვებებში სახელად ნაწილად აბსტრაქტული სახელები გამოდიან:

„**ეოცა**“ — „**ოცნებას მიეცა**“

„**დააბრალა**“ — „**ბრალი მას დასდვა**“

აბსტრაქტული სახელის გვერდით შეგვხვდა კონკრეტული სახელიც: „**შეფერვა**“ ანუ „**ფერი მიეცა**“.

ნ ა ტ ო შ ა ვ რ ე შ ი ა ნ ი

გინ ნაწილაკისათვის სვანურში

სვანური, ისევე როგორც სხვა ქართველური ენები, საკმაოდ მდიდარია ნაწილაკებითა და მათგან ნაწარმოები სიტყვებით. სვანურში ნაწილაკთა სიმრავლეს დიალექტური ნაირსახეობებიც განაპირობებს.

გამოიყოფა ნაწილაკთა გარკვეული ჯგუფები, ხოლო ამ ჯგუფებში

შემავალ ნაწილაკთა გავრცელების არე და მნიშვნელობა მრავალფეროვანი და სხვადასხვაგვარია სვანურის დიალექტების მიხედვით.

სვანურის ნაწილაკთა ჯგუფები და წარმომავლობა არაერთგვარადაა განხილული, თუმცა, როგორც ვ. თოფურია შენიშნავს, „ზოგის მნიშვნელობა ნათელი არაა: **ღენ, ენგი, გომნი, მირ, ჭურ...**“.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არაფერია ნათქვამი **გინ** ნაწილაკის შესახებ, რომელიც საკმაოდ ხშირად დასტურდება სვანურ მეტყველებაში, კერძოდ, ლაშხურსა და ჩოლურულში.

გინ ნაწილაკი შეიძლება მივაკუთვნოთ ემოციურ-გამომსახველობითი (ექსპრესიული) იერის გამომხატველ ნაწილაკთა ჯგუფს, ვინაიდან მეტ ექსპრესიულობას მატებს მთელ წინადადებას და სარკაზმით გახაზავს ზმნა-შემასმენლით გამოხატულ მოქმედებას.

გინ ნაწილაკის ადგილი წინადადებაში არ არის მყარი, შეიძლება წინ უსწრებდეს სიტყვას ან მოსდევდეს მას.

რჩება შთაბეჭდილება, რომ იგი უშუალოდ ზმნა-შემასმენლის მიერ გამოხატულ მოქმედებას ანიჭებს გარკვეულ ნიუანსს (კერძოდ, სარკაზმს, დაცინვას უსვამს ხაზს), თუმცა, მიუხედავად ამისა, ეს ხელს არ უშლის წინადადების ნებისმიერ წევრს დაერთოს:

ქვითიშე ლაგუანთე ლექტემდ **წგრნიალ გინ** (ლშხ.) „წითლები აირჩია გასვენებაში ჩასაცემლად“.

ბოფშემ გინ ხურდა ლახტიხ ქაღალთი თეთრი მაგიორ (ლშხ.) „ბავშვმა ხურდა დაუბრუნა ქაღალდის ფულის მაგიერ“.

ხატულდა დედეს **ლგმწრად გინ** (ჩოლ.) „ეძახდა დედას გამწარებული“.

გინ ნაწილაკი შეიძლება წინ უსწრებდეს შემასმენელს, მოსდევდეს ან თიშავდეს ზმნა-შემასმენელსა და ზმნისწინს ერთმანეთისგან:

კაბარ **გინ ოხყიდა** ლეზობორნ მგქაფ (ლშხ.) „კაბები უყიდა საჭმელების მაგიერ“.

ღგრდა გინ შტაშტაუარნლ ლაკუარნიელთე (ჩოლ.) „მიდიოდა მარტოდმარტო საწანწალოდ“.

ჩუ გინ ოხტინა მართენ (ლშხ.) „ჩამოუწევია ტოტი“.

მოსხენებაში განხილული იქნება **გინ** ნაწილაკის ადგილი რთულ წინადადებაში და სხვადასხვა სემანტიკური ნიუანსები.

მეგრული შურ-ი „სული; სუნი“ სიკვდილ-სიცოცხლისა და ცხონების სემანტიკის შემცველ ფრაზეოლოგიზმებსა და ილიომატურ გამოთქმებში

მეგრ. შურ-ი „სული; სუნი“ ფუძე ქმნის მრავალ სემანტიკურ ჯგუფს ფრაზეოლოგიზმებსა და ილიომატურ გამოთქმებში. მათგან გამოვყოფთ მხოლოდ იმ ჯგუფებს, რომლებშიც მეგრ. შურ-ი „სულის“ მნიშვნელობის შემცველია. კერძოდ, სიკვდილ-სიცოცხლისა და ცხონების სემანტიკის მქონეთ:

სიკვდილისა და მასთან დაკავშირებული:

ა) გარდაცვალების:

შურიში გარყება „სულის ამოხდომა“, ზედმიწ. „სულის გაყრა“;

შურიში გოტება „სულის განტეგება“, „სიკვდილი“; „ძლიერი ნდომა“; „სუნის გამოცემა“.

შურიში გონწალუა „სულის გაფრთხობა (გარდაცვალება)“; „წაწყმედა“; ზედმიწ. „სულის ამყრალება“.

შურიში გოფარსალუა „სულის განტეგება“; „სიკვდილი“.

შურიში გოფინხუა „სულის გაფრთხობა“.

შურ(ი) გოღვიჩტუ „სული გააფრთხო“.

შურიში დალიება „სულის დაღევა“.

შურიში დათხინაფა „სულის ამოხდა“, ზედმიწ. „სულის დათხოვნა“.

შურიში ეშალა „გარდაცვალება“; „ზედმეტად, სულის ამოსვლამდე შეწყობება ადამიანისა“, ზედმიწ. „სულის ამოღება“.

შურიში ეშასორუა „სულის ამოძრობა“, „სიკვდილი“.

შურიში ეშათება „სიცოცხლის დაღევა“, ზედმიწ. „სულის ამოცლა“.

შურიში (ეშა)ლაფა „სულის ამოხდომა“; „სულსწრაფობა“, ზედმიწ. „სულის ამოგარდნა“.

შურიში ეშაწირუა „სიცოცხლის დასასრული“, ზედმიწ. „სულის ამოწურვა“.

შურიში მებარება „სულის მიბარება, გარდაცვალება“.

შურიში ნთქალუა „სულის დაფვა“; „კვდომა“.

შურიში ფაცხუა „სულის განტეგება, სიკვდილი“.

შურიში(ი) ღურა „სულის კვდომა (გარდაცვალებისა და სულის წაწყმედის მნიშვნელობით)“.

შურიში(ი) ცონაფა „სულის წაყვანა (გაყვანა ამქვეყნიდან)“.

შურიში(ი) ცოთამა (შურსგ ოცოთანსგ) „სულს დაფავს, კვდება“, ზედმიწ. „სულის (გა)გდება“.

ბ) მომაკვდავის: შურიში მალაფუ/შურმალაფუ „სულთამბრძოლი“; „სულსწრაფი“; „მომაკვდავი“.

გ) მომაკვდინებლის: შურიშ ღურუ „მომაკვდინებელი“.

სიცოცხლისა და მასთან დაკავშირებული:

შურიში ალატება „სულის შენარჩუნება, გადარჩენა“.

შურიში ბუმა „სიცოცხლის ნიშან-კვალი“; „სიჩუმე“, ზედმიწ. სულის (მო)თქმა“.

შურიში გიშალა „ცოცხლად დარჩენა“; „გამორიდება დიდი განსაცდელისაგან“.

შურიში დამარგება „გადარჩენა“, ზედმიწ. „სულის დამაგრება“.

შურიში დგუმა „სიცოცხლე“, ზედმიწ. „სულის დგმა“.

შურიში(ი) თხილუა „სულის დაცვა წაწყმედისაგან; საკუთარი სიცოცხლის გაფრთხილება“.

შური ინადატე „მხოლოდ სული უდგას, ფიზიკურად უძლურია“.

შურიში ინმადგემალი „მაცოცხლებელი“, ზედმიწ. „სულის ჩამდგმელი“.

შურიში ინოტება „სიცოცხლის შენარჩუნება“, ზედმიწ. „სულის ჩატოვება“.

შური ინუდგენი, მეტი ვარე „სულიდა უდგას, ცოცხალია“.

შურიში მიშადგუმა „სულის ჩადგმა, გაცოცხლება“.

შურიში მოდგემა „სიცოცხლე“, „მომჯობინება“, გასაჭირიდან თავის დაღწევა“.

შურიში(ი) მოკათაფა „სულის მობრუნება, მოსულიერება“.

შური ონდეთ გილუღუ „დაუძლურებული, უსახსრო ძლივს/გაჭირვებით არსებობს, ზედმიწ. „სულს ძლივს დაატარებს“.

შურ(ი) ტიბუ რე „სული თბილია, ტკბილია (სიცოცხლის მოსურნეა)“.

შურიში ქანქინი „სულის ოღნავი ძრავობა, რხევა“.

შურიში დალა „სულდგმულობა, სიცოცხლე“; „სუნთქვა“, ზედმიწ. „სულის ტარება“.

შურიში დინოდგუმუ „სულის ჩამდგმელი, მაცოცხლებელი“.

შურადგუმუ „ცოცხალი“, ზედმიწ. „სულჩადგმული“.

ზედმიწ. „სულის გამოტანა“.

ცხონებისა და მასთან დაკავშირებული:

შურიში განათება „სულის ნათელში ყოფნა“.

შურიში კურთხუა „სულის კურთხევა“.

შურიში მოშინაფა/შინა „სულის ხსენება“.

შურობუა ქორე „სულის ცხონება, სიცოცხლე (კი) არსებობს“.

შურიში ჩხონაფა „სულის ცხონება“.

შურიში მარსხებელი „სულის დამხსნელი“.

შურიში მაშინე „სულის მხსენებელი, მომხსენებელი, მომგონებელი“.

შურიში მაჩხონაფალი „სულის მაცხოვრებელი“.

მოსხენებაში წარმოდგენილი იქნება ლექსიკურ ერთეულთა სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი.

ვ ა ჟ ა შ ე ნ გ ე ლ ი ა

ფრაგმენტები მოგონებიდან აკადემიკოს არნოლდ ჩიქობავაზე. XLV—L

XLV. 1918 წელს ივ. ჯავახიშვილის თაოსნობით დაარსდა თბილისის უნივერსიტეტი, პირველი უნივერსიტეტი კავკასიის მიწა-წყალზე. პირველი გამოშვება უნივერსიტეტს 1922 წელს ჰქონდა. კურსდამთავრებულთა შორის იყო არნ. ჩიქობავა (მასთან ერთად — შემდგომში გამოჩენილი მეცნიერები: ს. ჯანაშია, ვ. თოფურია, კ. ბაქრაძე, შ. ამირანაშვილი...).

1929 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე პირველმა უნივერსიტეტის კურსდამთავრებულთაგან სადოქტორო დისერტაცია დაიცვა არნ. ჩიქობავამ. დისერტაციად წარმოდგენილი იყო 1928 წელს გამოცემული წიგნი „მარტივი წინადა-

დების პრობლემა ქართულში“, ქართული ენის პირველი მეცნიერული სინტაქსი და, ამავე დროს, პირველი სტრუქტურული სინტაქსი ენათმეცნიერების ისტორიაში. ეს იყო მთელი უნივერსიტეტისა და ქართული მეცნიერების დღესასწაული. თვალსაჩინო გახდა, რომ ქართულ მეცნიერებას დიდი ძალა შეემატა და ისიც, რომ ქართულ უნივერსიტეტს შეეძლო უმაღლესი კვალიფიკაციის კადრების აღზრდა.

სადისერტაციო ნაშრომის ოფიციალური ოპონენტები იყვნენ პროფესორები ა. შანიძე და გ. ახვლედიანი (არნ. ჩიქობავას მასწავლებლები). მათ მაღალი შეფასება მისცეს სადისერტაციო ნაშრომს, როგორც ეპოქალურ მოვლენას ენათმეცნიერებაში. მსჯელობაში მონაწილეობა მიიღეს ცნობილმა ქართველმა მეცნიერებმა: შ. ნუცუბიძემ, დ. უზნაძემ, მ. გოგიბერიძემ, ვ. თოფურია... ყველა შეკითხვასა თუ შენიშვნას მოხდენილი, ბრწყინვალე პასუხები გასცა დისერტანტმა. შ. ნუცუბიძე აღტაცებას ვერ მალავდა...

დისერტაციის დაცვა უჩვეულოდ დიდხანს — დაახლოებით რვა საათს — გაგრძელბულა. ივ. ჯავახიშვილი თავიდან ბოლომდე ესწრებოდა დაცვას და პირველმა მიულოცა არნ. ჩიქობავას დოქტორის ხარისხი, რომელიც სამეცნიერო საბჭომ მას ერთხმად მიანიჭა (ა. კიკვიძე).

XLVI. გამოჩენილი ბიოქიმიკოსი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტი, აკადემიკოსი ს. დურმიშიძე, რომელიც არნ. ჩიქობავას პიროვნებისა და მისი ღვაწლის დიდი დამფასებელი იყო, 1987 წელს გამოცემულ მოგონებათა წიგნში „ზოგი რამ წარსულიდან“ (მეორე გამოცემა) აღნიშნავს: „აკადემიკოსი არნოლდ ჩიქობავა წლების განმავლობაში პრეზიდენტის წევრი იყო. ყველა მნიშვნელოვანი საკითხის განხილვისას გამოთქვამდა თავის საფუძვლიან აზრს, ლოგიკურად გამართულსა და მუდამ საინტერესოს... არნოლდ ჩიქობავა ივანე ჯავახიშვილის სკოლის ეროვნული მოღვაწე იყო, რომელსაც კარგად მოეხსენებოდა დედა ენის მნიშვნელობა ერის მეობის შენარჩუნებისათვის, ქართული სალიტერატურო ენის როლი ქართული ენის ისტორიული და აწინდელი ერთიანობისათვის“.

ბატონი არნოლდიც, თავის მხრივ, დიდ პატივს სცემდა აკადემიკოს სერგი დურმიშიძეს არა მარტო როგორც გამოჩენილ მეცნიერს, არამედ როგორც ჩინებულ მოქართველს, რაც კარგად ჩანდა მის სა-

ჯარო გამოსვლებში, საგაზეთო წერილებსა თუ მოგონებებში. ერთხელ არნ. ჩიქობავა საგანგებოდ სწვევია მას აკადემიის პრეზიდიუმში (მაშინ ბ-ნი სერგი აკადემიკოს-მდივანი იყო და აკადემიის პრეზიდენტის არყოფნაში მას ცვლიდა) და ქართული ენისადმი ფაქიზი დამოკიდებულებისა და წერის გამორჩეული, დახვეწილი სტილის გამო მადლობა უთქვამს (ამასთან, მისთვის ჩვეული პირდაპირობით უსაყვედურებია ჩაცმულობის გამო, რადგან ზაფხულის დიდ სიცხეში პიჯაკი ჰქონია გახდილი და ჰალსტუხი მოხსნილი: თქვენგან ამას არ მოველოდი, არ შეიძლება აკადემიკოსი მოკლე სახელოებიანი და გულგაღვლილი პერანგით კაბინეტში იჯდესო — ს. ღურმიშიძის მოგონებიდან).

ბ-ნ არნოლდს ძალიან მოსწონდა ს. ღურმიშიძის მოგონებათა წიგნი, რომლის პირველი გამოცემა ბ-ნი სერგის თხოვნით შინ მივუტანე. წაიკითხა და სათანადო შეფასებაც მისცა: „სერგი ღურმიშიძე გამოჩენილი მკვლევარია, კალამიც უჭრის. ასეთი საინტერესო წიგნისათვის მადლობა ეთქმის... კარგი წიგნია, ნიჭიერად და კარგი ქართულით დაწერილი, მხატვრული ნაწარმოებებით იკითხება“.

XLVII. არნ. ჩიქობავა მეცნიერებისადმი უანგარო და თავდადებული სამსახურის მაგალითს იძლეოდა. ხშირად უთქვამს: ჭეშმარიტი მეცნიერი პირნათლად უნდა ემსახუროს მეცნიერებას და არა იმსახუროს მეცნიერებაშიო...

პ. ინგოროყვას ქუჩის რვა ნომერში წლების განმავლობაში, აკადემიის პრეზიდიუმთან ერთად, რამდენიმე სამეცნიერო დაწესებულება იყო, მათ შორის — ენათმეცნიერების ინსტიტუტი. როცა ბ-ნი არნოლდი შემოვიდოდა შენობაში, ყველა (ახალგაზრდა, ხანდაზმული...) ცდილობდა დერეფანი სწრაფად დაეტოვებინა და სამუშაო მაგიდას დაბრუნებოდა...

ერთხელაც ინსტიტუტის ახალგაზრდა თანამშრომლები ინსტიტუტის დერეფანში ვიდექით და რალაცაზე (არა მეცნიერულ საკითხზე) ცხარედ ვკამათობდით. მოულოდნელად ბ-ნი არნოლდი გამოჩნდა. დავიბენით და ოთახებში შესვლა ვერ მოვასწარიით. მკაცრად გვითხრა: დერეფანში დგომა არ არის ინსტიტუტში მუშაობის ფორმა!

ბუნებრივია, ძალიან უხერხულად ვიგრძენით თავი...

XLVIII. არნ. ჩიქობავა აქტიური საზოგადო მოღვაწე იყო, რომელიც ყურადღებას აქცევდა ჩვენი ცხოვრების ყველა მხარეს. მეორე მსოფლიო ომის მიმდინარეობისას (1941 წელს) დაიბეჭდა მისი ბროშურა „ფაშიზმი პროგრესის უარყოფლობა“, რომელშიც გაანალიზებულია ფაშიზმის იდეოლოგიური საფუძვლები და წარმოჩენილია ის დიდი საფრთხე, რასაც ის კაცობრიობას უქმნიდა. მეცნიერი ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ფაშიზმის მიერ უარყოფილია თანამედროვე მსოფლიოს ორი ძირითადი მონაპოვარი — გონების ძალისა და ადამიანის უფლებათა აღიარება (იგულისხმება, როგორც ერთა შორის, ისე თვით ერთი ერის შიგნით თანასწორობა). ფაშიზმისათვის მისაღებია არა მთლიანად მეცნიერული აზრი, არამედ მხოლოდ ის, რაც ტექნიკის მიღწევებს უწყობს ხელს; მისთვის მიუღებელია ადამიანის უფლებათა თანასწორობა. რაკი „**იდუური პროგრესი მეცნიერული აზრისადმი რწმენითა და ადამიანის უფლებათა აღიარებით ხასიათდება**“, ფაშიზმი უნდა შეფასდეს როგორც რეაქცია, რეგრესი.

XLIX. არნ. ჩიქობავა 50-იან წლებში არჩეული იყო საქართველოს უმაღლესი საბჭოს დეპუტატად სენაკიდან. ერთხელ სენაკში ამომრჩევლებთან შეხვედრაზე ბ-ნი არნოლდი გამოვიდა სიტყვით, ბუნებრივია — ქართულად. შეხვედრაზე მყოფი რუსი ქალბატონი მმართველს ბ-ნ არნოლდს: თქვენი გამოსვლა იყო ქართულად, რომელიც მე არ მესმის. კარგი იყო რუსულად გელაპარაკათ... ბ-ნმა არნოლდმა უპასუხა: აქ დამსწრე საზოგადოების დიდმა ნაწილმა იცის ქართული, ჩვენი რესპუბლიკის სახელმწიფო ენა, ამავე დროს, ბევრი მათგანი არ ფლობს რუსულს... ხომ არ აჯობებდა ქართული გესწავლათ. ეს იქნებოდა პატივისცემის გამოხატულება ჩვენი რესპუბლიკისა და ქართველი ხალხის მიმართ.

L. ქართული ენის სიწმინდის დაცვა არნ. ჩიქობავას მოღვაწეობის უმნიშვნელოვანესი მხარე იყო. მეცნიერს მიაჩნდა, რომ ამ საქმეში აუცილებელია თითოეული ადამიანის, მთელი ქვეყნის მონაწილეობა. მნიშვნელოვანია ბეჭდვითი ორგანოს როლი...

1953 წელს სენაკის გაზეთი „ავანგარდი“ იუბილეს აღნიშნავდა. საიუბილეო თარიღთან დაკავშირებით გაზეთის 7 ივნისის ნომერში

გამოქვეყნდა არნ. ჩიქობავას წერილი „რაიონული გაზეთი სალიტერატურო ენის სადარაჯოზე“. მეცნიერი დადებითად აფასებს გაზეთის ენას: „გაზეთ „ავანგარდის“ ენა სხვა რაიონული გაზეთებისას ოდნადაც არ ჩამოუვარდება... ჩანს, რედაქცია სერიოზულად ეკიდება ენის სიწმინდის საკითხს. ეს ცხადად ეტყობა მასალას, რომელიც ადგილობრივ ცხოვრებას ეხება და რომლისთვისაც მხოლოდ რედაქციას ეკისრება პასუხისმგებლობა“.

ამასთან ერთად, არნ. ჩიქობავა მიუთითებს ზოგ ორთოგრაფიულ და სტილისტიკურ შეცდომაზე, რაც გაზეთის სხვადასხვა ნომერში აღმოჩნდა, უსურვებს „რედაქციას უკეთესად ემუშაოს, კერძოდ გაზეთის ენა გაეუმჯობესებინოს: სანიმუშო ქართულით ეწეროს“. მეცნიერი ურჩევს რაიონის მასწავლებლებს სისტემატურად მიადევნონ თვალყური გაზეთის ენას და ყველა შენიშვნა ენის შესახებ რედაქციას მიაწოდონ...

იზა ჩანტლაძე

სვანური ენის დიალექტური დიფერენცირებისათვის

უმწერლობო სვანურ ენაზე მეტყველებს საქართველოს სამი ხეობის (ენგური, კოდორი, ცხენისწყალი) მოსახლეობა. მათ შორის ქართველ და უცხოელ ეთნოლინგვისტთა მიერ ფუნდამენტურადაა გამოკვლეული ზემო და ქვემოსვანური დიალექტები, ხოლო კოდორელ სვანთა მეტყველება დღემდე ფაქტიურად შეუსწავლელი იყო.

საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდისა და საერთაშორისო პროექტის (ECLinG) ფინანსური მხარდაჭერით სამი წლის განმავლობაში საგანგებოდ შევისწავლეთ მდინარე კოდორის ზემო წელის (resp. დალის) მოსახლეობის მეტყველება **ინტერდისციპლინარული თვალსაზრისით** და გამოვეცით 836 გვერდის მოცულობის აკადემიური ნაშრომი **„კოდორული ქრონიკები“** გასულ წელს, რითაც ფაქტიურად გადავარჩინეთ იქაური სვანური დაღუპვას (ცნობი-

ლია, რომ რუსეთ-საქართველოს უკანასკნელი სამხედრო-პოლიტიკური ბატალიების შემდგომ კოდორის ხეობა დაიცალა მოსახლეობისგან, რომელიც დღეს ლტოლვილის სტატუსით დაქსაქსულად ცხოვრობს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, სხვადასხვა ენობრივ გარემოცვაში).

დიგიტალიზებული ვიდეო-აუდიო აპარატურით ადგილზე მოპოვებული მასალების ლინგვოკულტუროლოგიურმა ანალიზმა გვიჩვენა შემდეგი შედეგები:

1. თითქმის საუკუნენახევრის წინ კოდორის ხეობაში ჩასახლდნენ მესტიის რეგიონის სვანები თურქეთში იძულებით გადასახლებულ მუჰაჯირ აფხაზთა ნაცვლად. ეს ტერიტორია 2008 წლის 10 აგვისტომდე მოიცავდა 17 სოფელს, რომლებშიც მიმდინარეობდა ბალსზემოურ და ბალსქვემოურ დიალექტთა ურთიერთშეჯვარება. **ინტერფერენციის პროცესი**, ძირითადად, შეეხო ფონეტიკა-ფონოლოგიას, მორფოლოგიასა და ლექსიკას.
2. ამგვარ მეტყველებაზე გარკვეული გავლენა მოახდინა სახელმწიფო ენამ. გარდა სალიტერატურო ქართულისა, კოდორელთა მეტყველებაში რამდენადმე აისახა კონტაქტები აფხაზურ და რუსულ ენებთან. ასე რომ, სახეზეა **დიგლოსია-ბილინგვიზმის მოვლენები**.
3. თავის მხრივ, სვანურმა ფონეტიკამაც გაურთულა საქმე მეგრულ და აფხაზ რძლებსა თუ სიძეებს — სვანურად მეტყველებისას მათ ძალიან უჭირთ უმლაუტიანი და გრძელი ხმოვნების, აგრეთვე, ფარინგალური **ჟ** თანხმოვნის წარმოთქმა, რადგანაც ამგვარ ფონემებს მოკლებულია მეგრული და აფხაზური.
4. შეინიშნება გრამატიკულ მოვლენათა გაერთმინებელიანების, რთული ვითარებიდან მარტივისაკენ გადასვლის, ბრუნბუღების არაერთი მორფემიდან თითო-ოროლას დამკვიდრების (**უნიფორმაციის**) ტენდენციები.
5. კოდორის ხეობის ზემო წელის მცხოვრებთა შორის განსაკუთრებული ყურადღება მიიქცია ას წელს გადაცილებულ მსცოვანთა მეტყველებამ, სადაც თავს იჩენს გენდერული

პრობლემა — ქალთა მიერ გამოყენებულ ლექსიკასა თუ გრამატიკულ ფორმებში ჭარბობს **არქაიზმები**, რომელთაც განსაზღვრავს ინფორმატორთ სოციალური ყოფა.

6. **სვანური იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ერთ-ერთი წევრია**, რომელიც ქართველურ ენათა შორის ყველაზე მეტი არქაულობით გამოირჩევა. **იგი ოთხ დიალექტს მოიცავს**, მაგრამ მას შემდეგ, რაც გამოწვლილვით შევისწავლით როგორც კოდორული, ისე ჩოლურული ინტერფერენცირებული მეტყველების სპეციფიკას, შესაძლოა ბალსზემოურ, ბალსქვემოურ (ზემო სვანეთი), ლაშხურ და ლენტეხურ (ქვემო სვანეთი) დიალექტებს დაემატოს კიდევ ორი ლინგვისტური ერთეული კოდორული (ზემოსვანური) და ჩოლურული (ქვემოსვანური) მეტყველების სახით; **მანამაღე ამ საკითხზე მსჯელობა ნაადრევია**, თუმცა, სამწუხაროდ, სპეციალურ ლიტერატურაში არაერთხელ გაკეთდა დაუსაბუთებელი, ზერელე განცხადებები ამ თვალსაზრისით უკანასკნელ ხანებში.
7. სახელმწიფო თუ სალიტერატურო ენებისგან გასამიჯნავად სვანურის მსგავს უმწერლობო ერთეულებს შეიძლება ვუწოდოთ **რეგიონული ენები**, რათა ისინი ზოგი ეთნოლინგვისტის უკიდევანო ფანტაზიით წარმოსახული დიალექტთა საოცარი კონგლომერატის წევრები არ გახდნენ.

ძმაილ-ამ, ქალილ-ამ...), ზანურში (მეგრულში) ასევე გაქვავებულ შესიტყვებებში (ლორონთ-უმე „ღმერთმანი“, მარდ-უმე „მადლმა“...), ხოლო მათი სვანური ეკვივალენტი -(ემ) სახეობით დღემდე აქტიურად ფუნქციონირებს სახელთა ბრუნებაში; ბ) ს.-ქართვ. ***გ-ე**, რომელიც რუდიმენტის სახით გამოიყოფა მამა-გე, თოლი-გე... ტიპის ქართულ ფორმებში, რასაც ზანურში დღემდე მოქმედი ერგატივის -ქ მარკერი შეესატყვისება (შდრ. მისი მყლერი **გ** ალომორფი ლორონდ-გ-მ/მ „თუ ღმერთი გწამს“ ფორმაში); გ) ს.-ქართვ. ***ი-ჟ**, შდრ. ძვ. ქართ. ღმრთ-იგ, ფრგ-იგ...

2. საერთოქართველური მიცემითი სხვადასხვა მარკერებით იყო წარმოდგენილი: ა) ს.-ქართვ. ***ან**, ბ) ს.-ქართვ. ***(ა)ს**, გ) ს.-ქართვ. ***(ა)ჟ**. ეს უკანასკნელი ნაშთის სახით (გაქვავებული ფორმით) შემორჩენილია ქართულ ზმნისართებში ოდნ-ავ, კულ-ავ, ფიცხლ-ავ...), რომლის შესატყვისად სვანურში მოქმედი ოდენტანხმოვნური -ჟ (←*აჟ) სუფიქსი დაჩნდება, შდრ.: ვან-ჟ // ვან-ს „ხარს“, ხამ-ჟ // ხამ-ს „ლორს“...

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას შემდეგი: ის სურათი, რაც სვანური ენის ბრუნებაში გამოიკვეთება, ანარეკლია საერთოქართველური რთული სისტემისა, რომელსაც ბრუნების რამდენიმე ტიპი ახასიათებდა. ამ თვალსაზრისით ძვირფას მასალას წარმოგვიდგენს ქართველურ ენათა ზმნისართის ისტორიულ-გენეზისური შესწავლა.

მ ე რ ა ბ ჩ უ ხ უ ა

ბრუნების პრაქართველური სისტემის ზოგი საკითხისათვის

კვლევის ამ ეტაპზე შევხებით ზოგიერთი ბრუნვის მარკირების პრობლემას საერთოქართველურ ფუძე-ენაში:

1. საერთოქართველური ერგატივის ნიშნად შესაძლებელი ჩანს ერთდროულად სამი ფორმანტის რეკონსტრუქცია. ესენია: ა) ს.-ქართვ. ***(ა)მ**, რომელიც შემოგვრჩა ქართულში დაფიციების ფორმებში (დელილ-ამ,

ნ ი ნ ე ლ ი კ ო ხ ო ნ ე ლ ი ძ ე

შუშუტ-სიტყვის ომონიმური ცალეების ისტორიისათვის ქართული ენის დიალექტებში

1. ქართლურ დიალექტში **შუშუტისა, შურშუტა, შუშრუტანა** „მოსულელო, ჭკუათხელი ადამიანის“ მნიშვნელობით გვხვდება. დაუფიქრებელი ლაპარაკი იცოდა, ვინც შუშუტი იყო (არად). არ მამეწონა ისამიანთ სიძე, შუშუტა რამა ჩანს (წილკ.); აგრეთვე ატ., ახალმ., დ. თონ., ზერ.). შე შურშუტო, შენა, ქმარი გაგილანძღეს

და არაფერი თქვი? (მერ.). რა შუშრუტანასეფ ირჯები! (ზერ.). (თ. ბეროზაშვილი, მ. მესხიშვილი, ლ. ნოზაძე).

ვეტიკრობთ, რომ **შუშუტისა** ← **შურშუტი**; **შურშუტი** კი ძველი ქართული სურსუტის „უღირსის, უწყესოს, დასაციინის“ (ს → შ) ფონეტიკური ცვლილებით მივიღეთ.

ნუ ეგრე გგონიეს მვევალი შენი, ვითარცა დედაკაცი ერთი ასულთაგანი სურსუტთაჲ (III მფ. 1, 16).

შდრ. თურქული **sarsak, sursak, sursuk** „მოუქნელი, უშნო“.

2. **სურსუტი** „მოუთმენელის, სულწასულის“ შინაარსით დასტურდება იმერულში. ამ შემთხვევაში კი, ჩვენი აზრით, **სურ**-ფუძის (სურს „სურვილი აქვს რისამე, სწადია, უნდა) რედუბლიკაციით, **რ-რ>რ-ტ** უნდა მიგვედო ზემოდასახელებული სიტყვა. შდრ. **სურბუტა** სუნციცი, ჭამაში სულწასული (ლენჩხუმური, ალავიძე).

3. მთის დიალექტებში **შუშუტისა** 1. ნესტოს, 2. მილის მნიშვნელობით იხმარება. **შუშუტი** ჯ., **შუშუტა** მოჯ., ნესტო, **შუშუტა** თ. ღრუიანი რამ, ლულიანი ხე ან ბალახი, ვთქვათ დუდგულა. **შუშუტა** მთ. ვარიის სულის საქცევი, დუდგულისა (ა. შანიძე). ქართულში კი **შუშუტო** ნახვრეტია სადღვებლისა, ჰაერის სამოდრაოდ. სადღობელს ჩასახედავათა, სულისმოსაქცევათა ქონდა **შუშუტო** (ბაზ.) (თ. ბეროზაშვილი, მ. მესხიშვილი, ლ. ნოზაძე). აქაც ფუძის რედუბლიკაციასთან უნდა გვქონდეს საქმე ***შუტშუტა→შუშუტა**; სპირანტების **ს→შ** მონაცვლეობა დამახასიათებელი პროცესია როგორც ძველი ქართულისათვის ისე დიალექტებისათვის, მაგ.: სინჯავს → შინჯავს, ქისტი → ქიშტი, ნესტო → ნეშტო, უსტვენს → უშტვენს და სხვ. **შუტ**-წარმომავლობით კი იგივე უნდა იყოს რაც სიტყვებში ნე-სტუ „არტერია, ვენა“, ნე-სტუ-ფერდი „ფილტი“ გამოყოფილი საერთოქართველური *ს,ტუ-ძირი, რომლის შესატყვისი ჩანს, მეგრ. შვიტ- — მი-შვიტ-ია „ცხვირი“, სვან. შტ- ნე-შტ-რ-ალ „ნესტოები“ (პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე).

ი რ მ ა ხ ა რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი

ინტერფერენციული მოვლენებისათვის მეგრულში

ინტერფერენციული მოვლენების შესწავლა შესაძლებელია სხვადასხვა კუთხით. ერთ-ერთია თვით ერთი სამეტყველო კოდის შიგნით ე. წ. გარდამავალი, ნარევი მეტყველების დაფიქსირება. ცნობილია, რომ მეგრულის კილოებად დაყოფისას გამოიყოფა დასავლური (გალი, ზუგდიდი, წალენჯიხა), აღმოსავლური (სენაკი, აბაშა, მარტვილი) და ცენტრალური არეალის მეტყველება. მეგრული მეტყველების „შერეული“ ბუნების გამოსავლენად მნიშვნელოვანია ცენტრალური არეალის მონაცემები, რადგან იგი მოქცეულია დანარჩენ ორს შორის.

მოხსენება ეხება ინტერფერენციული მოვლენების ანალიზს ხობის რაიონის მასალის მიხედვით, რომელიც ჩაწერილ იქნა 2010 წლის ზაფხულსა და შემოდგომაზე ლინგვისტური ექსპედიციის დროს. მასალა მოიცავს საკუთრივ ხობის რაიონს და ამავე რაიონის 4 სოფელს (ახალი ხიბულა, საჯიჯაო, ბია და ნოჯიხევი). ინფორმატორთა ასაკი 42-87 წლების ფარგლებშია. მასალა ჟანრობრივად მრავალფეროვანია, ქრონომეტრაჟი — 6 საათი.

საანალიზო მასალის ფარგლებში ნარევი მეტყველების ფიქსაცია ნიშნავს როგორც დასავლური, ისე აღმოსავლური არეალისთვის დამახასიათებელი ფორმების არსებობას. ამ უკანასკნელის მორფოლოგიური მონაცემების მიხედვითაა გაფორმებული

- სახელის მიცემითი ბრუნვა და S.3 პირის ნიშანი ზმნაში: კო-ს „კაცს“, ხუ-ს „მხარს“, სიმინ-ს „სიმინდს“; მეურს „მიდის“, რკიანს „კვიის“; ორივე არეალის მონაცემები პარალელურ ფორმებად დასტურდება
- ი და გ ხმოვნების გამოყენებისას: რჩუნდეს II რჩუნდეს „ძარცვავდნენ“, ჩქი II ჩქე „ჩვენ“;
- დეზაფრკატიზაციას: ჭკუჯი II ჭკუდი „ჭურჭელი“, ორცხონჯი II ორცხონდი „სავარცხელი“, ჭანჯი II ჭანდი „ბუზი“;
- რედუქციისას: მანდარინა II მანდარნა „მანდარინი“;
- სახელთა მრავლობითის გამოხატვისას: დიდ-ეფ-ქ „დიდებ“

მა“, ბალან-ენ-ქ „ბავშვებმა“, მეზობელ-ემ-ქ „მეზობლებმა“.

- სპორადულად დასტურდება სახელის ფუძესა და ბრუნვის ნიშანს შორის თანხმოვანთგამყარი ი, რითაც ხობის რაიონის მეგრული ემიჯნება დასავლური არეალისთვის დამახასიათებელი სახელთა ბრუნების პარადიგმული გასწორების ტენდენციას.

ნ ი ნ ო ხ ა ხ ი ა შ ვ ი ლ ი

სვლა ზმნის ერთი მნიშვნელობისათვის

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, **სვლა** არის „1. მოძრაობა რაიმე მიმართულებით; სიარული... 2. მიმდინარეობა, მსვლელობა (დროისა). ჟამთა სვლა. 3. მორიგი გადაადგილება (ფიგურისა — ჭადრაკში და მისთ.)... შდრ. მავალი, ნავალი, სავალი, უვალი“.

სამეცნიერო ლიტერატურაში სვლა ზმნასთან დაკავშირებით გამოთქმულია მრავალი საინტერესო თვალსაზრისი; სვლა ზმნის ფუძესთან მიმართებით განიხილავდნენ ისეთ ლექსიკურ ერთეულებს, როგორცაა: წარმავალი, მიმავალი, მომავალი, სრული, აღსასრული, გუაღე, ხვაღე, კვალი და ა. შ.

რაც შეეხება ამ უკანასკნელს (კვალს), ქეთევან ლომთათიძე აღნიშნავდა: „...სარწმუნო უნდა იყოს, რომ სვლა ზმნის საწარმოებელი **ვალ-** ამოსავალი ედოს საფუძვლად (**კ-** დართულ) **კვალ** სიტყვას, რომელიც „ნავალზე“ უნდა მიუთითებდეს... რომ სვლა ზმნის ფუძესთან ასეთი დაკავშირება სავსებით შესაძლებელია, ნათელი ხდება მეგრულის მონაცემებითაც. ი. ყიფშიძეს მეგრულში „გზის“ მნიშვნელობით მითითებული აქვს **ოღვ**, რომელსაც იქვე სხვა ადგილას ასე განმარტავს: "надлежащий прохождению (путь, дорога)". ჭანტურში კი სწორედ კვალის მნიშვნელობით იმავე **ვალ** ამოსავლიდან აღნიშნულია „ნო-ველი“ (არნ. ჩიქობავა)“.

სავალი, ანუ გასავლელი — გზა. ქრისტიანული სწავლებით, ადამიანის ცხოვრება ეს არის მზადება ამქვეყნიური, „წუთისოფლიდან“ მარადიულობაში გადასვლისათვის, „გარდაცვალებისათვის“, ეს არის გზა „მინისაკენ“.

სწორედ ამ სწავლების დადასტურებაა ძველ ქართულ ტექსტებში (ფსალმუნებსა და ბიბლიის საკითხავებში) დამოწმებული მაგალითები: „ზრუნვათაგან და სიმღიდრისა და გემოთაგან ამის სოფლისათა ვ ლ ე ნ ე დ და შეაშთვიან...“ ლუკა 8, 14; „ს ვ ლ ა თ ა ე ბ რ მისთა მიაგოს მათ (უფალმან)“ 0, ოვსე 12,2; „არღა სიყუარულით ჰ ხ უ ა ლ“ ჰრომ. 14, 15...

როგორც ცნობილია, ბიბლიის ტექსტებში სვლა ძირითად მნიშვნელობასთან ერთად („მოძრაობა-სიარული“), ბერძნულისა და ებრაულის გავლენით (სებტუაგინტაში და მერე ახალ აღთქმაშიც) აღნიშნავს „ცხოვრებას“, „საქციელს“, „ყოფა-ქცევას“... სწორედ ამის ნიმუშებია ზემოთმოყვანილი ილუსტრაციები.

საგულისხმოა, რომ ეს მსოფლმხედველობა ასახულია ხალხურ ზეპირსიტყვიერებაშიც: „ბინდისფერია სოფელი, უფრო და უფრო ბინდდება, რა არის ჩვენი სიცოცხლე, ჩიტვით გავგიფრინდება... იმასაც მოკლედ უ ვ ლ ი ა, ვინც გრძლად, ეგონა, ი ა რ ა“... აგრეთვე ისეთ გამონათქვამებში, როგორცაა: ცხოვრების გზა, წუთისოფლის მგზავრი... და ა. შ.